

**PTE BTK Történettudományi Intézet -
Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti
Kutatócsoport -
MOSZT**

LDSZ Vagyonvédelmi Kft.

Sorozatszerkesztő: Bebesi György

Szerkesztő: Bene Krisztián

Lektor: Kolontári Attila

Borítótervező: Vámos Eszter

ISSN: 2415-9387

**Felelős kiadó a MOSZT kutatócsoport vezetője
<http://moszt.tti.btk.pte.hu/>**

Nyomdai munkálatok: B-Group Kft.

Pécs, 2016

A jelen tudományos közleményt a szerző
a Pécsi Tudományegyetem alapításának
650. évfordulója emlékének szenteli.

MOSZT Füzetek 3.

Szunomár Szabolcs

**Georgij Zsukov életpályája
és katonai tevékenysége**

MOSZT, Pécs
2016

**Georgij Konsztantyinovics Zsukov
(1896-1974)**

„Apámnak gyerek- és ifjúkorában rengeteg nélkülözésben és szenvedésben volt része. De ezek a tapasztalatok sok mindenre megtanították és megedzették.”¹
Maria Zsukova

¹ AXELL, 2005. 53.

Sorozatszerkesztői előszó

Jelen kiadványunk szerzője, Szunomár Szabolcs 2007-ben szerzett történelemtanári oklevelet egyetemünkön, majd ezt 2012-ben kiegészítette egy földrajztanári diplomával is, a két diploma közötti időszakban pedig doktoriskolai kurzusokat is hallgatott a Történettudományi Intézetben.

Kezdetől részt vett a MOSZT kutatócsoport munkájában, alapító tagnak tekintjük, s számos területen közreműködött a csoport kiépítésében, így konferenciák szervezésében, pályázatok írásában stb. Jelenleg kültagként műhelyünk aktív tagja, s számíthatunk rá rendezvényeinken, programjainkon, akár résztvevőként, akár előadóként, kiadványainkban pedig szerzőként.

Hosszabb ideig Siófokon középiskolában tanított, jelenleg a közigazgatásban dolgozik, de tanári és kutatói ambícióit nem adta fel.

Érdeklődési területe a 19-20. század fordulójának orosz külpolitikája, az orosz-német kapcsolatok története az 1870-1914 közötti időszakban, a hadtörténet, illetve a második világháborús szovjet katonapolitika.

Jelen Füzet ez utóbbi témakörből készült, 2008-ban az EL-TE Ruszisztikai Intézetének az „Év orosz dolgozata” pályázatán harmadik díjat nyert munkáját tartalmazza. A történeti ruszisztika tárgykörében ez a legrangosabb hazai országos megmérettetés, az egyetemek erős versenyében itt szerzett elismerésnek nagy szakmai becsülete van, hozzátehetjük, hogy 2011-ben ugyanezen fórumon elért szerepléséért helyezés nélküli elismerő oklevelet kapott.

Elsők között kezdte el nulláról az orosz nyelv, majd történeti szaknyelv elsajátítását a kutatócsoport keretei között, s szívós munkával az elsők között szerzett középfokú állami nyelvvizsgát belőle.

A kutatócsoport 10 éves fennállása alkalmából útjára indított sorozatának, a MOSZT-Füzeteknek éppen ez az egyik felvállalt célkitűzése, hogy publicitást biztosítson a tagjai által elért eredményeknek, önálló fórumot teremtsen a nívósabb, de

a kötet terjedelmi követelményeit el nem érő munkáknak. Első füzetünkben Kolontári Attila Moszkvában megjelent habilitációs forráskiadványának magyar nyelvű kísérőtanulmányát tettük közé, második Füzetünkben pedig Zsemlye Jánosnak szintén az „Év orosz dolgozata” pályázaton elért Nagy Péterről írt eredeti szemléletű orosz források alapján írt, második helyezést elért munkáját.

Ebbe a sorba illeszkedik Szunomár Szabolcs dolgozata is, s bár ő vállaltan ebben a munkájában magyar anyagok, illetve magyar nyelven publikált források alapján dolgozott, ez érénye és egyúttal gyengéje is munkájának. Erénye, hogy szemléletileg függetleníteni tudta magát a heroizált szovjet történetírástól, illetve a sarkos sztereotípiákat használó angolszász szemlélettől, nyilvánvaló hátránya, hogy bizonyos primer anyagok használatától el kellett tekintenie. Munkájában a rá jellemző alapossággal számos köztörténeti információt is feldolgozott, de ezek olvasmányos stílusuk miatt nem terhelik meg a dolgozatot, s így az egyes folyamatokat érthetővé teszik a nem szakmai olvasóközönség számára is.

A munka lektora Kolontári Attila volt, aki szintén a dolgozatban vizsgált kérdések elismert kutatója, javaslatai alapján az eredeti munka kilenc év elteltével alapos átdolgozásra került, s ez a felfrissített változat kerül most az olvasó kezébe.

Bebesi György
sorozatszerkesztő

Lektori előszó

Szunomár Szabolcs fiatal kutatóként a történészek azon, egyre népesebb táborához tartozik, akik egyetemi tanulmányukat már bőven a rendszerváltás utáni években kezdték meg. Érdeklődésének homlokterébe már egyetemista korában a szovjet katonapolitika, a második világháború és a szovjet katonai vezetők életrajza került. Ennek a kutatómunkának egyik produktumát tartja most kezében az olvasó, Georgij Konsztantyinovics Zsukov életrajza formájában. A szerző, amikor bevallottan a Magyarországon, magyar nyelven hozzáférhető szakirodalmi bázisra építve alkotta meg összefoglalóját, egyben saját lehetséges jövőbeni feladatát is kijelölte. Talán rá vár egy magyar nyelvű nagymonográfia elkészítése is a szovjet marsall életútjáról az újabb külföldi, mindenekelőtt orosz nyelvű munkák kutatási eredményeire alapozva. Mindehhez jó kiindulópontot és alapot jelent a MOSZT Füzetek jelen kötetében közölt írás.

Szunomár Szabolcsnak nem volt könnyű dolga, amikor igyekezett egy árnyalt Zsukov képet elénk tárni a rendelkezésre álló anyagok alapján. Komoly forráskritikai munkát kellett végeznie, hiszen a szovjet hadvezérek által papírra vetett visszaemlékezésekből, önéletrajzokból, a róluk írt munkákból ki kellett szűrni a kommunista hagiográfia kötelező toposzait, hogy ezek mögül előbukkanjon a hús-vér ember a maga erényeivel, hibáival, adott esetben bűneivel, tévedéseivel. A „vezérfonalként” használt „Emlékek, gondolatok” esetében pedig különösen helyénvaló az alapos forráskritika.

Zsukov neve elválaszthatatlanul összeforrt a második világháborúban kivívott győzelemmel. Ott találjuk a döntő ütközetek tervezési, előkészítési munkálatainál éppúgy, mint a hadműveletek irányításánál. Valószínűleg soha nem fogjuk tudni patikamérlegen kimérni, hogy a sikerben mekkora szerepet játszott a szemben álló felek gazdasági, katonai, demográfiai potenciálja, geostratégiai fekvése és mennyit a hadvezetési, hadvezéri képesség. A győzelemnek alighanem minde-

gyik elengedhetetlen feltétele volt. Ebből a szemszögből nézve pedig a szovjet tábornoki kar, a kézműves és paraszti felmenőkkel rendelkező, eredetileg szűcsnek tanult Zsukovval az élen, az évszázados porosz–német katonai hagyományokon edződött német katonai elit fölé kerekedett.

Zsukovnak a győzelem kivívásában szerzett érdemeit Sztálin számos módon honorálta. Egyrészt az általa irányított 1. Belorusz Front csapatai foglalhatták el Berlin nagy részét, a német főváros stratégiai és szimbolikus pontjait. Hogy azonban a Legfelsőbb Főparancsnok helyettese ne hogy túlságosan elbízta magát, Sztálin az utolsó pillanatig „versenyeztette” őt és Ivan Konyevet, az 1. Ukrán Front parancsnokát Berlin birtokbavételéért (a versengésből fakadó személyes ellentét később is megmaradt a két marsall között). Az epizód részleteit Szunomár Szabolcs itt közölt írásából a magyar olvasók is megismerhetik. Ugyancsak Zsukov volt az, aki 1941. május 9-én, a feltétel nélküli megadásról szóló okmány aláírásának megismételt ceremóniáján a szovjet felet képviselte és ő fogadhatta a Vörös téren a győzelmi díszszemlét is június 24-én. Ekkor ért karrierje és népszerűsége csúcsára, a szövetségesek közül sokan benne látták a szovjet állam második emberét Sztálin után. Mindez felébresztette a szovjet diktátor bizalmatlanságát és féltékenységét Zsukov iránt. A szovjet rendszerre általában jellemző volt, hogy a politika kínosan ügyelt a hadsereg feletti kontroll megőrzésére. Ez az igyekezet több ízben vezetett a tiszti- és tábornoki kar soraiban tisztogatásokhoz, váratlan személycserékhez a katonai vezetésen belül, vagy éppen látványos bukásokhoz. Szunomár Szabolcs munkájában Zsukov példáján kiválóan mutatja be ennek a rendszernek a működését, valamint azt a dilemmát is, hogy az „első számú szovjet háborús hőst” mégsem lehetett csak úgy eltüntetni a süllyesztőben, mint az több, korábbi tábornoktársával megtörtént. Helyre tenni viszont jónak látta „túlságosan elbizakodott” marsallját a generalisszimusz. Zsukov minden lépését figyelte az állambiztonság, letartóztatott közeli munkatársai-ból vallomást csikartak ki ellene, a bevált kommunista gyakor-

latnak megfelelően hibái beismerésére és megalázó „önkritikára” készítették és gyakorlatilag parkolópályára tették, hiszen az odesszai, majd az uráli katonai körzetek élére történő kinevezést Zsukov korábbi pályafutása ismeretében nem lehet másnak nevezni. Sztálin halála után Zsukov honvédelmi miniszterhelyettesként, majd honvédelmi miniszterként újra visszatért a szovjet katonapolitika élére, a hatalmi harcokban Hruscsovval kötött szövetséget, majd amikor személye már az új szovjet pártfőtitkár számára is veszélyes konkurenciának tűnt, 1957-ben nyugdíjazták.

Borisz Szokolov, a közelmúltban megjelent Zsukov életrajz szerzője a következőképpen összegzi hőse történelmi teljesítményét: „Nem mondhatjuk, hogy Zsukov bármilyen utánzásra érdemes dologgal is gazdagította volna a hadművészetet. A zsukovi támadási módszer, amikor fokozatosan minden rendelkezésre álló tartalékot harcba vetnek, amíg át nem törik az ellenség védelmét, vagy a tartalékok ki nem merülnek, a nyugati hadseregek számára nem volt használható. Zsukov csak a világ egyetlen hadseregében, a Vörös Hadseregben válhatott hadvezérré... Zsukov a legnagyobb létszámú csapatokat irányította, a legnagyobb veszteségeket okozta a Wehrmachtnek a keleti fronton. De saját katonáiból is többet elvesztett, mint bármely más hadvezér a történelemben. És a nép megőrizte emlékezetében. Nincs értelme szidni őt azért, mert ilyen volt. Másilyen a marsall nem is lehetett. Joszif Brodskij nagyon találóan jegyezte meg Zsukovról: «Harcos, aki előtt számos fal leomlott, holott kardja tompább volt, mint az ellenségé...». És csak egy ilyen hadvezér, mint a saját katonáival könyörtelen Zsukov, vezethette győzelemre a Vörös Hadsereget a Nagy Honvédő Háborúban. Ugyanakkor személye békeidőben folyamatosan problémát jelentett a politikai vezetésnek és alárendeltjeinek is.”

Szunomár Szabolcs írásából – és ezt mindenképpen a szerző érdemének és felkészültségének tudhatjuk be – a fentihez sok tekintetben hasonló Zsukov-kép bontakozik ki. Egy kutatás részeredményeit megismerve és fontos ismeretekkel gaz-

dagodva mind az olvasók, mind a kötet kiadásában közreműködők érdeklődéssel várhatják a folytatást, egy átfogó, immár a nemzetközi szakirodalom eredményeire is támaszkodó magyar nyelvű Zsukov monográfiát a fiatal történész tollából.

Kolontári Attila
a kötet lektora

Bevezetés

1974. június 18-án a moszkvai Kreml kórházában elhunyt Georgij Zsukov szovjet marsall, egykori honvédelmi miniszter. Az egyik magyar napilap féoldalas nekrológiájában egyebek mellett a következő szavakkal méltatta őt: *„Hadvezéri nagyságát tekintve a makedóniai Sándor, Julius Caesar, Bonaparte Napóleon, Szuovorov családhoz tartozik. Csakhogy azok bíborban születtek, főúri vagy legalábbis polgári sarjak voltak. Ő meg a cári Oroszország egyik sötét falujának földbe süllyesztett parasztkunyhójából indult el.”*² Egy második világháborút megjárt amerikai tiszt a Németország felett aratott győzelem 50. évfordulóján megjelentetett könyvében pedig ezt írta róla: *„Nem volt népszerű alak, mindig nyers volt az alárendeltjeivel, nem voltak barátai, csak alárendeltjei és egyetlen előljárója. Vasakarattal, viharos vérmérséklettel és szinte természetfeletti eltökéltséggel rendelkezett. (...) Keményen beszélt, keményen cselekedett: borzalmas fenyegetéseit - „Engedelmeskedj a parancsnak, vagy a kivégzőosztag elé kerülsz!” - kivétel nélkül valóra váltotta. Ezekkel a nem éppen vonzó tulajdonságokkal mindenhol sikereket ért el és bár magányos alak volt, még a tisztársai is tisztelték.”*³

Kétségkívül a történelem egyik legkiválóbb tábornoka távozott az élők sorából ezen a kora nyári napon. Személye egyszerre képviselte a kommunista eszméhez való feltétlen hűséget, illetve a katonai tehetséget. Indulása tipikus XX. századi orosz katonasors: besorozták az első világháború idején, majd a polgárháborúban a vörösök mellé állt, az 1920-30-as években egyre feljebb emelkedve a ranglétrán elkerülte sztálini tisztogatásokat. 1941-ben azon kevesek közé tartozott, akik képesek voltak a modern kor követelményeinek megfelelően vezetni egész hadseregcsoportokat. Zseniális képességei révén sikerült megvédenie a túlerőtől Leningrádot és Moszkvát, majd szétűzta a német és velük szövetséges seregeket Sztálingrádnál és Kurszknál. Seregeit a halálos ellenség fővárosáig, Berlinig vezette. Karrierje csúcspontját kétségtelenül az a pillanat jelentette, amikor a dölyfös német tábornokok előtte írták alá a megadási okmányt. Bár számos ellentéte alakult ki Sztálinnal, még a szovjet diktátor sem nélkülözhetette

² NÉPSZABADSÁG, 1974. 3.

³ A MODERN KOR, 1997. 157.

tudását és ötleteit, így Zsukov „legközvetlenebb stratégiai tanácsadójává és személyes végrehajtójává”⁴ vált. „Jön Zsukov, győzni fogunk!” - kiabálták önbizalommal az orosz bakák; „Jön Zsukov, meghalunk!” - ejtették ki nevét rettegve a Wehrmacht katonái, ha megjelent az arcvonalon. 1945 utáni pályafutása a mindenkori politikai-hatalmi harcok függvényévé vált, kétszer menesztették, bűne mindkét alkalommal ugyanaz volt: túl népszerűnek bizonyult. 1956-ban a szovjet hadügyek irányítójaként máig sem tisztázott egészen pontosan szerepe a magyar forradalom elleni katonai intervencióban. A nemdohányzó, kifelé önbizalmat sugárzó és külső megjelenésére már-már a hiúság határát súrolva igényes tábornok élete alkonyán 46 érdeméremmel büszkélkedhetett egyenruháján, köztük a Szovjetunió Hőse kitüntetését négyszer kapta meg.

Az 1980-as és 1990-es évek fordulóján lejátszódó közép-kelet-európai rendszerváltások lehetővé tették a kutatók számára, hogy számos, mindaddig zárt archívum nyissa meg előttük titkait. Sokkal árnyaltabban fogalmazhatunk a „dicsőséges Vörös Hadsegről”, illetve a szovjet katonapolitika egészéről. Ehhez képest Zsukovról hazáján kívül alig jelent meg kötet, Magyarországon pedig egyetlen sem.⁵ A jövő történészeire vár tehát a feladat, hogy eltüntessék a még jócskán meglévő fehér foltokat páriját ritkítóan sikeres pályafutásáról.

⁴ Uo. 143.

⁵ Csak az összehasonlítás kedvéért megjegyzendő, hogy több mint 65 könyv szól Montgomeryről, 190 Eisenhowerről, 79 MacArthurról, húsznál több Alanbrooke-ról, 30 Wavellről és 45 Pattonról. Ugyanakkor mindössze három Zsukovról. AXELL, 2005. 53.

Az ifjúság évei. Az első világháborúban

Georgij Konsztantyinovics Zsukov 1896. december 1-én (a régi orosz naptár szerint november 19-én) született a kalugai kormányzósághoz tartozó Sztrelkovka faluban egy mindennapi megélhetési gondokkal küszködő szegényparaszti családban.¹ Apja lelencházból származott, cipéssként kereste kenyerét, anyja erős fizikumáról volt híres, nyáron általában a földeken dolgozott, míg ősztől tavaszig kereskedők megbízásából különféle árukat fuvarozott. A századforduló Oroszországában egy vidéki gyermek számára a katonaság vagy a papi hivatal mellett nem sok alternatíva kínálkozott a jövőre nézve. A tizenkét éves Georgijt szüleinek sikerült beadni Moszkvában egyik rokonuk szűcsműhelyébe inasnak, ahol négy és fél esztendő kellett szolgálnia, míg mesterré válhatott. A gyakorta napi 11 órás munka a fizikai megaláztatásokat és veréseket túrva kezdetben igen megterhelő volt számára. A tudásszomj által fűtött ifjú önszorgalomból olvasott és tanult, beiratkozott egy általános műveltséget adó esti tagozatra, amiről a nagybátyja sem tudott. Kitartásának hála sikeresen le is tette a vizsgákat. A cári monarchia utolsó tíz évében megszorodtak a nagyvárosokban dolgozó proletárok munkabeszüntetései, mozgolódtak a diákok, a falvakban éhínségek söpörtek végig. Zsukov gondolkodásában, politikai nézeteinek kialakulásában nagymértékben meghatározóvá váltak ezek az események. A műhelyben dolgozó mesterek némelyikének alkalomadtán sikerült megkaparintania egy-egy illegális bolsevik lapot is. Amikor kitört az első világháború, Zsukov már szakembernek számított, Moszkvában bérelt lakásban élt, azonban kialakult egzisztenciáját és jövőbeni terveit keresztülhúzta a behívóparancs.

Oroszország nem volt felkészülve kellő mértékben a háborúskodásra,² az 1915-ös esztendő a hosszú és keserves visszavo-

¹ ZSUKOVI., 1976. 11-12.

² Valamennyi nagyhatalom közül ő állíthatta ki a legnagyobb, közel 1,5 milliós létszámú békebeli hadsereget, a mozgósítás eredményeként ez a szám akár meg is háromszorozódhatott. Gyengéjének számított viszont a gyér vasútvonalak miatti hosszadalmas átcsoportosítás, mozgósítás, utánpótlás. A motorizált egységek szinte teljesen hiányoztak. A hadtestek tüzérségi ellátottsága a németekkel összehasonlítva harmadrendű volt. GALÁNTAI, 1980. 166. A tábornoki kar sem ren-

nulások révén pedig a legszerencsétlenebb időszakot jelentette a frontokon.³ A veszteségek pótlására újabb sorozásokat kellett elrendelni. Viszont a harcedzett, tapasztalt állományt csak gyors-talpalókon kiképzett emberekkel úgy-ahogy tudták pótolni, ami csökkentette a hadsereg harcértékét.

Zsukovnak 1915. augusztus 7-én a kalugai kormányzósághoz tartozó Malojaroszlavec járási székhelyen kellett megjelennie, majd a lovasság kötelékébe került.⁴ A lovasságot - ellentétben a nyugati fronttal - itt bevált fegyvernemként alkalmazták, hiszen sokkal szélesebb volt a frontvonal, ezáltal az egymással szemben álló haderők hadművelési sűrűsége kisebb volt, lehetőséget adva a manőverezésre, másrészt a gépesített alakulatok hiánya miatt nem létezett más szállítóeszköz sem.

Zsukov a kiképzés alatt gyorsan elsajátította a lovaglást és a különböző fegyverek használatát, de makacs és engedetlen természetűe miatt időnként konfliktusba került feljebbvalóival. Egy alkalommal összebeszélt társaival, és amikor senki sem látta, egy Borodavko nevű őrmesterre pokrócot dobtak, majd szinte félholt-ra verték. Csak szerencséjével kerültek el a hadbírószágot. 1916 tavaszára Zsukov címzetes altiszti rangot szerzett, miután sikerrel elvégezte a szükséges tanfolyamot.⁵ Augusztusban egységét, a 10. novgorodi dragonyosezredet az arcvonalra szállították a Délnyugati Front tartalékként.⁶

delkezett a megfelelő ismeretekkel, ameleket egy modern háború megkívánt volna. A különleges egységekbe és magasabb törzsekbe csak azok juthattak be, akik az ún. „államalkotó” rétegekhez, vagyis a nemességhez tartoztak. A tisztek szinte nem is érintkeztek a közkatonákkal, viszont feltétlen engedelmességet vártak el tőlük.

³ A német 11. és a 4. osztrák-magyar hadsereg május 2-án jól összehangolt támadással Gorlicénél áttörte a frontot és két hét alatt mintegy 150 km-el szorította vissza a munícióhiánnyal küszködő 3. orosz hadsereget. A német vezérkar rövid ingadozás után úgy döntött, kihasználja a kedvező helyzetet és folytatja a támadást. Július közepén Kelet-Poroszországból támadásba lendült a 8. és 12. hadsereg, a 9. hadsereg Varsó felé vette az irányt. A nagy veszteségeket elszenvedő és kapkodó orosz hadvezetés csak szeptemberben tudta megállítani az offenzívát, Lemberg, Kurland, Galícia, Lublin, Varsó és Breszt-Litovszk elvesztésének árán. Ősszel az arcvonal megállapodott a Riga-Dünaburg-Baranovicsi-Pinszk-Dubno-Tarnopol-Czernowitz vonalon. GALÁNTAI, 1980. 255-58.

⁴ ZSUKOVI, 1976. 37.

⁵ Uo. 44.

⁶ Uo. 46.

Erre az időre lényegében kifulladás a nyugati szövetségesek tehermentesítésére indított Bruszilov-offenzíva.⁷ A támadás kudarc után elkezdődött a hadsereg bomlása, egyre többen szöktek meg a frontról. Elterjedtek a tömeges katonabarátkozások is.⁸ Zsukov 1916 őszén egyik felderítőútja közben aknamezőre tévedt, a robbanás kivetette a nyeregből, kórházba került, decemberig Harkovban kezelték, majd Lageri városába irányították. Ekkor már két György-kereszt ékeskedett a mellén, az egyiket egy német tiszt foglyul ejtéséért, a másikat pedig a sebesüléséért kapta.⁹

1917 márciusában kitört a második orosz forradalom, II. Miklós cár lemondott, megalakult a Duma Ideiglenes Bizottsága és a Petrográdi Szovjet. A hadsereg szempontjából az új hatalom legérdekesebb döntése az volt, amikor március 1-én elrendelte katonaszovjetek alakítását a szárazföldi alakulatoknál és a haditengerészetnél. Ezek a bizottságok rendelkeztek a fegyverzettel, emellett a dekrétum eltörölte az addig érvényes tisztelgési és megszó-

¹² 1916 nyarán az orosz hadvezetés megindította régóta dédelgetett offenzíváját, összhangban az 1915 decemberében tartott chantilly-i tanácskozáson született megállapodással. Az Alekszej Bruszilov tábornokról, a Délnyugati Front parancsnokáról elnevezett hadművelet a legnagyobb orosz sikerré, de egyben pürroszi győzelemmé is vált. Az oroszok előerőben fölényt élveztek, nehéztüzérségük azonban csak harmaderejű volt ellenfeleikéhez képest, ami már eleve kétségessé tette a sikert és hatalmas vérveszteség képét vetítette előre. A szárnyakon a támadó 8. és 9. hadsereg áttörte a frontot. Az orosz hadvezetés ekkor átcsoportosított délre. A központi hatalmak augusztus közepén más arcvonalakról sebtében átdobott hadosztályokkal tudták feltartóztatni az oroszokat, akik 400 km széles és 60-120 km mély áttörést értek el. Az erőltetett rohamok még szeptember 20-ig folytatódtek, de már semmilyen eredményt nem hoztak.

⁸ Ezt a jelenséget először 1915 áprilisában jegyezték fel az osztrák-magyar és az orosz katonák között. A felsőbb parancsnokságok tilalmi mit sem értek, sőt a tisztiek is bekapcsolódtak. A közkatonák többsége már a háború kezdetétől sem igazán értette, miért kell a sáros lövészárkokban meghalnia. Hiszen a hadsereg nem volt más, mint egyenruhába öltöztetett parasztnok tömege, akiknek fogalmuk sem volt a világpolitikáról. A helyzetet tovább bomlasztotta a bolsevikok propagandája. Agitátoraik kijutottak a frontokra és ott gyözködtek az egységeket, hogy az imperialista háborút változtassák polgárháborúvá, fordítsák elnyomóik ellen fegyvereiket. Mivel a veszteségek miatt eléggé megkritkultak a hivatásos altisztek sorai, az újonnan helyükbe lépők zömmel olyan olvasni-írni tudó, városi emberek vagy fiatal egyetemisták voltak, akik már a civil életben is politizáltak és fogékonnyá váltak a radikális nézetek iránt, így a szocialista eszmék az altiszteknél is nem egyszer termékeny talajra találtak.

⁹ ZSUKOV I., 1976. 47.

lítási formákat, bevezették a tisztek választhatóságának elvét.¹⁰ Zsukovot Lageriben érte a polgári forradalom híre, népszerűségének tudható be, hogy megválasztották százada katonai bizottságának elnökévé, illetve még két társával együtt kooptálták küldöttként az ezredtanácsba. 1917 őszén az általános politikai zűrzavar hatására¹¹ az ezred szétmorzsolódott, néhány alegység ukrán nacionalisták oldalára állt. Zsukov hazabocsátotta századának katonáit, akik megtarthatták fegyvereiket és még töltényeket is kaptak. Ő maga november 30-án ért haza.¹²

Időközben a Lenin vezette bolsevik párt ragadta magához az ország kormányrúdját, politikai ellenőrzésük kezdetben csak Pétervárra, Moszkvára és a központi területekre terjedt ki. A november 7-8-i hatalomátvételük után azonnal kiadták első dekrétumaikat, azonnali és területi nyereség nélküli békére szólították fel a világ hadviselő államait, valamint földosztást ígértek. Az orosz nép két legfőbb óhajának megvalósítására tett lépések kezdetben jelentős tömegtámogatást élveztek. Ezzel egyidőben megalakult a Népbiztosok Tanácsa, Lenin vezetésével.

¹⁰ HELLER – NYEKRICHS, 2003. 25.

¹¹ 1917 nyarán Alekszandr Kerenszkij új miniszterelnök a belső problémák elfedésére és a szövetségesi hűség okán offenzívát indított, amely katasztrófába torkolt. Pár nappal később egy bolsevik lázadást kellett levernie, amelynek vezetője, Vlagyimir Lenin illegalitásba ment. Borzolta még a kedélyeket Lavr Kornyilov tábornok monarchista puccskísérlete is.

¹² ZSUKOV I., 1976. 50.

A polgárháborúban

Leninék ugyan békét ígértek, de hatalomátvételük újabb háborút szított, a polgárháborút.¹⁸ Mindeközben Breszt-Litovszkban zajlottak a béketárgyalások a központi hatalmakkal. A bolsevik vezetést megdöbbsentette a németek bejelentése, miszerint csapataik az eddig elfoglalt területeken kívánnak maradni. Az orosz küldöttséget vezető Lev Trockij 1918. február 10-én kijelentette, a maga részéről befejezettnek tekinti a tárgyalásokat és a „sem háború, sem béke” kijelentéssel elhagyta a tárgyalóasztalt. A német és osztrák-magyar hadvezetőség újabb támadást indított. Nem volt olyan erő, ami megállíthatta volna őket, a hadsereg – már ami 1917 őszén még maradt belőle – szétszéledt, a sokéves harcban megfáradt katonák siettek haza, nehogy kimaradjanak a várva várt földosztásból. A szovjet kormány a német támadás megállítására sietősen összeszedett különítményeket dobott a frontra, partizánok bevetésével próbálkozott.¹⁹

A németek előrenyomulása világossá tette, bármi áron békét kell kötni, a határozattal egyet nem értő Lev Trockij lemondott a külügyi népbiztosi posztról és a továbbiakban a hadügyi népbiztos tiszttét látta el.²⁰ Az 1918. március 3-án megkötött breszt-litovszki béke eredményeként Oroszországtól 400 ezer km² területet és 60 millió lakost szakítottak el, elvesztette leggazdagabb gabonatermő vidékeit, olajforrásait, szénbányászatának és vasérc-termelésének 80%-át.²¹ De a kommunisták legalább végre lélegzetvételnyi szünethez jutottak. Az ellenség váratlan támadása és a kirobbant lázadások ugyanis rámutattak arra, hatalmuk megtartásához és kiszélesítéséhez ütőképes, jól kiképzett, bármikor be-

¹⁸ Oroszország lényegében két táborra szakadt: a bolsevikokkal szimpatizálókra és az összes többi politikai erőt összefogó, rendkívül heterogén kommunistaelenes táborra.

¹⁹ A németek tizenkét nap alatt elérték a Pszkov-Narva vonalat. A párt vörösgárdistái csődöt mondtak, a fővárosban kitört a pánik. Lenin „Oroszország proletárjaihoz” fordult, fegyverbe hívva őket a szocialista haza védelmére. A polgárokat lövészárkok ásására rendelték ki. 1918. február 23-át, a „dolgozó nép” mozgósítását később a szovjet történetírás a „Vörös Hadsereg születésnapja”-ként állította be.

²⁰ SPAHR, 1998. 25.

²¹ GOSZTONYI, 1993. 31.

vethető hadseregbe van szükségük. Márciusban létrehozták a Legfelső Katonai Tanácsot, vezetője Trockij, a katonai főparancsnok az egykori cári tábornok, Mihail Boncs-Brujevics lett.²² Trockij nagy kedvvel látott az új hadsereg megteremtéséhez. Első rendeleteivel megszüntette a parancsnokok választhatóságának intézményét, visszaállította a fegyelmi büntetéseket. Mivel alig jelentkeztek önkéntesek, május 29-én elrendelte a hadkötelezettséget, valamint a 18 és 40 év közötti férfi lakosság munkaidő melletti katonai tanfolyamon való részvételét.²³ Trockij javasolta az egykori cári tisztek felvételét a hadseregbe, ami óriási vitákat és ellenkezést váltott ki a párt soriban. A vöröskatonák többsége még emlékezett a tisztek részéről megnyilvánuló kegyetlenkedésekre, eszük ágában sem volt fejet hajtani és engedelmessé válni egykori feljebbvalóiknak. Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Pártban csak nehezen lehetett keresztülvinni a javaslatot, Nyikolaj Krilenko korábbi főparancsnok lemondott, kelletlenül fogadta a katonai szakértők bevonását Joszif Sztálin és köre is. Bár azt minden józan gondolkodású párttag beláthatta, hogy hivatásos katonák nélkül nem lehet szakszerű kiképzést folytatni, megszilárdítani a fegyelmet és nem utolsó sorban megnyerni a csapatokat. Trockij a katonai ellenzék lecsillapítására a parancsnokok mellé két politikai biztost nevezett ki, akik figyelemmel követték tevékenységüket és feleltek a csapatoknál végrehajtott politikai-ideológiai munkáért. Emellett gyakorta letartóztatta az egykori cári parancsnokok hozzátartozóit, árulás esetén pedig kivégeztette őket.

A fentebb említett intézkedések szükségességét hamarosan bizonyították az 1918. évi tavaszi események.²⁴ A külföldi intervenció oltalmában felbátorodtak a bolsevikellenes erők. Dél-

²² SPAHR, 1998. 25.

²³ GOSZTONYI, 1993. 32.

²⁴ Márciusban brit csapatok Murmanszkban és Bakuban, amerikai és japán csapatok pedig Vlagyivosztkban szálltak partra, Arhangelszkben a nyár folyamán 30.000 fős antant haderő, britek, franciák, olaszok és szerbek értek partot. A beavatkozás elsősorban nem a bolsevik hatalom megdöntésére irányult, hanem a németek lekötésének céljával, akik így katonáik közül egyre kevesebbet dobhattak át a nyugati frontra. Később, november végén Németország fegyverletételével módosult ezen csapatok célja, főleg hadtápfeladatokat láttak el, fegyverrel, pénzzel, élelmiszerrel segítették az ellenforradalmárokat.

Oroszországban Pjotr Krasznov Doni hadserege és Anton Gyenyikin tábornok csapatai jelentették a fő veszélyt. 1919. január 8-án Gyenyikin lett az összes dél-oroszországi haderő főparancsnoka.²⁵ Az Önkéntes Hadsereg vagy ahogy másként is nevezik, a „fehérek” létszáma 1918 nyarán már 8-9.000 főt számlált,²⁶ akiket képzett, a régi hadseregben szolgáló tábornokok vezettek. Céljukban egységesek voltak – megdönteni a bolsevik hatalmat –, politikai összetételükben és abban a kérdésben, hogy mi lesz a győzelem után, már korántsem volt meg ez az összhang.

Zsukov 1918 augusztusában önkéntes alapon a vörösök oldalára állt. Elhatározása már korábban megérett benne, azonban fél évig tifuszban feküdt odahaza. Gyógyulása után az 1. moszkvai lovashadosztály 4. lovasezredébe került.²⁷ 1919 március elsején belépett az OK(b)P-ba.²⁸ Zsukov döntésében kétségtelenül szerepet játszhatott valamiféle romantikus forradalmi érzés. Rengeteg szegényparaszti és munkáscsaládból származó fiatal csatlakozott a kommunista párthoz, mert propagandájával összhangban tőle várták az új, élhetőbb és tisztességesebb jövő megvalósítását.

Zsukov egységét a keleti frontra vezényelték. A front arcvonala a Kaszpi-tengertől az észak-uráli tundra vidékig húzódott, mintegy 1.800 km hosszúságban. A Vörös Hadsereg itteni erőit 1919 kora tavaszán 100.000 katona, 1.880 géppuska és 375 löveg jelentette, ezzel szemben az ellenfél, Alekszandr Kolcsak tábornok, aki magát Oroszország főkormányzójának nevezte ki²⁹ 130-145.000 embert, 1.300 géppuskát és 200 ágyút vont össze, lovassága pedig kétszer nagyobb volt a vörösökénél.³⁰ Kolcsak márciusban megindította támadását, a sikerek nem is vártak magukra. Ufa eleste után a fehérek a Volga felé közeledtek, április elején már megközelítették Szimbirszkét, Kazanyt és Szamarát. A gondolat, miszerint seregei egy sikeres hadművelet után egyesülnek a délről érkező Gyenyikin seregeivel és együtt indulnak Moszkva felé, nyugtalanságot keltett a régi-új fővárosban, minden rendel-

²⁵ HELLER - NYEKRICHS, 2003. 78.

²⁶ Uo. 77.

²⁷ ZSUKOV L., 1976. 50.

²⁸ Uo. 64.

²⁹ Pontosabban a tisztséget az omszki kormány hozta létre, majd három jelölt közül a legesélyesebbet, Kolcsakot választotta meg rá.

³⁰ SPAHR, 1998. 102.

kezésre álló eszközöket ebbe a térségbe irányították, Trockij is megjelent híres páncélvonatával. Április 10-én Mihail Frunzét bízták meg a keleti front déli csoportjának irányításával, ahová az 1., 4., 5. és a „turkesztáni” hadsereg tartoztak.³¹

Zsukov egysége is Frunze parancsnoksága alatt szolgált. A meglepetésszerű támadást egy fellázadt fehér ezred átállása segítette. A 25. hadosztály július 9-én átkelt a Belaja folyón és visszafoglalta Ufát, öt nap múlva Jekatyerinburgot, az Urál fővárosát. A visszavonulni kénytelen Kolcsak seregéből egyre többen szöktek meg, novemberre elesett Omszk, a bolsevik uralom az év végére a Bajkál-tóig ért.³²

Még javában tartott a Kolcsak elleni hadjárat, amikor Gyenyikin is támadásba lendült. 1919 októberében elfoglalta a Moszkvától mintegy 100 km-re lévő Tula városát, a Vörös Hadsereg fontos hadiipari központját. Ekkor a déli front vezetését Alekszandr Jegorov egykori cári alezredesre bízták, akinek sikerült 180.000 főt, 1.651 géppuskát és kb. 3.000 löveget összevonnia. Gyenyikin csapatai a hosszú és erőltetett előrenyomulástól kimerültek, utánpótlási vonalaik megnyúltak, készleteik pedig ezzel éppen fordított arányban csökkentek. A Vörös Hadsereg október közepén indult ellentámadása ezért sikerrel kecsegtetett. E hónap 20-án elfoglalták Orjolt, Szemjon Bugyonnij lovascsapata négy nappal később szétverte a kozákok elit hadtestét és bevette Voronyezst.³³

Zsukov lovasezrede, melyet időközben már átírányítottak erre a frontszakaszra, derekasan kivette részét a győzelemből. A végső diadalban nem osztozhatott társaival, mert Caricin alatt kalmük csapatokkal vívott harcban gránátrepeszekről megsebesült a bal lábán és az oldalán. Kórházba szállították, ahol tízfuszt kapott. Utána egy hónapnyi szabadságát kihasználva meglátogatta szüleit.

Csakúgy, mint Kolcsak seregében, a vereség Gyenyikinnél is megállíthatatlan bomlást idézett elő, az év végére sikerült meg-

³¹ SPAHR, 1998. 103-104.

³² GOSZTONYI, 1993. 48-51.

³³ Uo. 50.

tisztítani a fehérektől Ukrajna nagy részét és a Don folyó vidékét. Gyenyikin lemondott tisztségéről és emigrációba vonult.³⁴

1919 folyamán a hazai közvélemény nyomására kivonták egységeiket a külföldi hatalmak is.³⁵ Felépülése után Zsukov szinte azonnal kérte, helyezték vissza a harcoló alakulatokhoz, ehelyett 1920 januárjában a rjazanyi lovassági tanfolyamra vezényelték, ahol megkapta az 1. század növendék-szolgálatvezetői tiszteinek feladatát. Mint harcokban edzett lovaskatonának, most neki kellett a szálfegyverek használatára, szuronyharcra tanítania az újoncokat, valamint alaki és testnevelési gyakorlatokat vezetnie. Az elszenvedett veszteségek miatt szükség volt a lovasság utánpótlásának kinevelésére. A kiképzés helyszínéül egy államosított nagybirtokot választottak. A tanítás a vártnál hamarabb befejeződött, a csapatot július közepén útnak indították a frontra.³⁶

Pjotr Vrangel báró Gyenyikin örökségét vette át és támadást fontolgatott, habár tisztában volt vele, ha eddig két fehér hadseregnek együtt sem sikerült bevenni Moszkvát és megdönteni a szovjethatalmat, egyedül még kevesebb esélye van erre. Tervei közt egy önálló terület kialakítása szerepelt Dél-Oroszországban. A Vörös Hadsereg időközben háborúba keveredett a lengyel csapatokkal a jövőbeni lengyel-orsz határ megállapításának ürügyén. Amikor a kölcsönös félreértések miatt összeomlott a Vörös Hadsereg hadjárata Varsó ellen, és a bolsevikok már nem kényeszerültek két irányban tevékenykedni, átcsoportosították haderejüket és Frunze irányításával a Déli Front egységei támadást indítottak. A fehéreknek hamarosan vissza kellett vonulniuk a Krím-félszigetre.³⁷ A félszigeten a harcok november 7-től 16-ig tartottak, a Vörös Hadseregnek hatalmas áldozatok árán sikerült megtisztítania a területet az ellenségtől. Vrangel és kb. 146.000 embere hajókon Törökországba menekült.³⁸

³⁴ A fehérek veresége a katonai kudarcokon kívül számos más belpolitikai okra is visszavezethető.

³⁵ Japán kivételével, amely 1922-ig megszállva tartotta Vlagyivosztokot.

³⁶ ZSUKOV I., 1976. 72-73.

³⁷ Az ide vezető szűk folyosókat szögesdróttal, fedezékekkel, nagy löveg- és géppuskacsoportosításokkal erősítették meg. A megadásra való felszólításokat elutasították.

³⁸ KOLONTÁRI, 2010a. 329-333.

Még javában zajlottak a Krím erődjei elleni rohamok, amikor Zsukov már máshol harcolt. A polgárháború zűrzavaros viszonyait kihasználva ugyanis az ország számos pontján különféle fegyveres bandák garázdálkodtak, terrorizálva a lakosságot.³⁹ Zsukov I. lovasezrede Novoszerelijevszkaja körzetében számolta fel a bandákat, majd a tambovi parasztfelkelés leverésében vett részt. Ezen a környéken egy Antonov nevű szociálforradalmár 1920 nyara óta szította az indulatokat. Az ellátási nehézségek áthidalása miatt ugyanis Moszkvából a parasztságot kötelezték a vetőmagon és fejadagon felüli gabona beszolgáltatására államilag megszabott áron. Mivel a rekvirálások sokszor a nyílt rablás formáit öltötték, a földosztást korábban üdvözlő parasztság teljesen szembefordult a rezsimmel. Az 1920-as év végén a lázadók már 50.000 fegyverest számláltak.⁴⁰ Lenin és harcostársai a katonaság bevetése mellett döntöttek, annak vezetésére pedig az addigi harcokban hírnevet szerzett, fiatal Mihail Tuhacsevszkijt nevezték ki. A brutális leszámolás – amely nem nélkülözött olyan módszereket, mint a felkelők családtagjainak túsul ejtése, falvak lerombolása és felgyújtása vagy mérges gáz bevetése – 1921 augusztusára ért véget. Antonovot 1922 júniusában főbe lőtték.⁴¹ Kisebb megmozdulások később is előfordultak.

A harcok közben 1921 nyarán a Zsukov által vezetett 2. lovaszázad egy alkalommal túlerőben lévő ellenséggel került harcérrintkezésbe. Sok harcost vesztettek, Zsukov alól kétszer is kilőtték a lovat, mindkét alkalommal ugyanaz a politikai tiszt mentette meg az életét. Hősies helytállásáért Vörös Zászló érdemrenddel tüntették ki.⁴²

Vrangel elmenekülésével az utolsó szervezett fehérgárdista erő is megszűnt létezni. Az 1921-es esztendő mind katonailag, mind politikailag már egy új korszak kezdetét jelentette.⁴³ 1922.

³⁹ A történetírás gyakran „zöldeknek” nevezi őket, mivel sem a vörös, sem a fehér hatalomnak nem kívánták alárendelni magukat, csupán a fosztogatás érdekelte őket, vezéreiket pedig az, hogy amíg a helyzet megengedi, kiskirályai lehessenek egy-egy területnek.

⁴⁰ GOSZTONYI, 1993. 84.

⁴¹ SPAHR, 1998. 156.

⁴² ZSUKOV I., 1976. 81-83.

⁴³ Az OK(b)P X. kongresszusán meghirdetik az Új Gazdaságpolitikát (röviden NEP), ami véget vetett az addig folytatott hadigazdálkodásnak. Az év során jelen-

december 30-án az Oroszországi-, a Belorusz- és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságból, valamint az Azerbajdzsánt, Örményországot és Grúziát magába foglaló Kaukázusontúli Föderációból megalakul a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, röviden a Szovjetunió.

tős számú belorusz és ukrán lakos elvesztése árán sikerült békét kötni Lengyelországgal. A Vörös Hadsereg csapatai egymás után foglalták el a kaukázusi és közép-ázsiai területeket. 1922 őszén az utolsó japán csapatok is elhagyták Oroszországot, a polgárháborúnak nevezett időszak valóban véget ért.

A Vörös Hadsereg fejlődése a két világháború között

Katonai reformok

A Szovjetunió megszületésekor katasztrofális állapotban volt: a nyolc éve tartó háborúskodás teljesen szétzilálta a közlekedést, a nehézipar egyes ágazatai 1914 előtti termelésük jelentéktelen hányadát adták. Súlyosak voltak az emberveszteségek.¹ 1921-ben szörnyű éhínség pusztított, becslések szerint az ország lakosságának 20%-a éhezett.² Tífusz- és kolerajárvány is szedte áldozatait. A hatalmat magukhoz ragadó és azt megtartani képes bolsevik párt egy addig csak elméletben létező új politikai és gazdasági szisztéma megvalósításával kísérletezett, a kommunizmussal. A rendszer egyik legfontosabb támaszául az 1918. február 23-án létrejött Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg szolgált. Fontos kérdésként merült fel jövőbeni szerepe, szervezeti felépítése. Voltak, akik az orosz nagyhatalmi hagyományok szellemében működő reguláris hadsereget támogatták, míg mások inkább a múltbelitől élesen különböző, forradalmi hevületű, népfelkelőkhöz hasonlítható partizán egységeket képzeltek el. 1923 végén bizottság alakult azzal a céllal, hogy felmérje a hadsereg állapotát és jelentést tegyen a megfelelő szerveknek.³ A végrehajtott nagyarányú leszereléseket egyaránt indokolta a spórolás, a termelés helyreállításának szükségessége és a katonák hazatérési vágya.⁴ A létszámcsökkenés eredményeként 1923. szeptember 1-én a polgárháborús hadilétszám tizede, csupán 516.028 fő szolgált a fegyveres erőknél, ebből 39.859 fő a haditengerészetnél.⁵ Trockijt 1925 januárjában Mihail Frunze váltotta fel a hadügyi- és haditengerészeti népbiztos posztján, a húszas évek hadügyi reformjai is az ő nevéhez kapcsolódnak.⁶

¹ A polgárháború közel egymillió halottat és hétmillió sebesültet követelt. GOSZTONYI 1993. 353.

² HELLER - NYEKRICHS, 2003. 114.

³ SPAHR, 1998. 162.

⁴ A kivérzett ország és a legyengült gazdaság nem volt képes fegyverben tartani nagy létszámú hadsereget és azt minden szükséges eszközzel ellátni.

⁵ GOSZTONYI, 1993. 84.

⁶ A korábbi központi törzs helyett három újat hoztak létre: A napi igények ellátására hivatott Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg Főcsoportfőnökségét, amely az adminisztrációs ügyeket intézte; a hadműveleteket kidolgozó tényleges vezérkart

Bár semmilyen tény nem indokolta, a szovjet fegyveres erőknél állandóan terjesztett ideológia szerint készülni kellett a tőkés országokkal majdan megvívandó háborúra. Mivel a kapitalista hatalmak nem tudták sem intervencióval, sem a fehérgárdisták támogatásával megsemmisíteni a világ első szocialista államát, az erre irányuló törekvéseiket csak pillanatnyilag szüneteltették – hangzott a párt alaptétele. A doktrína szerint aktuális problémáik orvoslása után ezen államok újult erővel vetik rá magukat a békés Szovjetunióra, melynek pusztasága létezése halálos veszedelmet jelent társadalmi rendszerükre.

Zsukov a polgárháború után a hadsereg kötelékében maradt, 1923-ban kinevezték a Belorusz SZSZK területén állomásozó 39. lovasezred parancsnokává. Akkor talán még ő sem gondolta, hogy idekövetendő szolgálati ideje majdnem másfél évtizedig tart majd és mindössze kétszer hagyja el Belorussziát. 1924 őszén egy leningrádi felsőfokú lovassági iskolára vezényelték. A Leningrádban eltöltött évekről a lengyel származású Konsztantyin Rokosszovszkij, a második világháború híres tábornoka, Zsukov munkatársa emlékezett meg: *„Lovasezred-parancsnokként érkeztünk oda: én a Bajkálontúlról, ő pedig Ukrajnából.⁷ Szenvedélyesen tanultunk. (...) Zsukov mindenkinél nagyobb energiával vetette magát a hadtudomány tanulmányozásába. Ha benéztünk a szobájába, majdnem mindig a padlón fekvő találtuk, amint kúszik a kiterített térképen. Az ügy, a kötelesség már akkor mindenekfölött való volt a szemében.”⁸ Egy másik iskolatársa, Ivan Bagramjan így írt róla: *„Akkoriban még egyikünk sem volt harmincéves. Fiatalok és erősek voltunk – a lovasok**

és a kiképzésért, a parancsnokok felkészítésért felelős Főszemlélőséget. Az 1925. szeptember 18-i törvény szerint bárki behívható abban az évben, amelyben 21. életévet betölti. A szolgálat idő a gyalogságnál kettő, a légierőnél három, a belügyi alakulatoknál és a flottánál négy évig tartott. SPAHR, 1998. 167-69. Nem adtak azonban fegyvert az „ellenforradalmi osztályok képviselőinek” kezébe és a megbízhatatlannak tartott népcsoportoknak, például a kozákságnak. Fontos intézkedés volt a parancsnoklás rendszerének egységesítése. A polgárháború idején ügynevezett komisszárokat küldtek a csapatokhoz, akik szemmel tartották az egykori cári hadseregből átállt parancsnokokat. 1925. március 2-án bevezették az egyszemélyi vezetést. A katonákat ténylegesen eddig is irányító szakember ezután egyaránt felelt az ideológiai munkáért és a kiképzésért. A politikai tiszt tevékenységét erősen korlátozták, nem szólhatott bele többé a tisztán katonai kérdésekbe. GOSZTONYI, 1993. 87-88.

⁷ Valójában Belorussziából, tehát ezek szerint Rokosszovszkij rosszul tudta.

⁸ ROKOSSZOVSKIJ, 1971. 97.

fizikai edzettségükkel tűntek ki –, igyekeztünk túlszárnyalni egymást a tanulásban és a lovasversenyeken is. (...) Georgij Konsztantyinovics Zsukovot csoportunk hallgatói közül az egyik legtehetségesebbnek tartották. Már akkor kitűnt nemcsak világosan kifejezésre jutó akarati tulajdonságaival, de gondolkodásának különleges eredetiségével is. A lovasági harcászati foglalkozásokon Zsukov nemegyszer meglepett bennünket valamilyen váratlan elgondolással. Elhatározásai mindig a legnagyobb vitákat váltották ki, de ő általában igen logikusan tudta megvédeni álláspontját. (...) Nem csodálkoztam sikerein. Zsukovnak nemcsak nagyszerű katonai adottságai és magas fokú intelligenciája, de vasakarata is volt. Ha valamit el akart érni, mindig toronyiránt ment.”⁹

Az öt éves tervek. A hadsereg felfegyverzése

A grúz származású Joszif Sztálin 1922 áprilisában az Összoroszági Kommunista (bolsevik) Párt főtitkári székébe kerülve fokozatosan hozzálátott kizárólagos hatalmának kiépítéséhez. Ellenfeleit legyőzve és háttérbe szorítva az egypártrendszerből lépésről lépésre egyszemélyi uralmat alkotott.¹⁰ Az 1920-as évek végén már meghirdethette a „szocializmus egy országban” elnevezésű programját.¹¹ Ennek megvalósításához két alapvető dolog szükségeltetett: a kolhozosítás és a modern nagyipar létrehozása.

1929 tavaszán indult a grandiózus elképzeléseket megvalósítani szándékozó I. öt éves terv (1929-32).¹² Kimondott elsődleges célja a nehézipar és a modern gépesített hadsereg kiépítése volt.

⁹ BAGRAMJAN, 1973. 16-17.

¹⁰ Trockij a polgárháború idején zseniális képességeivel és magával ragadó szónoklataival mozgósította az embereket a harcra, a béke beköszöntével egyre kevésbé találta meg helyét a békés mindennapokban, szerepe kezdett leértékelődni. 1927-ben Sztálinnak sikerült elérnie Trockijt kizárását a pártból, majd két évvel később kiutasítását is az országból. Az ugyanebben az évben tartott XV. pártkongresszuson több száz párttagot zártak ki, akik nem értettek egyet a központi, vagyis sztálini irányvonallal.

¹¹ A tétel kiindulópontja a következő volt:: a várva várt világforradalom elmaradt, csak a Szovjetunióban lehet és kell gyorsan felépíteni a jövő társadalmát.

¹² Az ehhez szükséges pénzt a mezőgazdaságból kívánták átszivattyúzni, emellett olajat, fát és a kényszermunkatáborok lakói által kibányászott aranyat értékesítették a piacokon, csökkentették az importot, a könnyűipari és fogyasztási cikkek gyártását visszafogták. Munkaversenyeket hirdettek, hajsza indult a „szabotőrök” ellen. A tervidőszak kiemelt területeivé az olajkitermelés, szénbányászat, vasfeldolgozás és az elektromos ipar váltak.

A haderő fejlesztésének első állomásaként azt a célt tűzték ki, hogy számbelileg utol kell érni a fejlett kapitalista országok fegyveres erőinek szintjét.¹³

Kétségtelen, hogy az erőltetett fegyverkezésre fordított első öt éves tervidőszak nagyszerű eredményeket hozott. Ezek voltak annak a haderőfejlesztésnek az alapjai, melyek segítségével egy évtized múlva a szovjet seregek meg tudták állítani és szét tudták verni az addig legerősebbnek tartott hitleri Wehrmachtot. Vorosilov hadügyi- és haditengerészeti népbiztos 1932. július 8-án kelt jelentésében kimutatta, az eredetileg célul kitűzött terveket nem mindenhol sikerült teljesíteni, hiány mutatkozott a gépesítés, a vontatóeszközök és a kádertartalék területén.¹⁴ Utóbbi enyhítése érdekében nyitottak meg egy sor szakosított akadémiát, ahol főtisztokat képeztek.¹⁵

A II. Öt éves terv (1933-37) még nagyobb terveket tartalmazott, mint az előbbi. A kapitalista országok együttes erejéhez viszonyítva a szovjet hadseregnek most már nem egyensúlyi hely-

¹³ A tüzérséget modernebb lövegekkel látták el, ezek közé tartozott a 107 és 152 milliméteres ágyú, valamint a 152 és 203 mm-es tarack, a 37 mm-es páncéltörő és a 76 mm-es légvédelmi ágyú. A Vörös Hadsereg harckocsi állományát külföldi szakemberek bevonásával fejlesztették. A legkiemelkedőbb eredmények közé tartozott az MSZ-1 könnyű harckocsi, továbbfejlesztésekor új elnevezése T-18 lett. Hamarosan megjelentek a T-24 és T-26 elnevezésű harcjárművek és a híres BT (Büsztrahodnij tank = gyorsjárású tank) család tagjai is. Jelentősen bővült a gépjárműpark, az 1928-as 1.051 db gépkocsival és 301 db vontatójárművel szemben 1935-ben már 35.303-ra és 5.550-ra nőtt a számuk. A fejlesztések nem kerültek el a légierőt sem, mely később a szovjet diktátor egyik kedvenc fegyvernemévé vált, a propaganda a „sztálini sólymok” elnevezéssel kedveskedett neki. Itt is felhasználták a nyugati műszaki-technológiai segítséget, melyről a későbbi szovjet tanulmányok mélyen hallgattak. Az 1930-as évek során egyre több és jobb csatarepülő, vadászgép született. Bombázóból építették a legtöbbet. Csak Moszkva térségében 1933-ig hat repülőgépgyár és négy repülőmotorgyár létesült. Talán nem túlzás azt mondani, hogy Nagy Péter cár óta Sztálin tett a legtöbbet az orosz haditengerészetért. A beruházások eredményeképpen számos új hajógyártó központ jött létre, 1932-ben kezdődött a csendes-óceáni és északi flotta kiépítése, elindították a folyami flottillák bővítését is. GOSZTONYI, 1993. 95-98.

¹⁴ Uo. 98.

¹⁵ Ezek közé tartoztak a Katonai Gépesítés és Motorizáció Akadémiája, a Tüzérségi Akadémia, a Hadmérnöki, a Vegyi Hadviselési, a Katonai Elektrotechnikai és a Hadiszállítási Akadémia. A katonai felsőfokú tanintézetek száma a duplájára, a hallgatók létszáma ötszörösére nőtt. 1932-ben 16.550 beiratkozott hallgatót találunk a padosorokban. SPAHR, 1998. 255.

zetbe, hanem fölénybe kellett jutnia és képessé válnia az egyszerre több arcvonalszakaszon folytatott hadműveletekre.¹⁶

Tisztogató a hadsereg soraiban. A III. ötéves terv

A történetírás az 1936-39 közötti irtóhadjáratot méltán nevezte el „nagy terrornak”. Sztálin kézi vezérléssel irányított minden fontos területet, a politikai rendőrség, az NKVD¹⁷ segítségével véres aratást rendezett a párt- és államapparátus soraiban.¹⁸ A leszámolások 1937-ben elérték a hadsereget is.

Logikus magyarázatot aligha találhatunk arra, Sztálin miért fejezte le a háború előtt nem sokkal a tisztakar színe-virágát. Persze akkor még senki sem tudhatta, hogy két évvel később kitör a második világháború, habár baljós nemzetközi fejlemények már figyelmeztettek erre.¹⁹ Sztálin valószínűleg hatalmára veszélyes-

¹⁶ A fejlesztések az alábbi területekre összpontosítottak: a harckocsik és gépesített alakulatok részarányának növelése a szárazföldi erőkon belül; hadászati bombázóflotta létrehozása, a légierő önálló haderőnémmé fejlesztése; tüzérség korszerűsítése, légvédelem és páncéltörő egységek növelése; az egységek ellátása híradó eszközökkel századig bezárólag; tengeralattjáró flotta létrehozása, partvédelmi berendezések építése. GOSZTONYI, 1993. 98-99.

¹⁷ Народној Комиссариат Внутренних Гдел = Belügyi Népbiztonság.

¹⁸ A terror nemcsak a hatalom felső köreire, hanem az egész lakosságra kiterjedt. A munkahelyeken éberségi kampányokat hirdettek, a munkatársaknak egymást kellett figyelniük. A vádakra általában a letartóztatottakból fizikai kényszerrel kicsikart vallomások szolgálták „bizonyítékul”.

¹⁹ Az 1933. január 30-án Németországban hatalomra jutott szélsőjobboldali, nacionalista Adolf Hitler legfőbb törekvése a Versailles-ban kötött békediktátumok hatálytalanítása mellett minden Európában élő német egy birodalmon belüli egyesítése volt. Országa hamarosan kilépett a Népszövetségből és fegyverkezni kezdett. A gazdasági válsággal, belpolitikai bonyodalmakkal, gyarmati problémákkal küzdő Nagy-Britannia és Franciaország nem tudott és nem is akart fellépni ellene. A németek egymás utáni lépéseit siker koronázta: 1935-ben bevezették az általános hadkötelezettséget és népszavazással visszacsatolták a Saar-vidéket. 1936-ban csapataik bevonultak a Rajna folyó addig demilitarizált bal partjára. Még ebben az évben a szintén fasiszta Olaszországgal megkötötték a Berlin-Róma tengelyt, majd Japán bevonásával ezt Antikomintern Paktummá szélesítették, a szövetség a Szovjetunió ellen irányult. Spanyolországban polgárháború dúlt, amelyben a németek az olaszokkal karöltve látták el fegyverekkel és katonákkal a fasiszta Franco tábornokot, míg Moszkva és a Komintern a baloldali erőket támogatta hasonlóképpen. Olaszország vezére, Benito Mussolini szintén birodalmi álmokat szövögetett és 1935-ben megtámadta Etiópiát. Japán 1931-ben lerohanta Mandzsúriát, így határos lett a Szovjetunióval, majd 1937-től brutális hadjáratot folytatott Kína partvidéki területein.

nek tartotta a katonaságot, mint önálló gondolkodású, zárt fegyveres testületet. Eközben minden bizonnyal nem gondolt arra, hogy igencsak legyengíti azt, inkább azt várta, hogy engedelmessé válik és számára ez volt a legfontosabb. Másrészt személyes bosszú is vezérelte, az újabb világméretű konfliktus veszélye ugyanakkor kitűnő hivatkozási alapot teremtett a „befurakodott ügynökök és árulók” felszámolásához. A terror kiterjedt a flotta állományára, elérte a honvédelmi népbiztosság apparátusát, a katonai körzetekben szolgálatot teljesítőket, a katonai főiskolák tanárait, a politikai biztosokat, sőt még a hadiiparban dolgozókat is. Számos külföldön tartózkodó tisztet hívtak vissza beosztásából és végeztek ki.

Összességében a Vörös Hadsereg elveszített öt marsallból hármat, 16 hadseregparancsnokból 15-öt, 57 hadtestparancsnokból 50-et, 186 hadosztályparancsnokból 154-et, 456 ezredesből 401-et.²⁰ Megtizedelődött a katonai körzetek vezetősége és az újból felállított politikai tisztek állománya. Az 1937 és 1939 közötti elbocsátott tisztek száma 37.000 főre tehető, ebből 13.000-et később visszavettek, kb. 10.000 főt pedig letartóztattak. A kivégzettek vagy más erőszakos okokból elhalálozottak száma 3-4.000 főre lehet.²¹ A pusztítás a Vörös Hadsereg tiszti állományának kb. 5%-át érintette,²² de legnagyobb mértékben a magasabb szinteket érintette.

A tisztogatások következményeként óriási űr keletkezett a felsőbb posztokon, a réseket nem lehetett egyik pillanatról a másikra betölteni. A vérengzés rengeteg ifjú tehetség előtt nyitotta meg a felemelkedés útját. Viszont ezek a tisztek – akárcsak civil társaik – a ranglétrán a szokásosnál nagyobbat ugrottak előre, nem felejtve el, kinek köszönhették előléptetésüket, így hűségük biztosítva volt, másrészt üdvözölték a hadiipar területén végbe ment fejlesztéseket is. De a katonai munka iránti lelkesedésükkel és szorgalmukkal nem lehetett pótolni a szakmai tapasztalatokat, ezért sokszor az általuk kijárt katonai iskola maga a harcmező lett. A hadseregfejlesztés miatt rengeteg képzett emberre mutatkozott igény, akik kezelni tudják a modern haditechnikát. Ebben

²⁰ CLARK, 2014. 79.

²¹ KOLONTÁRI, 2010b. 26.

²² Uo.

segített valamelyest az 1936-ban újraindított Vezérkari Akadémia. 1938-ban öthónapos tanfolyamokat szerveztek a hadosztályok és a nagyobb egységek parancsnokainak. 1940-ben további 17 akadémián már 20.000 tiszt tanult, szemben az 1937. évi 9.000-el.²³ Viszont az oktatók és kiképzők egy része szintén az üresedés miatt került a helyére és egyre több növendéket kellett tanítaniuk. 1941 júniusában a tisztek 7%-ának volt felsőfokú katonai végzettsége, 37%-a pedig még a középiskolát sem fejezte be.²⁴ A katonai körzetek és a hadseregek élén állók 70%-a végzett magasabb parancsnoki iskolát.²⁵ A parancsnokok kb. 75%-a alig egy éve dolgozott beosztásában,²⁶ bár ebben a haderő mennyiségi növelése és az az elterjedt gyakorlat is közrejátszhatott, miszerint a háború előestéjén szilárd koncepció nélkül helyezgettek át szakembereket egyik posztról a másikra.

Lényegében megszűnt az önálló kezdeményezés, a parancsnokok legtöbbször felülről várták az utasításokat, amelyeket igyekeztek szolgálai módon, mechanikusan végrehajtani. Megszűnt a saját döntésért való felelősségvállalás. Az önálló gondolatokra gyanúsán tekintettek. Könnyebbé vált mások sikereit irigységgel szemlélni és a bajtársak után nyomozni, őket feljelentgetni, mint keményen dolgozni. Sztálin olyannak képzelte a parancsnokokat, akiknek a hadműveleti terepen nincs is más dolguk, mint a táv-író-berendezés mellett ülni és várni az ő dolgozószobájából kiadott utasításokat. A személyi kultusz itt is érezte hatását, a katonák vakon bíztak Sztálin személyében, katonai kérdéseket érintő állásfoglalásai helyességében. A Vörös Hadsereg élére olyan szolgalelkű dilettánsok kerültek – illetve maradtak –, mint Kliment Vorosilov, Szemjon Bugyonij marsallok, Lev Mehlisz politikai főcsoportfőnök és a tüzérségért felelős Grigorij Kulik, a diktátor talpnyalói.

Georgij Zsukov ezekben a vészterhes időkben a Belorusz Katonai Körzetben dolgozott, munkája mellett szorgalmasan képezte magát. 1937-ben a 3., majd nem sokkal később a 6. lovas-hadtestet irányította. Mint hadtestparancsnok, Zsukov élete nagy

²³ SPAHR, 1998. 249.

²⁴ HELLER - NYEKRICs, 2003. 321.

²⁵ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ III., 1976-84. 564.

²⁶ HELLER - NYEKRICs, 2003. 321.

veszélynek volt kitéve, hisz Sztálin véres leszámolásának rengeteg hadtestparancsnok esett áldozatul. Különösen sok fejfájást okozott neki egy bizonyos Filipp Golikov nevű fanatikus sztálinista, aki a körzet katonai tanácsának tagja volt.²⁷ Golikov energiát nem sajnálva nyomozott Zsukov politikai megbízhatósága, illetve barátai és családjának tagjai után.²⁸ Zsukov minden gyanúsítgatás ellen határozottan lépett fel. Egyik összeszólalkozásuk alkalmával Golikov vörössé vált fejfel ordítózni kezdett vele, azal vádolva, felesége titokban megkereszteltette a lányukat.²⁹ Zsukovot megrendítette az esztelen folyamat és szűkre szabott lehetőségeihez mérten tette, amit tehetett, az alaptalan feltételezések ellenében védte barátait, munkatársait.³⁰ *„Valójában nagyon ideges voltam, mert akkoriban bárkit könnyen a nép ellenségének bélyegeztek.”*³¹

Érdemes eljátszani a gondolattal, hogy a terror fő generálói, Vorosilov és Bugyonij csakúgy, mint Zsukov, a lovasság kötelékéből jöttek, ez a haderőnem féltett kincsük közé tartozott. A 4. lovashadosztályt – melynek Zsukov négyéves parancsnoksága alatt jelentősen emelte színvonalát – maga Vorosilov alapította a polgárháború idején. Zsukov a különböző hadgyakorlatokon és törzsvezetési gyakorlatokon számtalanszor találkozott a fentebb említett két marsallal, jó kapcsolatokat ápolt velük. Ugyanakkor azt, hogy talán ez is közrejátszott megmenekülésében, nem lehet bizonyítani.

A hadiipar fejlesztése a tisztogatások kellős közepén is nagy lendülettel folytatódott. Az 1938-42-es időszakra kidolgozták a III. ötéves tervet, ismét hatalmas célokat tűzve ki, melyeket aztán a háború miatt nem tudtak befejezni.³² Személyzeti-szabályzati

²⁷ Golikov később a szovjet katonai hírszerzés főnöke lett, a második világháborúban különböző harctéri beosztásokban szolgált (hadsereg-, illetve frontparancsnok) és később is rendszeresek voltak a konfliktusai Zsukovval.

²⁸ SPAHR, 1998. 326.

²⁹ NAGORSKI, 2009. 146.

³⁰ Uo.

³¹ Uo. 147.

³² 95 gyalogshadosztályt kívántak felállítani, a harckocsik számát az addigi 4.950-ről 9.570-re akarták emelni, a csapatoknál lévő tüzérségi fegyverek száma 6.810-ről 8.900-ra növekedett volna. (Az itt közölt tervszámokat messzemenően felülmúlták). Nem maradtak el a fejlesztések a légierőnél és a hadiflottánál sem. A légierőn belül a bombázók arányát 55%-ban, a vadászgépek arányát 35%-ban

döntések is születtek.³³ 1938-ban feloszlatták a nemzetiség alakulatokat, a vezénylési nyelv továbbra is kizárólag az orosz maradt. 1937-től elkezdték a területi hadosztályok fokozatos átszervezését kerethadosztályokká, ebben az évben ismét bevezették a politikai biztosok intézményét, aláírásuk elengedhetetlen volt a parancsok érvényességéhez.³⁴

Halhin-Gol. Zsukov bemutatkozik

Amikor 1939 májusának legvégén Georgij Zsukovot, a Belorusz Katonai Körzet parancsnokának helyettesét Moszkvába rendelték, maga is arra gondolt, hogy letartóztatják. A belügyi szervek helyett Vorosilov hadügyi népbiztos várta és röviden tájékoztatta: a japán csapatok támadást intéztek Mongólia ellen ezért döntés született, minél gyorsabban utazzon a helyszínre.³⁵ Az akkoriban már szocialista útra tért Mongóliát ugyanis 1936 óta szövetségi szerződés kötötte a Szovjetunióhoz, ennek értelmében szovjet katonák állomásoztak területén.

Japán részről nem ez az eset tekinthető az első provokációnak a Vörös Hadsereggel szemben.³⁶ 1939. május 11-én a 6. hadseregük mintegy 300 katonája benyomult a határszakasz és a Halhin-Gol folyó keleti partja közé eső keskeny területre. A védekező mongol egységek nem tudták megállítani őket.

határozták meg. Az 1939-43 közötti időszakban új hajók építését tervezték szinte minden hajótípus esetében. A tervidőszakban ennek a fegyvernemnek szánták a legnagyobb beruházásokat. A lovasságot hét hadosztállyal csökkentették. Figyelmet fordítottak a gyalogsági fegyverek, töltények és lövegek gyártására is. SPAHR, 1998. 260. A tervidőszak első három évében a hadikiadások átlagosan már a költségvetés 26,4%-át tették ki, szemben az első és második időszak 5,4- illetve 12,6%-ával. NYEKRICHS, 1967. 96. Csak ebben az utolsó három és fél évben 3.000 iparvállalat épült. A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ III., 1976-84. 502.

³³ A hadiipari vállalatokban katonai ellenőrök jelentek meg, akik feleltek az ott előállított termékek minőségéért és a megrendelések betartásáért. SPAHR, 1998. 259.

³⁴ 1940 őszeig maradt fenn.

³⁵ ZSUKOV I., 1976. 179-180.

³⁶ 1938 nyarán a Haszán-tó körzetében kialakult katonai konfliktus során a japánokat rövid idő alatt visszavetették korábbi állásaikba. Az összetűzést diplomáciai úton rendezték. A szovjet csapatokat Bljuher marsall vezette, aki később a terror áldozatául esett. Ismeretlen körülmények között hunyt el, nagy valószínűséggel belehalt a kihallgatások során elszenvedett bántalmazásokba.

Zsukov június 5-én érkezett meg az 57. hadtest harcálláspontjára, Tamcag-Bulagba, ahol találkozott a parancsnokokkal, majd személyesen indult a harcmezőre felmérni a helyzetet. Erősítést kért, mindenekelőtt harckocsikat és repülőgépeket. A kérés Moszkvában megértésre talált, sőt a majdani harctevékenység akadálytalan lebonyolítása érdekében kinevezték az 57. hadtest parancsnokává.³⁷

A japánok már a döntő támadást fontolgatták, ehhez először a légi fölényt kellett megszerezniük. Június 22. és 26. között ádáz légi csaták dúltak, a szovjet repülőcsökök visszaverték az ellenség próbálkozásait, a japánok 64 gépet vesztek.³⁸ A légitámadások ezután kisebb intenzitással folytatódtak. Július 2-án az éjszaka leple alatt a japán csapatok átkeltek a Halhin-Gol folyón és előrenyomultak a Bain-Cagan hegy irányába, sikerült elfoglalniuk a hegy környékét. Zsukov azonnal mozgósított minden bevethető erőt, a repülőerők mellett a 11. harckocsi dandárt, a 24. gépkocsizó lövészetet, a 7. páncélgépkocsi dandárt és a 8. mongol lovashadosztály egy részét.³⁹ Ezeket a tartalékokat Zsukov arra akarta felhasználni, hogy a Moszkva által beígért nagyobb egységek megérkezéséig mindenáron tartsák fel vagy akár verjék is vissza a támadókat. A bombázók parancsot kaptak, tartsák tűz alatt a folyó hídjait további ellenséges csapatok átdobásának megakadályozása végett. A japánok nagy fölényben voltak, viszont tankkal alig rendelkeztek, ezért a szovjetek a harckocsi támadásokra helyezték a hangsúlyt. Késlekedni nem is lehetett, hiszen a nyílt terep lehetetlenné tette a védekezést. Többnapos találkozóharc alakult ki. A japánok elveszítették szinte minden páncélosukat, a tüzérségük nagy részét, 45 repülőgépet és 10.000 katonát.⁴⁰ Július 5-én visszavonultak kiindulási állásaikba. Ezzel kikerült kezükből a hadászati kezdeményezés, tevékenységük csak légi felderítésre és kisebb bombázásokra korlátozódott. A harcokban szünet állt be.

Mindkét fél egy általános, mindent eldöntő rohamban gondolkodott. A japánok újabb erőket szállítottak a térségbe, hama-

³⁷ ZSUKOV I., 1976. 182.

³⁸ SPAHR, 1998. 278.

³⁹ ZSUKOV I., 1976. 184-85.

⁴⁰ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ II., 1976-84. 299.

rosan 75.000 katonával, 500 löveggel, 182 harckocsival és több mint 300 repülőgéppel rendelkeztek.⁴¹ Közben megérkeztek a szovjet erősítések is. Augusztus közepére az itt állomásozó szovjet-mongol csapatösszevonás – melyet menet közben átkereszteltek 1. hadseregcsoportha – már 57.000 főt, 498 páncélost, 385 páncélgépkocsit, 542 löveget és aknavetőt, 2.255 géppuskát, valamint 505 repülőgépet tett ki,⁴² tehát bár létszámban elmaradt a japán erőktől, de fegyverzet terén mennyiségi fölényrel rendelkezett.

A szovjet terv szerint egy északról és délről indított támadásnak harapófogóba kell zárnia az ellenséget, miközben szemből a tüzérség köti le és téveszti meg. A támadás hídfőjéül a Halhin-Gol folyó keleti partján lévő kis földszáv szolgálna, melyet a júliusi harcokban sikerült megtartani. Kulcsszerepet szántak a meglepetésnek. Zsukov utasított minden parancsnokot, hogy a megtévesztés érdekében a következőket tegyék: rádió és távközlő berendezéseken csak védelemmel kapcsolatos beszélgetéseket folytassanak (ezeket általában szándékosan engedték is lehallgatni); nappal erősítési munkálatokat hajtsanak végre, a támadásra kijelölt csapatokat éjszaka szállítsák megindulási körzeteikbe, annak első vonalába utoljára, közvetlenül a támadás előtt; a katonáknak dobjanak le olyan röplapokat, melyeken a védelem szabályainak betartására utasítják őket, (ezekből jutott a japánoknak is); a támadó ékek felvonulásának zaját ellenzajjal álcázzák és ehhez folyamatosan szoktassák az ellenséget.

A valós tervekbe a különböző parancsnokokat a támadásul kijelölt időpont előtt négy nappal avatták be, a konkrét harcfeleladatokba pedig három órával annak megindulása előtt.⁴³

Az augusztus 20-án, vasárnap hajnalban megindított rohamot heves ágyúzás vezette be, megsemmisítve a japán légvédelmi berendezéseket, majd hamarosan levegőbe emelkedtek a szovjet bombázók és vadászgépek, amelyek súlyos csapást mértek az ellenségre, amelyet teljesen megdöbbentett a váratlan akció, ezért kezdetben csupán gyenge ellenállást tanúsított. A lendületesen előrenyomuló szovjet-mongol egységek augusztus 26-ára befejez-

⁴¹ Uo. 300.

⁴² Uo.

⁴³ ZSUKOV I., 1976. 190-91.

ték a bekerítő hadmozdulatokat,⁴⁴ a kelet felől indított felmentési kísérleteket is visszaverték. A katlanok felszámolása augusztus 30-ig elhúzódott, mert a japánok legtöbbször az utolsó emberig harcoltak.

A vereség után a japán vezetés szeptember elején még megpróbálkozott egy újabb támadással, de mivel ez a kísérletük is kudarcot vallott, fegyverszünetet kértek. Veszteségeik – a rengeteg harceszköz mellett – 60.000 főt számláltak, míg a szovjet-mongol csapatok 18.500 katonát áldoztak a győzelemért.⁴⁵

Zsukov tehát a német tábornokokat megelőzve elsőként alkalmazta a repülőgépek és harckocsik összehangolt, gyorsaságra és váratlanságra épített manőversorozatát, azt a taktikát, amely néhány héttel később „villámháború” néven vonult be a hadtörténelembe. A Szovjetunió minden bizonnyal ennek az eseménynek köszönhette, hogy a későbbiekben a japán külpolitika figyelmé más, gazdagabb zsákmányt ígérő terjeszkedési lehetőségek felé fordult és 1941-ben nem követte a náci Németország példáját. A Halhin-Gol folyónál lezajlott csatát – egy ígéretes katonai kiválóság debütálását – a világ közvéleménye észre sem vette, ez idő tájt Európára szegezte tekintetét.

⁴⁴ Uo. 197.

⁴⁵ SPAHR, 1998. 281.

A Szovjetunió és a második világháború első szakasza

A Molotov-Ribbentrop paktum és következményei

Miközben Sztálin a tisztogatásokkal párhuzamosan erőltetett módon felfegyverezte hadseregét, Hitler Németországa sikert sikerre halmozott nemzetközi téren.¹ 1939. augusztus 23-án az addig ősellenségeknek hitt szovjet- és a náci német kormány megneptámadási egyezményt kötött egymással,² a hír szinte bombaként robbant.³

¹ 1938-ban csatolta birodalmához Ausztriát, majd Csehszlovákia nyugati részét, az ún. Szudéta-vidéket. 1939 márciusában német csapatok bekebelezték a maradék Csehországot is. Hitler ezután az első világháborús vereség következtében elvesztett lengyelországi területeket követelte vissza. Ám első ízben a nyugati demokráciák ellenállásába ütközött. Ebben a helyzetben növekedett meg a Szovjetunió barátságának értéke. Nagy-Britannia és Franciaország tárgyalásokat kezdett a szovjetekkel. A lengyelek, sőt a románok is eleve kikötötték, nem engedik át a szovjet hadsereget területeiken, így kétségesé tettek bármilyen hasznos megállapodást. Az örökké bizalmatlan szovjet diktátor számára a nyugatiak ekkor vonakodtak megadni azt az árat a szovjet segítségért, amit a németek a paktummal igen, ezért Sztálin inkább megállapodott Hitlerrel. Lásd erről Kolontári Attila: Adalékok az 1939-es szovjet-német megneptámadási szerződés megszületésének körülményeihez.

<http://journal.ke.hu/asc/index.php/asc/article/viewFile/193/237>

² Az ideológiai megfontolásokat nélkülöző egyezmény genezise 1939 januárjára vezethető vissza, ekkor kezdődött el az üzenetváltás Berlin és Moszkva között, formálódtak a paktum részletei. Megszületésében fontos lépést jelentett az augusztus 19-20-i német-szovjet hitelegyezmény. Három nappal később Moszkvában a szerződő felek megegyeztek abban, 10 évig nem támadnak egymásra, nem vesznek részt a másik fél ellen irányuló szövetségben és konzultálnak egymással a másik érdekeit érintő katonai vagy diplomáciai akciók előtt.

³ A Szovjetunió egész további fennállása alatt kínos hallgatással és szedett-vedett érvekkel tudta leplezni a háttérben meghúzódó szándékokat. A közvéleménnyel csak egyheti hallgatás után, 31-én közölték a szerződés tényét. Egy olyan országban, amelyben minden fórumon, minden csatornán a fasizmust és a nácizmust, mint a gonosz szinonimájaként és a Szovjetunióra leselkedő legnagyobb veszélyt jellemezték és ahol a Németországgal való kapcsolattartás vádjával végeztek ki sok embert, most ezt a megállapodást kellett valahogy tálni az embereknek. Nem csak a szovjet népnek, hanem a Komintern-nek, a nemzetközi munkásmozgalom, az európai kommunista és munkáspártok tagjainak, nem is beszélve a spanyol polgárháborút megjárt veteránokról és a nácizmus elől menedéket kereső üldözöttekről.

Miután Hitler biztosította a hátát, szeptember elsején megindította hadjáratát Lengyelország ellen. Két nappal később Nagy-Britannia és Franciaország hadat üzent Németországnak, de tényleges hadmozdulatokat nem tettek.

A Szovjetunióknak – Sztálin szándékai szerint – sikerült távol maradnia a konfliktustól, emellett a szerződés titkos záradékában foglaltakkal összhangban számos lehetőséget kapott területei növelésére. Szeptember 17-én a szovjet hadsereg átlépte a lengyel határt és egy hét leforgása alatt elérte a paktum titkos záradékában megállapított vonalat. Hivatalosan ezt a lépést az 1921-es rigai békével Lengyelország uralma alá került ukrán és belorusz lakosság megvédésével igazolták. A rövid csatározásban 737 halottat és 1.859 sebesültet vesztek, jutalmuk 190 ezer km² terület és 12 millió lakos lett.⁴ A győzedelmes hadjárat után, szeptember 27-án Ribbentrop német külügyminiszter gépe ismét Moszkvában landolt.⁵

A Szovjetunió és Németország az elkövetkezendő másfél évben lényegében szövetségeseknek számítottak, a szovjet külkereskedelemben jócskán megnőtt a németeknek szállított áruk mennyisége.⁶ Cserébe a szovjetek német hadihajókat kaptak, tüzérségi fegyverzettel és tervrajzzal együtt. Igaz, Németország 1941. június 22-én 229 millió birodalmi márkával adós maradt.⁷

Az európai háború kirobbanásával Sztálin elérkezettnek látta az időt országa határainak kiterjesztésére az egykori cári birodalom uralma alatt álló területekre. 1939 őszén Lengyelország után a következő célpont a három kis balti ország lett. Először kölcsönös segítségnyújtási szerződést erőltettek rájuk, amely magába

⁴ GOSZTONYI, 1993. 134.

⁵ Az új helyzetnek megfelelően aláírták a Német-szovjet határmegállapodási- és barátsági szerződést, valamint megegyeztek a német, illetve ukrán, belorusz lakosság kicseréléséről is, amennyiben ezek a népcsoportok a másik fél által elfoglalt területen laktak. Változás áll be az érdekszférák elhatárolásában, Litvánia a szovjetekhez került.

⁶ A Szovjetunió mindenekelőtt a háború folytatásához nélkülözhetetlen nyersanyagokat: olajat, mangánércet, cinket, rezet, nikkel, fát, gabonát, kaucsukot, gyapotot szállított a német gazdaságnak. 1940-ben Németország részesedése a szovjet külkereskedelmi forgalomban 40%, az exportban 52,2%, az importban 29%. KOLONTÁRI, 2003. 74.

⁷ HELLER – NYEKRICHS, 2003. 327.

foglalta, hogy területeiken szovjet csapatok állomásozhatnak. Teljes beolvasztásuk a következő évre maradt.

A finn háború tanulságai. Fogy az idő

1939-40 telén a Szovjetunió felesleges hadjáratba bonyolódott a szomszédos Finnországgal.⁸ A Moszkvában magabiztosan néhány hetesre becsült hadjárat helyett nemzetközileg kínos, a katonák számára pedig szörnyen nehéz küzdelem vette kezdetét a zord körülmények között vívott, harceszközben sokkal gyengébb, ám leleményesség és vezetés tekintetében magasabban színvonalat képviselő ellenféllel szemben.⁹ Nyilvánvalóvá váltak a szovjet hadsereg hiányosságai.¹⁰ A tüzet a Leningrádi Katonai Körzet új parancsnoka, Szemjon Tyimosenko oltotta el 1940. február 11-én hatalmas tüzérségi előkészítés után megindított, nagyszabású támadásával. A hadműveleteket a légierő és a Balti Flotta is támogatja. Március elejére áttörték a három finn védőövet és menetből elfoglalták Viborgot. A finn kormány ezek után már nem látta értelmét a további harcnak és kinyilvánította szándékát a béketárgyalások megkezdésére.

A március 12-én Moszkvában aláírt békeszerződés szerint a határt északabbra tolták,¹¹ a kedvezőbb területi elrendezésnek

⁸ 1939 októberében a Szovjetunió tárgyalási ajánlattal fordult a cári birodalomtól 1917-ben függetlenné vált Finnország kormányához. A tárgyalásokon a szovjet fél a Litvániával, Lettországgal és Észtországgal megkötött szerződéshez hasonló megállapodás megkötését javasolta. Emellett Molotov területcsere igényével is fellépett. Elképzelése a következőképpen hangzott: Finnország visszavonja határait Leningrádtól nyugatabbra (a határszakasz várostól lévő távolsága csak 32 km volt) és 30 évre bérbe adja a Finn-öböl szigeteit, amit a Szovjetunió a Ladoga-tótól északra elterülő hatalmas erdős vidékkel honorálna. Mivel a megbeszélések nem vezettek eredményre, erőszakkal próbálták megoldani a kérdést.

⁹ A Finn-öböl és a Ladoga-tó közötti Karél-földszoroson, a hadműveletek fő frontján a finnek rendkívül szakszerűen megerősített védőgátja, az ún. Mannerheim-vonal áttörhetetlennek bizonyult. A Ladoga-tótól északra, valamint az északkeleti frontokon elterülő erdőkben a szovjet mennyiségi fölény nem érvényesült a finnek terepismerete és gyors mozgású sícsapatai ellen

¹⁰ A vezetés alkalmatlansága, a hadműveletek gondatlan kidolgozása, az ellenfél lebecsülése, a csapatok téli körülményekre való elégtelen felkészítettsége és gyenge fegyverzete. Sokszor akadozott az utánpótlás is.

¹¹ Az új határ Viborg-Sortavala vonalon húzódott, a Karél-földszoros, a Finn-öböl több szigete, valamint a Ribacsij- és a Szrednyij-félsziget egy része a Szovjetunióhoz került. A Szovjetunió harminc évre bérbe vette a Hanko-szigetet és jogot

azonban 48.923 halott és 158.863 sebesült lett az ára.¹² A „téli háború” fájdalmas ébresztőként szolgált Sztálin és a felsőbb politikai-katonai vezetés számára. A kiigazítás útján tett első lépésként a Katonai Főtanács április 14-17-i ülése említhető, amely elemezte az elmúlt háború hibáit és meghatározta a szükséges tennivalókat.¹³ Vorosilovnak másfél évtizednyi semmittevés után, május 8-án távoznia kellett honvédelmi népbiztosi pozíciójából, helyét Tyimosenko vette át, a haditengerészet élére a fiatal Kuznyecov került. Júniusban bevezették a tábournoki és tengernagyi rangokat, majd számos, a korábbi tisztogatások során légerekbe került tisztet engedtek szabadon. Szolgálatba állításuk csökkentett valamegyest a parancsnokhiányon.

A Tyimosenko által végeztetett vizsgálatokból az is kiderült, hogy a legénység soraiban lazult a fegyelem, a finn konfliktus alatt sokan megszöktek egységüktől. Július 30-ára elkészült a katonai bűncselekményekre vonatkozó törvénymódosítás tervezete, december 1-én kiadták az új fegyelmi szabályzatot.¹⁴ A politikai tisztek intézményét felszámolták. A finn és a japán csapatokkal vívott harcok tapasztalatait beépítették a katonák kiképzésébe, fokozták fizikai igénybevételüket, gyakorolták a megerősített védelem szakszerű áttörését, nagyobb figyelmet fordítottak a harcfelderítésre.

Az általános hadkötelezettséget már korábban, az összeurópai háború kitörésekor, 1939. szeptember 1-én törvénybe iktatták.¹⁵ Ezzel együtt felemelték a szolgálati és kiképzési időt is.¹⁶ 21-ről 18 éves korra szállították le a honvédelmi kötelezettség korhatárát és behívtak mindenkit, aki korábban valamilyen oknál fogva kimaradt a sorozásból. Szigorúbb szabályzatokat léptettek életbe a „munka frontján” is.¹⁷

kapott arra, hogy ott haditengerészeti bázist építsen. A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ III., 1976-84. 478.

¹² GOSZTONYI, 1993. 138.

¹³ SPAHR, 1998. 299-300.

¹⁴ Uo. 305-06.

¹⁵ GOSZTONYI, 1993. 124.

¹⁶ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 41.

¹⁷ Június 26-án bevezették a nyolcórás munkanapot az eddigi hétórás helyett és a hétnapos munkahetet (hét ledolgozott nap után járt egy szabadnap). Megtiltották az önkényes munkahelyelhagyást. A július 14-én életbe léptetett törvényerejű

A Mongóliából májusban hazatérő Zsukov éppen az átalakítások kellős közepébe csöppent. Hamarosan Sztálin hívatta, beszélgetésük során elsősorban a japánok harcmódora iránt érdeklődött, majd végül közölte, őt nevezik ki a Kijevi Különleges Katonai Körzet élére.¹⁸ A szovjet diktátor sajátos karizmája mély benyomást tett a tűzkeresztségen átesett tisztre – ahogyan akkoriban nagyon sok más emberre is –, ezért Zsukov aznap éjjel alig tudott elaludni az izgalomtól. Az egész nyarat új megbízatásának helyszínén, a csapatokkal töltötte és számos törzsvezetési gyakorlatot tartott.

Az átszervezések halaszthatatlanságát Németország látványosan gyors és hatékony nyugati hadjárata is mutatta.¹⁹ Sztálin és Molotov ugyan elküldte gratuláló táviratait Hitlernek, ám korántsem ilyen rövid háborúra számítottak. A sztálini logika szerint – amely a megneemtámadási egyezmény megkötését is motíválta – az „imperialista hatalmak” háborúja mind Franciaországnak és Angliának, mind Németországnak – csakúgy, mint húsz évvel korábban – hosszú és kimerítő anyagcsata lesz, ezzel a Szovjetunió előtt óriási lehetőség nyílik érdekei maximális kihasználására.²⁰

Részben a gyors német győzelmek hatására Sztálin 1940 nyarán újra elérkezettnek látta az időt egy kis területgyarapításra: június 26-án jegyzékben szólították fel Romániát Besszarábia átadására, melyet Románia még 1918-ban az orosz polgárháború zűrzavaros viszonyait kihasználva csatolt magához. A román vezetés nem tehetett mást, teljesítette a kérést. A szovjet alakulatok Zsukov parancsnoksága alatt bevonultak a területre és rövi-

rendelet alapján nem csak az egyszerű munkásokat, hanem gyárigazgatókat is felelősségre lehetett vonni selejtes áruk kibocsátásáért. GOSZTONYI, 1993. 142.

¹⁸ ZSUKOV I., 1976. 210.

¹⁹ A Wehrmacht április 9-én törte meg a héthónapos „furcsa háborút”, lerohanta Dániát és Norvégiát. Május 10-én támadást indított Hollandia, Belgium, Luxemburg és Franciaország ellen. A hadműveletekben kiemelt szerepet kapott az önálló páncélosalakulatok és a földi támadást segítő zuhanóbombázók tevékenységének összehangolása. Franciaország június 22-én letette a fegyvert, Hitler a keleti területeket nem számítva vitathatatlanul Európa ura lett és késznek mutatkozott tárgyalásokba bocsátkozni Angliával az érdekszférák elhatárolásáról.

²⁰ „A kapitalista országok két csoportja (...) között háború folyik a világ újrafelosztásáért, a világ feletti uralomért. Nincs ellenünk, hogy jól egymásnak essenek és meggyengítsék egymást.” KOLONTÁRI, 2003. 74.

desen megalakult a Moldáv SzSzK. A nyár folyamán befejeződött a balti államok bekebelezésének folyamata.²¹

A területi nyereségek mellett diplomáciai kudarcok is érték a Szovjetuniót, a Németországgal fenntartott szívélyes viszony az év vége felé kezdett lehűlni.²² Hitler ekkor már egyértelműen a Szovjetunió megtámadását tervezte, elképzelése számos indítékra vezethető vissza.²³ A támadási terveket Hitler 1940 nyarán kezdte fontolgatni, a legfelsőbb katonai vezetés 1940 júniusában kezdte meg a felkészülést a Szovjetunió elleni háborúra. December 18-án a Führer kiadta 21. számú direktíváját, vagyis az utasítást az invázióra, amelynek megkezdését 1941 májusának közepére időzítették.²⁴

1940. december végén Tyimosenko magasabb-parancsnoki értekezletet hívott össze. Itt értékelték a német hadsereg hadműveleteit, valamint a Vörös Hadsereg életében bekövetkezett változásokat. Aktuális hadművészeti és harcászati kérdéseket vitattak meg. Számos parancsnok tartott előadást. Zsukov előadásának

²¹ Szovjet nyomásra ezen országok kormányaiba be kellett venni a kommunista minisztereket. Aztán választásokat tartottak, ahol már csak a kommunista párt indulhatott. Az újonnan megalakuló szocialista országok pedig kérték felvételüket a Szovjetunióba.

²² Észak-Erdélynek Magyarországhoz való visszacsatolása alkalmával Hitler döntőbíróként lépett fel és meg sem kérdezte a szovjet vezetés véleményét. Finnországban és Romániában egyre több német katona állomásozott, a Balkánon érdekellentétek alakultak ki. Szeptember 27-én Németország, Japán és Olaszország megkötötte a Háromhatalmi Egyezményt. A problémák elsimítására Molotov novemberben Berlinbe utazott, de gyakorlatilag eredménytelenül tért haza.

²³ Már Franciaország legyőzése után a világ felosztásának ötletével fordult Churchill-hez, Anglia pár hete beiktatott új miniszterelnökéhez. Mivel az angolok hallani sem akartak semmiféle alkuról, Hitler elhatározta a Brit-szigetek elleni inváziót. A partraszállás előkészítését jelző légi harcok az „angliai csata” néven vonultak be a hadtörténelembé. Ennek kudarca után úgy vélte, ha Oroszországot kiüti a játékból, az angoloknak nem marad más választásuk, mint a kapituláció. Nem mellékesen a náci vezérnek a Szovjetunió megtámadása a bolsevizmus iránti engesztelhetetlen gyűlölete miatt régóta dédelgetett terve volt, igazából semmi sem érdekelté jobban, ez jelentette számára azt a küldetést, amelyre leginkább vágyott. A német nép számára ígért „életteret” Oroszország rovására kívánta biztosítani. A keleti hadjáratral egyúttal megszerezhetné volna országa számára azt a bőséges nyersanyagot és hadiipari bázist, aminek birtokában a Harmadik Birodalom akár még az Egyesült Államokkal is el felvehetné volna a versenyt.

²⁴ NYEKRICs, 1967. 31-32.

címe „A korszerű támadó hadművelet jellege” volt.²⁵ A tanácskozás keretében kitértek olyan halaszthatatlan eljárások bevezetésére, mint például a gépesített hadestek felállítása. Az ülés hangulata és szellemisége már egyértelműen Németországot jelölte meg jövőbeni potenciális ellenfélként.

Nem sokkal később hadijátékot tartottak. A hadgyakorlat egy bekövetkező német támadást modellezett, melyben az agresszor szerepét a Zsukov vezette „kékek” játszották, míg a védekező „pirosakat” Dmitrij Pavlov vezérezredes, a Nyugati Különleges Katonai Körzet parancsnoka vezette. A gyakorlat közben Zsukov eredményesen nyomult előre, ezért a szovjet döntnökök mesterségesen lassították csapatai mozgását. Hamarosan kiderült, sem a „védekező” szovjet csapatok, sem személy szerint Pavlov nem képes hatékonyan ellenállni a „támadásnak”. Ekkor a játék állásától függetlenül egyszerűen csak kijelentették, hogy a támadókat visszaverték, indulhat az ellenakció. Tehát egyáltalán nem gyakoroltatták a védekezésből támadásba való átmenetet. Ez az eljárás a hivatalos szovjet katonai doktrína lényegét tükrözte: *„A Szovjetunió az ellenség bármilyen támadására fegyveres erőinek megsemmisítő csapásával válaszol. (...) Ha az ellenség ránk kényszeríti a háborút, a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg lesz a valaha is ismert támadó hadseregek közül a legtámadóbb.”*²⁶ A védelemmel és az azzal összefüggő feladatokkal – az utánpótlás, a tartalékok és a rombolások problémáival – felületesen foglalkoztak. A hadsereg védelembe való átmenetét az arcvonal egy szakaszán tartották valószínűnek, ott is csak a fedező hadseregek feladataként vagy a támadás hadműveleti biztosításának részeként.

1941. január 13-án a Kremlben berendezett Katonai Főtanács ülésén vitatták meg a hadijáték tanulságait. Értékelésében Sztálin védelmébe vette a Vörös Hadsereg gépesített alakulatainak szerepét a jövő háborújában és síkra szállt a minél szélesebb körű motorizáció mellett, egyúttal meggyőződött róla, a felkészülés további levezénylését egy tetterős, céltudatos katonatisztre kell bízni. Mivel tetszett neki Zsukov beszámolója a hadgyakorlatról, ezért 1941 elején kinevezte a vezérkar főnökévé.²⁷ Önálló gondol-

²⁵ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ III., 1976-84. 534.

²⁶ GOSZTONYI, 1993. 146.

²⁷ VOLKOGONOV, 1990. 260.

kodása és eredeti jelleme friss szellemiséggel töltötte meg a testület megalkuvástól áporodott levegőjét. Az óvatos Tyimosenko marsallt – akivel fél évig egymást jól kiegészítő párost alkottak – lenyűgözte Zsukov merészsége: „Ő volt az egyetlen, aki nem félt semmitől. Még Sztálintól se.”²⁸ Három héttel új posztjának elfoglalása után Zsukov 1941. február 23-án, a Vörös Hadsereg születésnapján a Pravdában közölt írásában 1940-et a „csapatok kiképzési és nevelési rendszerének átalakításaként” értékelte, de az olvasók értésére adta, hogy az átszervezések tovább folynak és a helyzet még távolról sem tökéletes.²⁹

Konsztantyin Plesakov történész a Szovjetunió 1941-es helyzetét elemző művében érzékletesen ábrázolta Zsukovnak a vezérkarban szerzett első tapasztalatait: „Azt remélte, bölcs mentorra talál Sztálinban, s azt gondolta, együtt mindent megváltoztathatnak, és felkészíthetik a csapatokat a háborúra. Mindössze néhány hetet töltött azonban a vezérkar élén, s máris csalódnia kellett. Zsukov nagyon hamar rádöbbsent, hogy Sztálin senkiben sem bíz, figyelmen kívül hagyja mások véleményét, a saját ösztöneiben viszont vakon hisz. Ráadásul hitvány emberekre támaszkodott. (...) Ahelyett, hogy a vezér jobbkezevé vált volna, Zsukov azon kapta magát, hogy egyszerű fogaskerek lett a talányos vezérszék és a nehézkesen működő Vörös Hadsereg közé iktatott erőátviteli műben, még hozzá az a fogaskerek, amit minden hibáért felelőssé tesznek. Különösen az bizonytalanította el, hogy semmilyen elvi útmutatást nem kapott, és ezért a hadsereg bénultságba dermedt.”³⁰

Mivel Hitler számára a Szovjetunió elleni háború 1940 decembere óta eldöntött tény volt, 1941 tavaszán egyre több hadosztályt kezdtek szállítani a német-szovjet határra. A készülődést viszont megzavarta a jugoszláviai és görögországi háború.³¹ A „keleti kalandot” júniusra kellett halasztani.

²⁸ NAGORSKI, 2009. 145.

²⁹ WERTH, 1973. 34.

³⁰ PLSEAKOV, 1997. 101-02.

³¹ Előző év októberének végén ugyanis Olaszország megtámadta Görögországot, ám hamarosan csúfos vereségeket szenvedett, még egyes albániai területekről is kiűzték. 1941. március 27-én a jugoszláv kormány Bécsben aláírta csatlakozását a Háromhatalmi Szerződéshez, erre válaszul odahaza angol támogatással nemzeti felkelés tört ki. E két esemény arra készítette Hitlert, hogy egy csapásra számoljon le mindkét országgal, biztosítva hátát a Barbarossa-terv végrehajtásához. Németország április 6-án indította meg a támadást és gyorsan be is fejezte, mindössze néhány brit egység védelmezte május végéig Kréta szigetét.

Éppen elkezdődött a balkáni hadjárat, amikor Macuoka japán külügyminiszter Berlinből hazafelé utazván megállt Moszkvában. Sztálin utasította Zsukovot, fogadja őt.³² A Szovjetunió számára óriási fontossággal bírt ez a látogatás, hiszen nem volt mindegy, Japán milyen álláspontot foglal majd el, amikor bekövetkezik az összecsapás Németországgal. Mindkét fél a másik jövőbeni terveinek kipuhatólására törekedett. A tárgyalások sikerrel végződtek, április 13-án a két ország öt évre semlegességi szerződést kötött. A kétfrontos háború lehetőségének esélye a megállapodással nem szűnt meg ugyan, de nagymértékben csökkent.

A tavaszi német készülődésekkel párhuzamosan egyre több titkosszolgálati jelentés érkezett Moszkvába, figyelmeztetve a veszélyre. Sztálin azonban nem tulajdonított nagy jelentőséget nekik. Erre a jelenségre szintén nehéz kielégítő magyarázatot találni.³³ Óriási bizalmatlansággal viseltetett a Nagy-Britanniából érkező információk iránt. Az ország élén a közismerten kommunistaellenes Churchill állt. Sztálin szerint a britek minden szándéka arra irányul, hogy összeugrasszák egymással Németországot és a Szovjetuniót, ezáltal lélegzetvételnyi időt nyerve a maguk számára. Sejtelmeire látszott ráerősíteni, hogy 1941. május 10-én Rudolf Hess, Hitler egyik bizalmasa titokzatos körülmények között Angliába repült.³⁴

Sztálin persze tisztán látta, hogy a Németországgal való összeütközés előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz. 1940 márciusában ezekkel a szavakkal bocsátott el egy Berlinbe készülő tábornokot: *„Vegye figyelembe, hogy bár aláírtuk a szerződést Németországgal, a fasiszta Németország a mi legádázabb ellenségünk volt és marad.”*³⁵ 1941 tavaszán és nyarán azonban minden törekvése az összecsapás elkerülésére irányult. Úgy gondolta, ha számos jóindulatú

³² ZSUKOV I., 1976. 265.

³³ Nem tudta elképzelni, hogy Hitler megszegné a megemeltámadási szerződést, vállalva a kétfrontos háború kockázatát? Vagy úgy számított, ha mégis ez áll szándékában, a támadás előtt benyújtja követeléseit és az ultimátum elutasítása szállítaná is az indokot?

³⁴ Hess utazásának célja az angol politikai vezetés rábeszélése volt egy kompromisszumos békére még a keleti hadjárat megindítása előtt. Kísérlete sikertelenül végződött: megérkezése után letartóztatták és a háború végéig őrizetben tartották.

³⁵ KOLONTÁRI, 2003. 79.

gesztust tesz,³⁶ nem ad okot a támadásra. A német hadseregnek a határra való felvonulásának időszakában számtalan alkalommal repültek be gépeik orosz területre, a támadáshoz közeledvén mind többször és többször,³⁷ de Sztálin parancsban tiltotta meg a légvédelemnek a kémrepülők lelövését. A határőrök is számos diverzánst fogtak el.

Márciusban Tyimosenko és Zsukov tartalékosok behívást javasolta, Sztálin először visszautasította a kérést, mondván, ez csak ürügy lenne a németeknek a háborúhoz, majd meggondolta magát, és még ebben a hónapban félmillió tartalékos behívását rendelték el, majd hamarosan még háromszázezret. Az ország belsejéből a határ menti körzetekbe huszonnyolc hadosztályt csoportosítottak át, új repülőtereket és erődítéseket építettek a határ mentén.³⁸ Május 27-én utasították a nyugati határon fekvő katonai körzetek parancsnokait, hogy rendezzék be arcvonalharcálláspontjaikat.³⁹ Előrehozták a tanévzárást a katonai főiskolákon, a végzett hallgatókat nyomban egységeikhez irányították.⁴⁰ Sztálin ugyanakkor elvetette Tyimosenko és Zsukov kérését a teljes harcászultség elrendelésére és a mozgósításra.

Az 1990-es évek elején megjelent, kevés levéltári hivatkozással ellátott *Jégtörő* című művében Viktor Rezun, írói nevén Viktor Szuvorov, hazájából disszidált GRU⁴¹ tiszt egy 1941 nyarára időzített és végül elmaradt szovjet preventív csapásról írt, megindokolva a katonákon eluralkodó fejvesztettséget, zavart, valamint a védekezésre való teljes képtelenséget.⁴² Művei és az időközben hozzá hasonló hangot megütő írások tartalmuk újszerűségei révén meghökkentették, ugyanakkor meg is osztották a történész-társadalmat Oroszországban, Nyugaton és Magyarországon egyaránt. Álláspontjának támogatói szerint a tervekről Zsukov-

³⁶ Bezáratta a német megszállás alatt álló országok diplomáciai képviselőit, 1941 májusában elismerte Irak rövidéletű angolellenes kormányát, holott ezzel az országgal korábban nem is létezett a Szovjetunióknak diplomáciai kapcsolata.

³⁷ 1941 első hat hónapjában a Luftwaffe repülőgépei 152-szer repültek át a szovjet határt. NYEKRICs, 1967. 153.

³⁸ GOSZTONYI, 1993. 147.

³⁹ Uo. 149.

⁴⁰ VOLKOGONOV, 1990. 279.

⁴¹ Glavnoje Razvedovatyelnoje Upravlenyje = Hírszerzési Főparancsnokság.

⁴² Lásd erről SZUVOROV, 2006.

nak, mint a vezérkar főnökének nemcsak, hogy tudomása volt, de azok kidolgozásában tevékeny szerepet játszott. A Szovjetunió katonai stratégiájáról folytatott és zömében az ezredforduló környékén lezajlott történelmi vitából azonban nem szívesen venném ki részemet, annál is inkább, mivel a téma újabb tanulmány alapját képezhetné.⁴³ Másrészt friss elem azóta sem igen merült fel, újabb források nem kerültek ezzel kapcsolatban nyilvánosságra, a meglévő, ismert adatokat kombinálják, ki-ki a maga szájíze szerint. Anélkül, hogy teljesen kétségbe vonnám a fenti állításokat, inkább megpróbáltam vázolni, milyen volt az a szovjet haderő, amelynek szembe kellett szállnia az egész Európát leigázó német gőzhengerrel.

A Vörös Hadsereg állapota és felkészültsége 1941. június 22-én

1941. június 22-én hajnalban a Vörös Hadsereg személyi állománya 5.774.000 főre tehető, vagyis 303 hadosztály (ebből kb. 230 lövészhadosztály,⁴⁴ ami gyalogoshadosztályt jelent), valamint összesen 117.581 löveg és aknavető, 25.784 harckocsi, 24.488 repülőgép állt rendelkezésére.⁴⁵ Ebből a határon elhelyezkedő katonai körzetekben⁴⁶ és flottáknál 170 hadosztály és 2 dandár állomásozott (2,9 millió fő).⁴⁷

A tervutasításos gazdasági rendszer eredményeként létrejött hadiipar termékei az 1930-as években még komoly ütőerőnek számítottak, ám az összecsapás idejére jórészt elavultak. A háború az országot éppen egy technológiai generációváltás idején érte, megakadályozva azt, hogy a legmodernebb eszközökkel tömegesen ellássák a csapatokat.

1941 tavaszán a határ menti hadosztályok többsége csak 8-9.000 katonával rendelkezett, az ország belsejében elhelyezkedőek pedig csak 6.000-rel, holott elvileg a hadi létszám 14.483 főt állapított meg.⁴⁸

⁴³ Lásd erről KOLONTÁRI, 2015. 58-67.

⁴⁴ KEEGAN, 2003. 304.

⁴⁵ KOLONTÁRI, 2003. 85.

⁴⁶ Északról délre haladva: Leningrádi- (M. M. Popov), Balti Különleges- (F. I. Kuznyecov), Nyugati Különleges- (D. G. Pavlov), Kijevi Különleges- (M. P. Kirponosz), Odesszai- (J. T. Cserevicsenko) katonai körzetek.

⁴⁷ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 44.

⁴⁸ GOSZTONYI, 1993. 142.

1940 elején megjelentek a németek típusainál sokkal jobb Kliment Vorosilov (KV) és T-34 jelzésű tankok, viszont 1.861 darabbal ezek a harckocsi állománynak csupán töredékét tették ki.⁴⁹ Ráadásul visszafogta számbeli növekedésüket, hogy az elavult típusokat továbbra is gyártották, a racionalizálásra később, a harci tapasztalatok elemzése nyomán került sor. A tankok sokfélesége különböző lövegekkel, üzemanyagtípusaikkal és alkatrészeikkel bonyolította eredményes alkalmazásukat. A nyugati körzetek rendelkeztek a harckocsik 60%-ával.⁵⁰ A spanyol polgárháború után az önálló harckocsi egységek bevetéséből helytelen következtetéseket vontak le, ezért a járműveket szétszították a gyalogság között. A németek nyugat-európai sikerei – 1940 tavaszán – után hozták létre újból a harckocsi magasabb-egységeket, ám kezelőszemélyzetük még nem tett szert kellő jártasságra szakszerű vezetésükben. A rádióval való ellátás szinte teljes hiányában zászlójelekkel vagy rakétapisztollyal üzentek egymásnak.⁵¹ A gépesített hadtesteket elemezve tehát lomhán mozgó, nehézkesen bevethető alakulatokat találunk. 1941 júniusának végén a majdnem harminc gépesített hadtestből mindössze hét volt feltöltve harci létszámmal.⁵²

Szovjet oldalon 27.000 db, utánpótlás szállítására alkalmas tehergépkocsi létezett, de ezek kis teherbírással és gyenge terepjáró képességgel rendelkeztek.⁵³ A katonák küldetésük helyszínére legtöbbször gyalogoltak.

A szovjet tüzérség méltó párját jelentette a németnek, de lövegeit és nehéz aknavetőit jórészt lóval vagy mezőgazdasági traktorokkal vontatták. 1941 elejétől már sorozatban gyártották a 122 mm-es ágyút, a 155 mm-es tarackágyút, a 203 és 305 mm-es tarackokat, valamint a 85 mm-es légvédelmi ágyúkat.⁵⁴ Később jelentek meg a sorozatvetők, a később elhíresült Katyúsák. Első, 1941. júliusi alkalmazásuk a szmolenszki harcokban döbbenettel vegyes meglepetést okozott. Ezekkel nem lehetett pontosan tüzelni,

⁴⁹ Uo. 145.

⁵⁰ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ III., 1976-84. 568.

⁵¹ Csak a parancsnoki harckocsit látták el rádióval, így a többiek azt szinte vakon követték.

⁵² GOSZTONYI, 1993. 144.

⁵³ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ III., 1976-84. 576.

⁵⁴ Uo. 507.

de ahol végigsöpörtek a harcmezőn, óriási pusztítást vittek végbe. Nagyon lassan haladt viszont az aknavetők, páncéltörő rakéták, légharó gépek legyártása.

A Vörös Légierő nagy része még mindig bombázókból állt (45%), a vadászgépek részaránya 42% volt, míg a maradék 13%-ot alkották a csatarepülőgépek.⁵⁵ Nagy részük szintén kiöregedett, habár már megjelentek az új Jak-1, MiG-3, IL-2, LaGG-3 vadászgépek, illetve a PE-2 bombázó, melyekből 1940-ben és 1941 első felében 2.739 darab érkezett a csapatokhoz. A határ menti körzetek állományába tartozott a szovjet légiflotta 50%-a.⁵⁶ A repterek építését 1941 márciusától siettették, de a határhoz igen közel helyezték el. Az új típusú gépeknek hosszabb kifutópályára lett volna szükségük, ezért új repülőtér-hálózat építését vették tervbe, amely 1941 júniusára nem készült el. A gépek összezsúfolódtak a reptereken, egymást is akadályozva a le- és felszállásban.⁵⁷ 1941 áprilisában 5 légi deszant hadtest szervezését kezdték el és növelték az ejtőernyősök számát.⁵⁸ A védekező harcban aztán kevésbé vették hasznukat.

A 3 csatahajóval, 7 cirkálóval, 59 rombolóval, 218 tengeralattjáróval és 269 torpedó-gyorsnaszáddal rendelkező haditengerészet nagyon gyengén látták el aknákkal és torpedókkal, légvédelme megerősítésre szorult.

A főként a távíró vonalakon keresztül bonyolódó távközlést a nyugati körzetekben ki sem építették rendesen. A háború előestéjén a kulcsfontosságú Nyugati Különleges Katonai Körzetben a rádiók 73%-a hiányzott.⁵⁹ Úgy vélték, az összeköttetést majd a Postaügyi Népbiztosság segítségével biztosítják.⁶⁰

Ugyancsak helytelen döntés született a géppisztolyok ügyében is. Kulik tüzérségi főcsoportfőnök nem tartotta harctérre alkalmas fegyvernek, ezért gyakorlatilag leállították a tömeggyártását, ezen a területen is csak a nyugati hadjárat után történt válto-

⁵⁵ WERTH, 1973. 55.

⁵⁶ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ III., 1976-84. 571.

⁵⁷ WERTH, 1973. 58.

⁵⁸ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ III., 1976-84. 570.

⁵⁹ SPAHR, 1998. 312.

⁶⁰ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ III., 1976-84. 571.

zás. Az elvesztegetett időt nem lehetett egykönnyen pótolni, a katonákhoz mindössze 85.000 géppisztoly jutott el.⁶¹

A fegyverkezés hiányossága mellett számos hadászati baklövés is történt a nagy kapkodásban 1940 tavasza és 1941 nyara között. A Szovjetunió eleve rendelkezett egy igen jó védősávval nagyjából az 1939-es határok mögött. Természetesen az ország hosszú észak-déli kiterjedése miatt nem lehetett olyan erős, tüzérséggel és bunkerekkel sűrűn beépített erődrendszert kiépíteni, mint a németek Siegfried- vagy a franciák Maginot-vonala, de 1938-ra így is létrehoztak 3.196 épületet 409 tüzérségi állással.⁶² A Sztálin-vonal futását számos helyen természeti akadályokhoz igazították (pl. Pripjaty-mocsarak, folyók stb.) és inkább gyorsan kiépíthető, jól álcázott területvédő vonalakban gondolkodtak. Amikor 1940 nyarán a határok pár száz km-rel kitolódtak nyugat felé, döntés született, hogy ezeken a területeken építsenek új védelmi vonalat és a régi államhatárokon meglévő erődítmények fegyverzetét szállítsák át. Alternatívaként kínálkozott Saposnyikov korábbi vezérkari főnök javaslata: a főbb erőket a régi határ mögött tartásuk, támaszkodva az erődítmények védelmére, az újonnan felszabadított területekre csak fedező csapatokat helyezzenek, melyek egy meglepetésszerű támadásra válaszul biztosítják a főerők szétbontakozását. Ötletét a defetizmus megnyilvánulásának minősítették és leintették. Zsukov – saját szavai szerint – óvott a második védelmi vonal teljes lefegyverzésétől, sikerült is a fegyverek zömét megőrizni, a bezárt létesítmények eszközei viszont a hanyagság miatt egyszerűen tönkrementek. A polgári lakosság kivezénylésével serény munka folyt az új erődítméseknél, 2.500 vasbeton létesítményt készítettek el, de a támadás ezt sem engedte befejezni és mindössze 1.000 db rendelkezett tüzfegyverrel, a többibe géppuskákat telepítettek.⁶³

Amikor a vezérkar nagyrészt felbecsülte, milyen irányokból várhatóak Németország csapásai, helyesen a nyugati irányt tartotta legveszélyeztetettebbnek, hiszen itt vezetett a legrövidebb út Moszkva felé. Sztálin azonban átdolgoztatta a terveket, oly mó-

⁶¹ GOSZTONYI, 1993. 143.

⁶² SPAHR, 1998. 308.

⁶³ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ III., 1976-84. 588.

don, hogy a délnyugati irányt erősítsék meg jobban.⁶⁴ Szerinte ugyanis Hitlernek legfontosabb célja közé tartozik majd Ukrajna gabonájának, a Donyec-medence szenének és a bakui olajnak a biztosítása.

A szervezési és minőségi fogyatékok mellett a nagyipar lenyűgöző számokkal büszkélkedhetett: a világon első helyet szerezte meg mangánérc bányászatban, műkaucsuk-termelésben, második volt olajkitermelésben, a világ ipari termelésének pedig tizedét állította elő.⁶⁵

A Wehrmacht 1941 nyarára már harcokban edzett, tapasztalt, begyakorolt műveleteket folytató és kitűnően irányított haderővé vált. Ezzel szemben a Vörös Hadsereg a finnekkel folytatott téli küzdelem kivételével nem vett részt komolyabb harci cselekményben. A Haszán-tónál, Halhin-Golnál lezajlott helyi incidensek, valamint Lengyelország keleti felének úgyszólván vértelen elfoglalása össze sem hasonlíthatóak a németek nyugati vagy balkáni hadjáratával.

⁶⁴ VOLKOGONOV, 1990. 302.

⁶⁵ HELLER – NYEKRICHS, 2003. 297-98.

A Nagy Honvédő Háborúban

A Barbarossa-terv

Zsukov 1941. június 21-én este telefonhívást kapott a Kijevi Különleges Katonai Körzetből, mert egy német katona jelentkezett náluk és azt mondta, Németország támadása másnap hajnalban kezdődik. Zsukov értesítette Sztálint, aki válaszul Tyimosenkóval együtt bekérte őt a Kremlbe. Az éjszakai megbeszélés eredményeként Sztálin végre áldását adta a határ menti csapatok harckészültségbe helyezésére. Álcázásra, megerődített körleteik és tüzelőállásaik elfoglalására, valamint a fontos objektumok elsötétítésének előkészítésére utasították őket. Az erről szóló direktívát nem sokkal éjfél után küldték ki a csapatoknak.¹

A Wehrmacht támadása heves ágyúzással hajnali 3 óra 15 perckor kezdődött az arcvonal teljes hosszában. Előtte a Luftwaffe gépei a fontosabb közlekedési csomópontokat, városokat, reptereket bombázták. Diverzánsokat dobtak le, akik elvágták a telefonvonalakat, szétrombolták a híradóközpontokat. A német csapatokat – 180 hadosztályt kb. 4 millió katonával, 3.350 harckocsit, 7.200 löveget és 2.000 repülőgépet² – három nagy hadseregcsoportba szervezték.³

Zsukov telefonált Sztálinnak, hajnali fél ötre már mindenki összegyűlt a diktátor irodájában. Hamarosan Molotov külügyi népbiztos jelentette, Németország hivatalosan is hadat üzent. A háború ténnyé vált. 7 óra 15 perckor kiadták az ún. 2. számú direktívát, ami megparancsolta a szovjet csapatoknak, hogy szállja-

¹ ZSUKOV I., 1976. 288-89.

² KEEGAN, 2003. 310.

³ Az arcvonal északi szakaszán az Észak Hadseregcsoport (29 hadosztály) feladata a Baltikum és a balti-tengeri kikötők elfoglalása volt, valamint előrenyomulni Pszkov és Leningrád felé. A Közép Hadseregcsoport (50 hadosztály és 2 dandár) feladatául szabták Minszk, Szmolenszk bevételeit, hogy innen később sikeresen meg lehessen indulni Moszkva felé. A Dél Hadseregcsoportnak (57 hadosztály és 13 dandár) Kijev felé kellett előretörni, utána folytatni lehetett a hadjáratot a Donyec-medence és a Kaukázus felé. A villámháború kulcsát az jelentette, hogy a fő szovjet erőket még a határok körzetében megsemmisítsék, megakadályozva visszahúzóódásukat az ország belsejébe. A hadjárat végcéljaként az Arhangelszk-Asztrahány képzeletbeli vonal elérése szerepelt. A tervek készítői számoltak Finnország és Románia aktív részvételével is.

nak szembe az ellenséggel, főként bombázógépekkel semmisítsék meg azokat. A parancs azonban teljesen irreális volt, a szovjet repülőgépek már jórészt a földön megsemmisültek, a határ menti csapatok pedig azt sem tudták, hol és milyen erővel állnak szemben. Mivel a fronttörzsekkel⁴ sem volt rendes kapcsolat, a helyzet tisztázására a vezérkar egyes tagjait a frontparancsnokokhoz küldték. Zsukovnak Tarnopolba, a Kijevi Katonai Körzetből alakult Délnyugati Front parancsnokságára kellett utaznia.⁵ Amikor megérkezett és felmérte a bevethető erőforrásokat, úgy döntött, ellentámadást vezényel.⁶ Ám az általános zűrzavarban az erre szánt gépesített hadtesteknek csak egy részét sikerült összehoznia és összpontosítania az ellencsapás megkezdéséig, ráadásul nem is minden egység tudott egyszerre, összehangoltan támadni. Gyorsan cselekedni kellett valamit, de ezek az erőlködések öngyilkos manővereknek bizonyultak. A június 24-én indult ellenlökés Klevan és Dubno környékén annyit érhetett el, hogy hullámtörőként pár napig újabb német alakulatokat kötött le, lassítva további előrenyomulásukat Kijev irányába.

Július 26-án Sztálin Zsukovot visszarendelte Moszkvába annak érdekében, hogy legalább a tervezőosztalon megpróbáljon valamiféle új védelmi vonalat kialakítani.

A német hadüzenetet közben gyorsan követték csatlósainak hasonló tartalmú üzenetei.⁷ Június végén, július elején a helyzet katasztrofálissá vált. A szovjet katonák helyenként nagy hőstetteket hajtottak végre és utolsó emberig harcolva napokig állták a sarat az ellenség túlerejű támadásai ellen. A dubnói helyzethez hasonlóan a megtépzott és szétszóródott egységeik nem tudtak előre tervezett hadműveleteket folytatni, kitörni a bekerítésekből. Megmutatkozott a szállító- és vontatóeszközök, rádióberendezések hiánya, a légtér pedig a Luftwaffe uralta.

⁴ A front szó szovjet vonatkozásban hadseregcsoportokat jelöl.

⁵ ZSUKOV I., 1976. 296.

⁶ Az időközben központilag kiadott 3. számú direktíva is ellentámadásra utasított, Zsukov tehát nem is tehetett mást.

⁷ Románia és Olaszország még június 22-én, Szlovákia 23-án, Finnország június 25-én csatlakozott a német támadáshoz, Magyarország Kassa 1941. június 26-i állítólagos szovjet bombázása miatt lépett háborúba. Franco Spanyolországa nem üzent háborút, viszont önkéntesekből álló Kék Hadosztályát küldte a „bolsevizmus elleni kereszties hadjáratra”.

Amikor a vezetés felocsúdott az első sokkból, számos fontos intézkedést léptetett életbe.⁸ Július 3-án Sztálin – aki a nyár folyamán kinevezte magát Legfelsőbb Főparancsnoknak és átvette a honvédelmi tárcát is – rádióbeszédében védelmébe vette a német-szovjet paktum megkötésének szükségességét, valamint magyarázatot próbált adni a bekövetkezett támadás hirtelenségére és csapatai első vereségeire. Sztálin felszólította népét, keljen hazája védelmére, majd felsorolta a szükséges tennivalókat. Beszédét a következő szavakkal zárta: *„Minden erőnkkel támogassuk hős Vörös Hadseregünket, dicső Vörös Hajóhadunkat! A nép minden erejét vessük harcba az ellenség szétzúzására! Előre, a győzelemért!”*⁹ Lassan felébredt az orosz hazafiság. Ha a hadászati helyzet egyáltalán nem, a külpolitikai fejlemények alakulása legalább egy kis reménnyel tölthette el a szovjet vezetést és lakosságot.¹⁰

Július 10-ig a németek és szövetségeseik 300-360 km-t tettek meg, elfoglalták Lettországot, Litvániát, Belorusszia, Ukrajna egy részét és Moldáviát. 30 szovjet hadosztály megszűnt létezni, 70 pedig elvesztette személyi állományának többségét. Megsemmisült kb. 3.500 repülőgép, az üzemanyag- és hadiraktárok több mint fele. Eközben a Wehrmacht is elvesztett 150.000 katonát, 950 repülőgépet és több száz harckocsit.¹¹

A legreménytelenebb helyzetbe a Nyugati Front került: július 1-én leváltották, Moszkvába vezényelték és bírósági eljárás után kivégezték Pavlov tábornokot, helyére a front élére Tyimosenko került. A hónap elején véget értek a Minszk környéki harcok, két

⁸ Június 23-án létrejött a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása, tagjai a legmagasabb politikai és katonai vezetésből kerültek ki. Június 30-án, mintegy új csúcshaderőként megalakult az Állami Honvédelmi Bizottság, rendeletei törvényerővel bírtak. Ezentúl az ÁHB alá tartoztak a különböző bizottságok, de tovább működött a Népbiztosok tanácsa is. Számos városban helyi honvédelmi bizottságok szerveződtek. Elrendelték az 1905-18-as születésű hadkötelezettek mozgósítását minden katonai körzetben Közép-Ázsia, a Bajkálontúl és a Távols-Kelet körzeteken kívül. A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 64-66. Intézkedések történtek a hadieszközök tömeges gyártásának megindítására, az értékes felszerelések, gyárak minél előbbi keletre szállítására, a veszélyeztetett lakosság evakuálására.

⁹ Sztálin rádióbeszéde, 1941. július 3. www.bibl.u-szeged.hu

¹⁰ Churchill félretéve kommunistaellenes múltját katonai szövetséget ajánlott fel. Július 12-én megkötötték a brit-szovjet kölcsönös segítségnyújtási egyezményt. Az Amerikai Egyesült Államok kinyilvánította, az addig Angliának nyújtott gazdasági támogatást kiterjeszti a Szovjetunióra is. GOSZTONYI, 1993. 161.

¹¹ VOLKOGONOV, 1990. 303.

szovjet hadsereg megsemmisült, a németek 3.332 harckocsit és 1.809 löveget zsákmányoltak.¹² Célkeresztjükbe Szmolenszk elfoglalása került, ha itt is győznek, nyitva áll az út Moszkva felé. A várost július 16-án bevették, számos szovjet hadsereget bekerítettek. A szovjet vezérkar sebtében megszervezte a Tartalék- és Központi Frontokat. Az előbbi Moszkva megközelítési útjait védte és ellencsapásokra készült, utóbbi a Nyugati Front balszárnyán helyezkedett el, annak könnyebb vezetése érdekében. Zsukov és csapata Sztálin utasítására már a főváros védelmét szervezte.¹³ Tyimosenkó a Sztálinnal folytatott július 20-i telefonbeszélgetés értelmében megindította támadását.¹⁴ Az ellenlökés elsődleges célját, a Szmolenszktől északra és délre csoportosuló támadó egységek felszámolását nem érthette el, csupán arra volt jó, hogy lekösse, meggyengítse őket. A 20. és 16. szovjet hadsereg viszont kijutott a harapófogóból. A német hadosztályok 80%-a, a gépesített és páncélos hadosztályoknak pedig 50%-a elveszett, megsemmisült 169 repülőgép.¹⁵ Ez lélektanilag fontos eredmény volt az adott helyzetben.

A szmolenszki harcok után Hitler leállította a támadást. Július 30-i 34. számú direktívája szerint az itteni erők egy része védelembe ment át, augusztus 8-án a Közép Hadseregcsoport 2. tábori hadserege és a 2. páncéloscsoport délnek fordult a szovjet Központi Front ellen.¹⁶ Más egységeket pedig Leningrád irányába küldött.¹⁷ A villámháború tehát már a támadás megindítása után két hónappal véget ért. Ekkorra minden német és velük szövetséges katonának rá kellett ébrednie, nem csak a szovjet hadsereggel, hanem az ország sajátos viszonyaival is meg kell küzdenie. Számos olyan probléma adódott, amely a korábbi hadjáratokban

¹² GOSZTONYI, 1993. 160.

¹³ ZSUKOV I., 1976. 316-17.

¹⁴ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IV., 1976-84. 107.

¹⁵ Uo. 108.

¹⁶ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 74-75.

¹⁷ Döntése máig nagy viták tárgya, egyes hadtörténészek szerint, ha folytatja előrenyomulását, Moszkvát is gyorsan elfoglalhatta volna, lényegében befejezve a háborút. Tény azonban, hogy a Dél Hadseregcsoport frontján a vártnál lassabban mentek a dolgok. Kijev irányában egyre erősödött az ellenállás, köszönhetően a korábbi, sztálini direktívának, miszerint ezt a frontszakaszt erősítsék meg a legjobban. Ukrajna létfontosságú nyersanyagaira pedig nagyon is szomjazott a német hadsereg, hiszen a korábbi szovjet szállítások a háború kitörésével megszűntek.

nem került felszínre.¹⁸ A veszteségek meghaladták az előre kalkulált számokat.¹⁹ Ezért a hadsereg a továbbiakban képtelennek bizonyult egyszerre mind a három irányban hadműveleteket folytatni.

Zsukov július 29-én javasolta Sztálinnak, erősítsék meg a Központi Frontot és a Délnyugati Fronttal együtt vonják vissza a Dnyeper mögé, Kijevet pedig adják fel. Sztálin elutasította az ötletet, mondván, miként tehetnék ezt meg az ősi várossal. Sztálin és Hitler szemében az egymás ellen folytatott harcok négy éve alatt sokszor a jelképes dolgok többet nyomtak a latban, mint a katonai stratégia követelményei. Zsukovot felmentették vezérkari főnöki beosztásából és kinevezték a Tartalék Front élére.²⁰ Másfél hónap múlva a nyugat és észak felől előretörő ellenség körülfárta a várost, Mihail Kirponosz vezérezredes frontparancsnok, akinek felmentést ígértek, elesett. Fogságba esett 616.304 katona, valamint számos harceszköz került a németek kezére.²¹

Zsukov kihasználva, hogy a német Közép Hadseregcsoporthoz fő erőit Kijev ellen veti be és páncélosok nélkül egyelőre nem képes további offenzívára Moszkva irányában, érzékeny csapást tervezett. A szükséges hadianyag beszerzésére és az ellenség legerősebb pontjainak felderítésére 10-12 napot kért a főhadiszállástól. A döntő roham augusztus 30-án kezdődött. Északkeleti irányból a 24. hadsereg, míg délkeletről a 43. hadsereg néhány egysége támadott.²² Zsukov a Jelnya város környéki kiszögellést célozta meg, amit a németek jól megerősítettek beásott tüzérséggel, harcokocsikkal és szívósan védekeztek. A szovjeteknek szeptember 8-

¹⁸ Minél gyorsabban nyomultak előre, annál jobban megnyúltak utánpótlási vonalaik. Moszkva Varsótól 1.609 km-nyi távolságra, Leningrád Rosztovtól 1.930 km-re fekszik. ANDERSON – CLARK – WALSH, 2002. 16. A földrajzi tér egy képzeletbeli legyezőhöz hasonlóan egyre szétterült, tehát a hadseregek kelet felé haladva távolodtak egymástól. A Szovjetunióban igen kevés szilárd burkolatú út létezett, a vasúti nyomtáv is eltért a némettől, átállításuk értékes időt vett igénybe. A gyalogság sokszor lemaradt a páncélosoktól, amelyek nem haladhattak addig tovább, míg utol nem érték őket.

¹⁹ A harcokosi állomány több mint fele, a gépjárművek 40%-a pusztult el. CLARK, 2014. 130.

²⁰ SPAHR, 1998. 341-42.; CLARK, 2014. 132.

²¹ SPAHR, 1998. 341.

²² ZSUKOV I., 1976. 406.

ára nagy veszteségek árán sikerült felszámolniuk a kiszögellést.²³ Alighogy elcsitultak a heves harcok Jelnya körzetében, Zsukov Moszkvába utazott, ahol a Sztálinnal folytatott beszélgetés során megtudta, Vorosilovtól át kell vennie az Északnyugati Front és a Balti Flotta parancsnokságát.²⁴

Leningrád és Moszkva megvédése

A szovjet-német front északi arcvonalszakaszán – amiről eddig nem sok szó esett – szeptember elejére igencsak kritikussá vált a helyzet. Riga már július 1-én elesett, de a hónap közepén a lугai védelmi vonalon is elkeseredett küzdelmek kezdődtek. A terep adottságai nem kedveztek a manőverező harcnak, a szovjet alakulatok ellenlökései és váratlan csapásai minden métert megfizettek a hódítókkal. A von Leeb tábornok által vezetett Észak Hadseregcsoport egy időre támadásának abbahagyására kényszerült, bevárva a szükséges tartalékokat, majd hadműveletének felújítása után egységei hamarosan elérték a Finn-öblöt, a Ladoga-tavat, Csudovónál elvágták a Leningrád-Moszkva vasútvonalat, szeptember 8-án bevették Slüsselburgot, ezzel a szárazföld felől körülzárták Leningrádot. Megkezdődött a városban maradt civil lakosság szenvedése és nélkülözése.

A finn hadsereg a másfél évvel korábban elvesztett területeket akarta elsősorban visszavenni – időközben ez sikerült is és ezzel részükről befejezettek tekintették a hadjáratot –, bár az egész év folyamán a finnek tevékenysége okozta a legkisebb fejfájást az oroszoknak. Karéliában a szovjet 23. hadsereg védekezett. Leningrád elfoglalása a további harc szempontjából óriási helyzeti előnyhöz juttatta volna a Wehrmachtot: a frontvonal északi szakaszán egyesülés finn szövetségeseivel, számos gyár megkaparintása és a Balti Flotta megsemmisülése. A kommunizmus szülővárosának bevétele szimbolikus jelentőséggel bírt. Siker esetén a felszabaduló hadosztályok csatlakozhattak volna a hamarosan megkezdődő Moszkva elleni fő támadáshoz.

Zsukovnak szeptember 13-án sikerült átrepülnie az ellenséges légvédelem gyűrűjén a városba, majd Sztálin írásbeli utasítása

²³ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 79.

²⁴ SPAHR, 1998. 343.

értelmében átvette a Leningrádi Front erőinek irányítását. A frontot augusztus végén szervezték át a korábbi Északi Frontból. Zsukov nem volt irigylésre méltó helyzetben, mivel az idetartozó 8., 42. és 55. hadseregek erősen meggyengültek. A bekerítésen kívül, a Ladoga-tó déli partján állomásozott az 54. hadsereg Kulik marsall parancsnoksága alatt, melyet közvetlenül továbbra is a főhadiszállás vezetett. Erősítésként csak a városban tartózkodó belügyi alakulatokra, a gyárak önkéntes munkásosztáira, valamint a Balti Flotta megmaradt hajóira számíthatott. Érkezése előtt a városban már a flotta önelsüllyesztésére és a főbb objektumok, hidak megsemmisítésére készültek. A németeknek dél felől a védelmi vonalakon át, frontálisan kellett támadniuk, ez lehetővé tette a szovjet egységek nagyobb összpontosítását, ellensúlyozva a számbeli hátrányt. A háború kezdete óta a város lakossága szorgosan építette az ágyú- és géppuskaállásokat, valamint a harcokcsiakadályokat. Zsukov érkezése véget vetett a Vorosilov által mutatott tehetetlenségnek. Azonnal megszervezte az együttműködést a flottával annak érdekében, hogy a várható támadások idején erős tüzérségi tűzzel fogja le és pusztítsa az ellenséget Urick körzetében és a pulkovói domboknál, a legkritikusabb szakaszokon. Minden kézzelfogható erőt a védelemben vetett be, de amennyire erejéből tellett, ellentámadásokat is vezetett. Tengerészgyalogosokból dandárokhozott létre, amelyek az ellenség háta mögött okoztak zavarokat. A harcok rövid szünetében pedig tovább építette a védőöveket. Az ingadozást mutató vagy utasításai helyességében kételkedő parancsnokokat azonnal leváltotta a vele együtt érkező, megbízható embereire. Mindenki előtt kihirdették, az engedély nélküli visszavonulást a legkeményebben torolják meg.

Szeptember 13-án egy erőteljes német támadás visszaverésére a front kénytelen volt elhasználni utolsó tartalékát is.²⁵ Az ellenség már 12-18 km-re járt a város külső kerületeitől.²⁶ Szeptember 17-én az Észak Hadseregcsoport újra támadott, 16 hadosztályt vetettek be, de az általános roham sem járt sikerrel. Zsukov szeptember közepén többször is megpróbálta felvenni a kapcsolatot Kulikkal, annak érdekében, hogy az 54. hadsereg törjön át Le-

²⁵ ZSUKOV I., 1976. 439.

²⁶ GLANTZ, 2007. 52.

ningrád irányába és egyesüljön a védőkkel. A hadműveletnek főként erőlekötő szerepet szánt, azonban Kulik képtelennek bizonyult ezt megszervezni. Tétovasága végül a posztjába került.

Szeptember végére von Leeb erői elfogytak, katonái belefáradtak az eredménytelen offenzívákba és védelembe mentek át. Hitler dühe ettől kezdve az épületek elleni tüzérségi tűzben és légi bombázásban tombolta ki magát. A város lakóinak kiéheztetésére irányuló blokádnak még csak most kezdődött.

Kijev bevétele és az itteni szovjet erők alapos meggyengítése után a német hadvezetés elérkezettnek látta az időt, hogy megindítsa a döntő támadást Moszkva ellen. Ezt a feladatot a Közép Hadseregcsoporthoz kellett végrehajtania von Bock tábornok parancsnoksága alatt, amely a szükséges erősítések és javítások után több mint 1.000.000 főt, 14.500 löveget, 1.700 harckocsit és 950 repülőgépet számlált.²⁷ Ezzel a hatalmas erővel a Nyugati, a Tartalék, valamint a Brjanszki frontok próbáltak szembeszállni, állományukba 850.000 fő, 780 tank, 545 repülőgép, 6.800 löveg és aknavető tartozott.²⁸ A Tájfun névre keresztelt hadművelet szeptember 30-án indult és kezdeti sikerekkel társult, holott a mintegy másfél hónapnyi pihenő elvileg lehetőséget adott a szovjet parancsnokok számára a felkészülésre. Moszkvában már pánik uralkodott, megkezdődött az állami intézmények, követségek evakuálása.

Zsukovot október 5-én a Leningrádi Front törzsénél érte utol Sztálin telefonhívása, amelyben kérte, jöjjön azonnal Moszkvába. Másnap Zsukov megérkezett, és a megfázással bajlódó diktátor utasította, a főhadiszállás megbízottjaként menjen a Nyugati Front parancsnokaihoz, jelentsen neki a kialakult helyzetről és az ellenség várható tevékenységéről.²⁹ Pár nappal később a helyszínen tartózkodó Zsukov megtudta, a Tartalék Front erőit beolvasztják a Nyugatiba és annak vezetésével őt bízzák meg.³⁰ Tehát ismét egy képességeit próbára tevő nehéz feladat várt rá, ezúttal az ország fővárosának megmentése. *„Fogalmunk se volt, hogyan fogunk ellenállni az ellenség tankjainak, s nagyon el voltunk keseredve*

²⁷ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 82.

²⁸ Uo. 82.

²⁹ ZSUKOV II., 1976. 5-6.

³⁰ Uo. 17.

(...) Zsukov érkezése viszont azonnal megváltoztatta a hangulatunkat. Forgószélként járta be a területet, s nemcsak azt hitette el velünk, hogy képesek vagyunk rá, de azt is, hogy meg is fogjuk védeni Moszkvát. Új energia töltötte be a teret, s hajtott bennünket előre ebben a sötét időszakban.”³¹ - nézett szembe a jövővel optimistábban egy százados és vele az egész Vörös Hadsereg.

A rendkívüli helyzet rendkívüli intézkedéseket követelt. A kelet felé visszavonuló csapatok maradványaiból és más frontszakaszokról elvont seregtestekből új védővonalak kialakítását, valamint tartalékok képzését kezdték meg. Sikerült összegyűjteni 11 lövészadosztályt, 16 harckocsi-dandárt és 40 tüzérezredet. Ezen erők nagy részét a Moszkvába vezető kulcsfontosságú utakon állította hadrendbe, megerősítve őket páncéltörő lövegekkel. Október végére a németek 230-250 km-t tettek meg, elfoglalták Kalinyint, Volokolamszkot, Mozsajszkot, kijutottak a Nara folyó partjára és ostrom alá vették Tulát.³²

Ekkor azonban az időjárás sietett a védők segítségére: beköszöntött az őszi esőzések időszaka, az amúgy is meglévő kevés, porlepte út sártengerré változott, az előrenyomulás lelassult, csak a fagy beállta adott ismét lehetőséget a folytatásra. A szovjetek időt nyertek soraik rendezésére. Moszkva lakosságát, főként nőket, barikádok, lövész- és harckocsiárkok ásására rendelték ki, november végéig csupán Moszkva külső vonalán 1.428 erődöt, 165 km harckocsi árkot, 110 km szögesdrót akadályt építettek.³³ Rengeteg önkéntes munkásosztag alakult, a katonákban erősítették a tudatot, mögöttük a főváros terül el, nincs lehetőség a hátrálásra, itt kell megállítaniuk az ellenséget. A város üzemeiben még ekkor is folyt a termelés. Október 19-én kihirdették az ostromállapotot. November 7-én megtartották a hagyományos katonai díszszemlét, az egységek a Vörös Térről egyenesen az arcvonalra mentek. Sztálin beszédében az egykori orosz nemzeti hősök példájára utalt: „Lelkesítsen benneteket ebben a háborúban nagy elődeink: Alekszandr Nyevszkij, Dmitrij Donszkoj, Kuzma Minyin, Dmitrij Pozsarszkij, Alekszandr Szuovorov, Mihail Kutuzov bátor példaképe!”³⁴

³¹ CLARK, 2014. 146.

³² A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 84-85.

³³ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IV., 1976-84. 143.

³⁴ Beszéd a Vörös Hadsereg szemlén. www.bibl.u-szeged.hu

A Moszkva elfoglalására indított hadművelet november 15-én folytatódott. A tervek ismét a főváros bekerítését célozták, észak felől a 3. és 4. páncélos-csoport, délről a 2. páncélos-hadsereg csapott le. Az arcvonaltól közepén a 4. hadsereg a szovjet erők lekötésének feladata hárult. Repülőgépek bevetését a ködös időjárás korlátozta, reptereiket az esőzések, aztán a hóviharak tették használhatatlanná. Moszkvát a különböző irányokban öt hadsereg védte, amelyek először mindent megtettek, hogy feltartóztassák a német páncélosokat, majd amikor a túlerő előtt meg kellett hátrálniuk, a kiépített lépcsőzött védelemre támaszkodva sietve visszavonultak a következő vonalba. November 23-án Moszkva északi megközelítési útvonalain a szovjet csapatok heves harcok után feladták Klin és Szolnyecsnogorszk városokat, majd négy nappal később Isztrát, a németek így átkeltek a Moszkva-Volga csatorna keleti partjára.³⁵ Zsukov utasította az 1. csapásmérő hadsereget, hogy a 16. hadsereggel együtt szorítsák vissza őket a túlpartra, ami hamarosan meg is történt.³⁶ Ekkor már az ország belsejéből és a távol-keleti katonai körzetekből úton volt rengeteg téli ruházattal jól felszerelt katona, egy részüket a főhadiszállás egyenesen az arcvonaltól irányította, zömét pedig tartalékába vonta.³⁷

Az ostrom egész ideje alatt kifelé magabiztos hangon megszólaló, de belül kétségek között őrlődő Zsukov addig nem szándékozott bevetni őket, míg a főváros felé tartó rohamok teljesen ki nem fulladnak. A hadművelet északon december 3-án fejeződtek be, a németek csak Krasznaja Poljana városáig jutottak, amely 25 kilométerre fekszik a fővárostól. Délen ugyan elfoglalták Sztálinogorszk és Venyev helységeket, Tulát azonban nem, Kasira körzetében az 1. gárda-lovashadtest ellencsapása megállásra kényszerítette őket.³⁸ A német Közép Hadseregcsoporthoz tartozó főparancsnokságának utolsó kísérlete a front középső részén, arcból indított rohama december első napjaiban kudarcot vallott. A német csapatok kimerültek, a beköszöntő kemény orosz tél pedig

³⁵ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IV., 1976-84. 144-45.

³⁶ WALSH, 2001. 24.

³⁷ Richard Sorge ügynök jelentette Japánból, hogy a szigetország nem készül megtámadni a Szovjetuniót.

³⁸ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IV., 1976-84. 146.

elvégezte a többit. December 4-én minden offenzív hadművelet leállt.

Egy német tábornok így adta vissza az utolsó napokat: „A hideg az emberek és a fegyverzet hatékonyságát egyaránt csökkentette (...) a hideg által megbénított katonák még a puskát sem tudták elsütni, a zárszerkezet beragadt, vagy az ütőszeg repedt meg a nagy hidegben. A géppuskák befagytak, a lövegek helyretoló mechanizmusában megfagyott a folyadék, nem érkezett meg a lőszerutánpótlás. Az őszi, sáros időszakot minden tíz német harckocsiból csak egy vészelt át, de keskeny lánctalpaik miatt a megmaradtak sem tudtak áthatolni a havas terepen.”³⁹

Azokban a napokban, amikor a Wehrmacht utolsó erőit dobta harcba Moszkva elfoglalásáért, Zsukov és a vezérkar már kidolgozta a főváros térségében végrehajtandó ellentámadás tervét, ami aztán alaposan megdöbbenetett az ellenfelet. A tervezők csupán a beékelődött szárnyak visszavetésének szerény célját tűzték ki maguk elé.

December 5-én a hidegtől szenvedő németek ellen megindult az offenzíva. Helyzetüket súlyosbította, hogy egyáltalán nem tudták állásaikat kiépíteni, hiszen addig ők kezdeményeztek, védekezésre nem is gondoltak. Tíz nap múlva a kiváló téli felszereléssel rendelkező szibériai hadosztályok már 160 km-rel nyomták vissza a Közép Hadseregcsoportot Moszkva alól. Sztálin fellelkesülve katonái sikerein, január 5-én ismertette elképzeléseit a frontparancsnokok előtt: támadást kell indítani a szovjet-német front teljes hosszában. Zsukov tiltakozott a terv ellen, mondván, nincsenek meg a majdani áttörések kiszélesítéséhez szükséges eszközök, mindenekelőtt tüzérség és harckocsik, de Sztálin nem törődött vele, ő gyors és azonnali eredményeket akart.⁴⁰ Zsukov a lényegre tapintott, a szemben álló felek erői nagyjából megegyeztek, a Vörös Hadsereg 1941-es téli sikereit a németek kimerültségének, utánpótlási vonalai gyengeségeinek köszönhette, valamint annak, hogy a legfontosabb támadási pontokon hozta létre esz-közförlényét. A széles arcvonalon megindított, szétszórt támadás alkalmával még ez a csekély förlény is elveszett. A szovjet támadás 1942 kora tavaszára egyértelműen kifulladt. Sztálin türelmetlensége miatt az ellenfél megmenekült a teljes pusztulástól, a

³⁹ ANDERSON - CLARK - WALSH, 2002. 46.

⁴⁰ SPAHR, 1998. 365.; NAGORSKI 2009. 296.

későbbiekben védekezésre használható szovjet hadosztályokat elpazarolták.⁴¹

A Szovjetunió tehát túlélte a háború első, számára legsúlyosabb évét. 1941-es veszteségeit az orosz források szűkszavúsága miatt nehéz felbecsülni. Az ország hatalmas anyagi- és embertartalékait az első csapások kiheverése után egyre inkább a hadigépezet szolgálatába tudták állítani, a példátlanul gyorsan és hatékonyan keletre telepített üzemek lassan megkezdték termelésüket, amivel hosszútávon Németország ipara nem vehette fel a versenyt.⁴² A moszkvai győzelem emellett jelentősen javította a katonák harci morálját, akik az egész nyáron és őszön át tartó visszavonulások és vereségek után végre kivívhatták első sikereiket.

A Wehrmacht kemény árat fizetett a Szovjetunió megtámadásáért. Nem sikerült elérnie alapvető céljait, sőt elvesztette 917.985 harcosát, 4.200 páncélosát, 100.000 gépjárművét és 200.000 lovat.⁴³ Ráadásul az Egyesült Államok időközbeni hadba lépésével csak akkor kerülhetett ki győztesen háborúból, ha minél előbb befejezi a harcokat a keleti fronton.⁴⁴

Sztálingrád

Hitler 1942 tavaszán úgy döntött, nem erőlteti tovább a szovjet főváros elleni rohamokat, inkább az arcvonal déli szakaszán támad. Itt a szovjeteknek nagyjából a Kurszk-Belgorod-Szlavjanszk-Taganrog vonalon sikerült stabilizálniuk a helyzetet, elveszett a Krím-félsziget és csak Szevasztopol erődje tartotta magát hősiességgel egyelőre.

⁴¹ Hitler a Moszkva alatt elszenvedett kudarc miatti dühében számos tábornokát leváltotta, a szárazföldi csapatok vezérévé saját magát tette meg.

⁴² 1942 januárjára 1.523 iparvállalatot telepítettek az ország belső területeire, köztük 1.360 hadiüzemet. Az első háborús évben, a legnagyobb nehézségek közepette is sikerült előállítani 12.000 repülőgépet, 6.500 harckocsit és 16.000 löveget. VOLKOGONOV, 1990. 304.

⁴³ ANDERSON - CLARK - WALSH, 2002. 67.

⁴⁴ December 7-én Japán megtámadta az USA Hawaii-n fekvő haditengerészeti támaszpontját, válaszul az amerikai kormány deklarálta a hadiállapot beálltát a szigetországgal. A Háromhatalmi Egyezmény alapján Németország és szövetségesei hadat üzentek az Egyesült Államoknak. Végleg kialakult a két szemben álló katonai szövetség.

A német hadsereg az előző évi nagyarányú veszteségek miatt már képtelenné vált mindhárom hadműveleti irányban támadni. Hitler terveiben a harcok további folytatásához nélkülözhetetlen olaj megszerzése játszotta a főszerepet, e célnak rendelte alá az 1942-es évre tervezett hadjáratát. A terv a Blau (Kék) nevet kapta.⁴⁵ Nem számolt azzal a körülménnyel, amennyiben sikerül is végrehajtani, az arcvonal óriási mértékben megnyúlik, a doni sztyeppék és a Kaukázus útjai még az eddig tapasztaltaknál is járhatatlanabbak. A Dél Hadseregcsoport megerősítését nagyrészt a többi arcvonal meggyengítése árán érték el, megfosztva őket szinte a teljes páncélosállományuktól.

A német készülődéssel párhuzamosan a szovjetek sem tétlenkedtek. Az Állami Honvédelmi Bizottság március végén értekezletet tartott, ahol Sztálin felvetette, el akarja kerülni, amit egy évvel ezelőtt nem sikerült, vagyis meg kell akadályozni az ellenség felfejlődését a támadáshoz és előzzék meg őket egy preventív csapással. Zsukov javasolta, erősítsék meg a Nyugati Frontot és folytassák a télen abbamaradt hadműveletet Vjazma-Rzsev térségében, a többi szakaszon maradjanak védelemben. Tyimosenko marsall azonban, aki akkor már fél éve a Délnyugati Front parancsnoka volt, jelentette, hadseregei képesek nagyerejű támadás megindítására. Sztálin támogatta a javaslatot, de a vezérkar jelzései miatt a nagyszabású offenzív hadművelet helyett megelégedett Harkov visszavételének kísérletével.⁴⁶ Tyimosenko május 12-én kezdte meg támadását, amivel megzavarta a felsorakozott németeket és kezdetben sikereket ért el. Elmulasztotta azonban tartalékainak időben való bevetését és nem tulajdonított érdemi jelentőséget a német 1. páncélos-hadsereg délről indított akciónak, melynek során elvágta utánpótlási vonalait. Pár nap múlva

⁴⁵ Az elgondolás szerint ezt három lépcsőben hajtották volna végre. Először a 2. hadsereg és a 4. páncélos-hadsereg Kurszktól keletre támad, majd megindul a 6. hadsereg déli irányú előrenyomulása. A cél a Don felső folyásának elérése Voronyezs térségében és a Vörös Hadsereg Dontól nyugatra lévő erőinek a bekerítése. A harmadik lépcsőben a 4. páncélos-hadsereg Rosztov városától keletre szétveri a maradék orosz erőket. Ezek után el lehet érni Sztálingrádtól északra a Volgát, valamint megindulni Groznij, Majkop és Baku olajvidékei ellen. WALSH, 2001. 31. Kivitelezéséhez 1 millió német és 300 ezer szövetséges katonát, valamint 1.500 repülőgépet sorakoztattak fel. ANDERSON – CLARK – WALSH, 2002. 73-74.

⁴⁶ SPAHR, 1998. 368-69.

már hiába kapkodott, egységeit bekerítették, május 28-ára felszámolták a katlant. A Blau hadművelet megindítását immáron semmi sem akadályozhatta, június 28-án kezdetét is vette. Szerencsének számított a szerencsétlenségben, hogy a Dél Hadsereg-csoport erői átszervezésre szorultak, amivel a szovjetek – jelentős áldozatok árán – egy hónappal kitolták a támadás időpontját.

A harkovi kudarc után a szovjet erők képtelenek voltak megállítani az áradatot, július 5-én a 4. páncéloshadereg Voronyezstől nyugatra átkelt a Donon, négy nappal később elfoglalta a várost.⁴⁷ A védők taktikát változtattak és nem ragaszkodtak minden talpalatnyi földhöz, hanem kemény harcok után rendezett visszavonulásaikkal általában kicsúsztak a bekerítésből.

Július 9-én Hitler A és B hadseregcsoportokra osztotta erőit. Az A csoportosulás (a 17. német hadsereg, az 1. páncéloshadereg, a 3. román és a 8. olasz hadsereg) feladata Rosztov elfoglalása lett, míg a B-nek (4. páncéloshadereg, 6. és 2. német, valamint a 2. magyar hadsereg) a felső Don vonalának tartását, illetve a Volga elvágásának feladatát szabta.⁴⁸ Július 20-án parancsba adta Friedrich Paulus tábornok 6. hadseregének, foglalja el Sztálingrádot,⁴⁹ amely fontos közlekedési csomópont, valamint hatalmas gyáraival jelentős ipari bázis volt a térségben.

Sztálin megrémülve attól, hogy az előrevetett egységek már a róla elnevezett város felé tartanak, július 12-én sietve létrehozta a Sztálingrádi Frontot, állományába utalva a 62., 63. és 64. hadseregeket, azonban ezek az alakulatok csak feleakkora erőt képviseltek, mint közeledő ellenfeleik.⁵⁰ A front a Don északi partját, valamint a folyókanyarulatot védte.

Az A hadseregcsoport július 23-án elfoglalta Rosztovot és kijutva a kubáni sztyeppére megindult az olajmezők felé. Majkopot augusztus 9-én érték el, de a visszavonulók megsemmisítették az olajkitermelő és -tároló berendezéseket. A hadseregcsoport előrenyomulása a Kaukázus lábainál lelassult és a kötelék kimerítő harcokra kényszerült.⁵¹

⁴⁷ ANDERSON - CLARK - WALSH, 2002. 84.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo. 86.

⁵⁰ Uo. 88.

⁵¹ WALSH, 2001. 43.

Augusztus folyamán a B hadseregcsoporthoz heves küzdelmek sorozatát vívta Sztálingrád előterében, ezért egyes hadosztályai csak augusztus 23-án érték el a várostól északra a Volgát. Nem sikerült még a város előterében bekeríteni a harcolva hátráló 62. és 64. hadseregeket, megkezdődött Sztálingrád ostroma.

Augusztus 26-án Sztálin kinevezte Zsukovot a legfelsőbb főparancsnok, vagyis saját maga helyettesévé. A következő két évben Zsukov nem kapott saját frontot, hanem a főhadiszállás képviselőjeként járt el, megvizsgálta a csatateret, javaslatokat tett a folytatandó hadműveletekről. Az offenzívák előkészítése és megindítása során ő hangolta össze a seregtestek működését.

Zsukov a Nyugati Front parancsnokaként 1942 nyarát szinte kegyvesztettként élte át, mivel annak idején ellenezte a szovjet csapatok tél végi és tavaszi támadási tevéseit. Most akkor vették elő, amikor ismét nagy lett a baj. Sztálin arra kérte Zsukovot, menjen Sztálingrádba és a meglévő erőkkel északi irányból mérjen csapást a várost ostromlókra, enyhítve a nyomást a védőkön. Zsukov véleményét, miszerint ehhez alaposabb előkészület szükséges, Sztálin ingerülten fogadta és a következő gúnyos megjegyzést tette: „*Gondolja, hogy az ellenség várni fog, amíg maguk összeszedik magukat?*”⁵² A felmentő sereg szeptember 5-én hajnalban indult meg az 1. gárdahadsereg, a 24. és 66. hadseregek képében, de a németek eddigre már megerősítették bal szárnyukat, a támadás csak pár kilométert haladt előre. Szeptember 10-ére kiderült, hogy a meglévő kevés eszközzel lehetetlen összeköttetést létesíteni a városban harcoló szovjet egységekkel.⁵³ Zsukov szeptember 12-én Moszkvába repült, hogy személyesen jelentse tapasztalatait.⁵⁴ Értékelve a kialakult helyzetet, Alekszandr Vaszilevszkij altábornaggyal - aki június végén váltotta a betegeskedő Saposnyikovot a vezérkari főnöki beosztásában - arra kérték Sztálint, adjon több időt nekik egy részletes ellentámadási terv kidolgozására. Zsukov 45 napra becsülte az időt, amíg a hadiipar képes előteremteni a szükséges hadieszközöket és azokat felvonultatják a harctérre.⁵⁵ Az engedélyt megkapták. Zsukovnak

⁵² ZSUKOV II., 1976. 90.

⁵³ WALSH, 2001. 48.

⁵⁴ ZSUKOV II., 1976. 93.

⁵⁵ Uo. 97.

a háború végéig kiváló kapcsolata alakult ki Vaszilevszkijjal a hadműveletek megtervezése és lebonyolítása során. A vezérkar akkori főnöke saját memoárjában a következő sorokat írta róla: „Georgij Konsztantyinovics Zsukovot nagyon jól ismertem. A Nagy Honvédő Háború alatt sok álmatlan éjszakát töltöttünk együtt, egymás mellett ülve, állami fontosságú, halaszthatatlan intézkedéseken töprengve; kettesben és mások bevonásával tucatnyi hadműveletet dolgoztunk ki. (...) Csak hangsúlyozni tudom: a legkiválóbb szovjet hadvezérek egyike, nagy katonai tehetség és stratégia volt. Nem mindennapi hadvezéri tulajdonságok birtokában (...) sok hasznos dolgot cselekedett. Tehetsege azonban a hadászati hadműveletek során bontakozott ki igazán.”⁵⁶

A német csapatok Sztálingrádnál a leningrádi és moszkvai csatához hasonlóan erejüket felőrlő, elkeseredett ütközetbe bonyolódtak, ahol nem érvényesültek a mozgó hadviselés szabályai. A város mintegy 40 km hosszan észak-déli irányban nyúlt el a Volga partján, ezért az ellenfelet nem lehetett katlanokba zárni. Vaszilij Csujkov tábornok, a 62. hadsereg parancsnoka elemében érezte magát: 50-100 főből álló rugalmas, külön feladatra összeválogatott osztagokat hozott létre, a harckocsikat a romos épületek között, álcázva beásatta. A Luftwaffe állandó zaklatásának kikapcsolására egységeit olyan közel vitte az ellenséghez, amilyen közel csak lehetett, ezáltal a német repülőgépek nem bombázhatták őket, nehogy sajátjaikat találják el. A szovjetek kéthónapos kitarításukat jórészt a Volga túlsópartjáról érkező erősítésnek köszönheték. Másfél hónap alatt a német 6. hadsereg három nagy támadást hajtott végre, október 29-én már uralta a város területének 90%-át. A teljes győzelmet mégsem sikerült kivívnia és fáradt katonáinak lassan meg kellett barátkozniuk a gondolattal, itt fogják tölteni a második orosz telet.

November folyamán az A hadseregcsoporthoz sem érte el a Kaukázusban számára kitűzött célokat. A hegyekben megállították Novorosszjszk, Tuapsze, délebbre pedig Ordzsonikidze és Groznij előterében. Hitlert egyre fanatikusabban csak Sztálingrád bevétele foglalkoztatta, az egész hadjárat megindításának oka, az olaj vagy az A hadseregcsoporthoz sorsa már egyáltalán nem érdekelte.

⁵⁶ VASZILEVSKIJ, 1975. 115.

November elejére lassan megérkeztek megindulási körleteikbe azok a friss szovjet erők, melyeknek a Zsukov és Vaszilevszkij által elgondolt bekerítő hadműveleteket kellett végrehajtaniuk. A tervek szerint a bevetésre szánt hadseregeket három részre osztották: a Don folyó északnyugati partvonalán titokban létrehozták az új Délnyugati Frontot, balszárnyán egészen a Volgáig terjedt a Doni Front,⁵⁷ a korábbi Délkeleti Frontról Sztálingrádi Frontra átkeresztelt szakasz a Sarpa-tavak mentén Sztálingrádtól délre helyezkedett el. A tervezők figyelembe vették, hogy a 6. hadsereg és a 4. páncélos hadsereg által birtokolt frontvonal egy nyugatkelet irányú, Sztálingrád felé egyre szűkülő folyosó alakját vette fel, a szárnyakat a Wehrmachttól harcértékben és eszközeik minőségében messze elmaradó szövetséges magyar, olasz, román katonák eléggé széthúzódba, megfelelő hadműveleti mélység nélkül védték.

Zsukov és Vaszilevszkij elképzelései szerint a Délnyugati Front (Nyikolaj Vatutyin altábornagy) főleg páncélos erőkkel megindul délkeleti, míg a Sztálingrádi Front (Andrej Jerjomenko vezérezredes) északnyugati irányba. A két csoportosítás Kalacsnál találkozik, létrehozzák a bekerítés belső és külső gyűrűjét, cél az ellenséges erők megsemmisítése. A Doni Front (Konsztantyin Rokosszovszkij altábornagy)⁵⁸ részben együttműködik a Délnyugati Front balszárnyával, de fő feladata a Don és a Volga közti támadás, a német erők lekötése céljából. A rejtett átcsoportosításokat és az erők felvonultatását – 1 millió fő, 13.500 löveg, 894 harckocsi, 1.414 repülőgép⁵⁹ – a legnagyobb titokban, főként éjszaka hajtották végre.

A szovjet légierő ugyan az egész év folyamán alárendelt szerepre volt kárthatva, de közvetlenül az ellentámadás megindulása előtt aktivizálta magát. Eredményesen használta ki azt a körülményt, hogy a német 4. légiflottának egyszerre kellett segítenie a B hadseregcsoport ostromát, megakadályozni a Volgán keresztül történő szovjet utánpótlás szállítását és részt venni a Kaukázus felé előrenyomuló A hadseregcsoport harcaiban. A Vörös

⁵⁷ Ez szerepelt korábban Sztálingrádi Frontként, szeptember 28-án nevezték át.

⁵⁸ 1943 januárjától vezérezredes.

⁵⁹ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 147.

Légierő éjszakánként rajtaütött a német reptereken, szállásokon, élelmiszerraktárokon.

1942. november 19-én hajnalban a 8. olasz és a 3. román hadsereg arcvonalán hídfőikből tüzet nyitottak a szovjet ágyúk, jelezve az Uránusz hadművelet kezdetét. Jerjomenko 51., 57. és 64. hadseregei másnap délelőtt kezdték meg a rohamot a 4. román hadsereg ellen. Az események mindkét szakaszon a vártnak megfelelően alakultak és napok alatt elsöpörték a gyenge ellenállást. November 23-án a gyűrű bezárult, fogságba ejtve 250.000 ellenséges katonát. A körbefogott terület 56x32 km-t jelentett.⁶⁰ A német hadvezetést meglepte a kialakult helyzet, bár előtte a felderítés jelezte, valami készülődik, mégsem számítottak ekkora erők bevetésére. Hitler ingerülten vette tudomásul a 6. hadsereg körülzárását és elutasította annak kitörésre irányuló szándékait. Azt ígérte, légihídon keresztül fogják ellátni a csapdába esetteket.

November végén Zsukov a Nyugati Fronthoz repült, hogy valóra váltsa régóta dédelgetett álmát, az ellenség részéi kiszögegelésének felszámolását. A Mars elnevezésű hadműveletben 668.000 katonát és 2.000 harckocsit szándékoztak bevetni.⁶¹ A Kalinyini és Nyugati Frontok Velikije Luki és Rzszev-Szicsjevka, az Északnyugati Front Gyemjanszk irányába nyomult. A november 25. és december 23. közti szovjet offenzíva mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert a német hadvezetőség tartott a támadástól és felkészült rá.⁶² A szovjet frontok 100.000 főt vesztek és csupán annyit értek el, hogy a Közép Hadseregcsoport lekötöttsége miatt nem tudott erőket átdobni Sztálingrád térségébe.⁶³ Ezen túl Nyugat-Európából öt hadosztállal és egy dandárral, valamint a hadászati tartalékból kivont három páncéloshadosztállal kényszerült megerősíteni itteni erőit.⁶⁴

A 6. hadsereg bekerítésével még korántsem ért véget a sztálingrádi csata. December második felében a Délnyugati Front jobbszárnyán elhelyezkedő 6. hadsereg és 1. gárdahadsereg kemény harcok eredményeképpen szétverte és dél felé szorította a

⁶⁰ WALSH, 2001. 117.

⁶¹ Uo. 112.

⁶² A hadtörténések egy része Zsukov vereségeként interpretálja a történeteket.

⁶³ WALSH, 2001. 111.

⁶⁴ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ VI., 1976-84. 144.

8. olasz hadsereget, a német Hollidt hadműveleti csoportot és a 3. román hadsereg maradványait. December 24-re elérték a Milerovo-Tacsinszkaja-Morozovszk vonalat.⁶⁵ Sztálingrádtól délre a szovjet csapatok elhárítottak egy felmentési kísérletet. 1943. január elsején a Sztálingrádi Frontot feloszlatták, az 57., 62. és 64. hadseregeket átadták Rokosszovszkijnak a körbezárt németek megsemmisítésére. A bekerítés külső arcvonalának erőiből – 2. gárda-, az 5. csapásmérő, az 51. és 28. hadsereg – megszervezték a Déli Frontot. Jerjomenko elindította csapatait Rosztov felé⁶⁶ reménytelen helyzetbe hozva a Kaukázusban vesztegelő A hadseregcsoporthat. Hitler először mindenképpen tartani akarta a megszerzett állásokat, majd végül rájött, ha nem vonulnak sürgősen vissza, a szovjetek elvágják őket a többi csapattesttől. A leharcolt 1. páncélos hadseregnek és a 17 hadseregnek január elején sikerült északi irányban visszavonulnia és egyesülni a nyugat felé igyekvő haderők maradványaival. Ennek a területnek a felszabadítása csak 1943. február 9-én kezdődhetett, nemsokára sikerült visszafoglalni Krasznodar, Kubán, Novocserkasszk, Rosztov és Vorosilovgrád városokat.

Közben egyre reménytelenebb helyzetbe kerültek a Sztálingrádban rekedt 6. hadsereg maradványai. Felmentésben már nem bízhattak és a szovjetek nyugati előrenyomulása következtében az amúgy is gyengén funkcionáló léghídtól mind kevesebb ellátást várhattak. Rokosszovszkij megadásra való felszólítására Paulus tábornok elutasítással válaszolt. A katlant január 26-án kettő, 29-én három részre vágta. A fagyási sérülésekkel küszködő, éhségtől, betegségektől legyengült katonák többsége január 31-én adta meg magát, utolsóként két nappal később a 11. hadtest kapitulált.

Január közepén a Don felső folyása menti szovjet frontok is aktivizálták magukat. Január 12-én a Voronyezsi Front Golikov tábornok vezetésével csapást mért a 2. magyar hadseregre és a 8. olasz hadsereg balszárnyára. Az ellenállást két hét alatt felszámolták, január 27-ére 86.000 foglyot ejtettek.⁶⁷ Január 29-én Vatutyin csapatai megindították támadásukat. A harc most már a

⁶⁵ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 156.

⁶⁶ WALSH, 2001. 155.

⁶⁷ Uo. 158.

Donyec átkelőhelyeiért és a tengelyhatalmak minél nyugatabbra való visszaszorításáért folyt. Kurszkot február 8-án, Belgorodot 9-én, Harkovot 16-án sikerült elfoglalni. Csakhogy tartalékaik elfogytak, utánpótlási vonalaik vészesen megnyúltak – hasonlóan ahhoz, mint a nyár folyamán ellenfeleiké –, egységeik kimerültek a hosszú téli harcok folyamán. A német vonalak ezzel szemben lerövidültek, és részben a Kaukázusból kivont csapatöredékekkel együtt megszilárdíthatták arcvonalait. Nem is késlekedtek sokáig, csapdába csalták a 3. szovjet páncélos hadsereget, március 11-én visszavették Harkovot, 18-án Belgorodot. Erőikből nem tellett többre. A tavaszi olvadás ismét beszüntette a hadi cselekményeket, ezúttal az addigi leghosszabb pihenő- és felkészülési időt ajándékozva mindkét félnek a német-szovjet háború addigi menetében.

Sztálingrád nem egyszerűen csak egy elvesztett csata volt a Harmadik Birodalom számára, hanem egyenesen katasztrófa. Az év végére szinte minden területről le kellett mondania, amit 1942 nyarán hadserege megszállt. A veszteség elérte a 600.000 főt, egyedül a sztálingrádi katlanban 60.000 katona halt meg és 130.000 lett hadifogoly, ebből 91.000 az utolsó napon adta meg magát.⁶⁸ Elpusztult rengeteg harceszköz, és Hitler eredeti célját, az olyannyira fontos kőolajat sem szerezte meg.⁶⁹ Szövetségesei szintén nagy veszteségeket szenvedtek – 185.000 olasz, 140.000 magyar és 250.000 román katonát áldoztak fel hűségük oltárán⁷⁰ – elgondolkodtatva kormányaikat a további elkötelezettségről. A Vörös Hadseregnek sem adatott meg könnyedén ez a győzelem, 485.751 katonájuk veszett oda.⁷¹ Zsukovot a Mars hadművelet kudarc ellenére az ellenség felett aratott győzelem előkészítésében és lebonyolításában való jelentős részvételéért 1943. január 18-án marsalli címmel tüntették ki.

Miközben a világ lélegzetvisszafojtva figyelte a sztálingrádi harcok végkimenetelét, Zsukov a frontvonal északi szakaszára utazott. Irányításával 1943. január 12-én a Leningrádi és Volhovi

⁶⁸ Uo. 165.

⁶⁹ Tudatában volt ennek maga a náci vezetés is, odahaza három napos gyászt rendelt el.

⁷⁰ KEEGAN, 2003. 781.

⁷¹ WALSH, 2001. 170.

Frontok a Szikra-hadművelet keretében áttörték Leningrád blokádját. Miután megtisztították az ellenségtől a Ladoga-tó déli sávját, a várost hamarosan vasút kötötte össze az ország többi részével, azonban szállítási lehetőségeit korlátozotta a német tüzéség. Zsukov azonban kiterjedtebb hadműveleteket kívánt folytatni. „Sarkcsillag-hadműveletre keresztelt elképzelései szerint február-március folyamán újabb, ám egyre reménytelenebb támadásokba hajszolta csapatait az Észak Hadseregcsoport teljes összezúzása céljából. Nemsokára rá kellett ébrednie, hiába akar görcsösen eredményt elérni, hadosztályai már kimerültek, az Észak Hadseregcsoport védelme pedig még túlságosan erős ahhoz, hogy könnyedén összeroppantsák.

A kurszki csata

A Blau hadművelet megindulásakor Hitler azt mondta tisztjeinek: *„Ha nem kapom meg Majkop és Groznij olaját, úgy kénytelen leszek befejezni ezt a háborút.”*⁷² Ez 1942-ben nem sikerült neki, mégsem adta fel.⁷³ Az 1943-as évre a német vezérkar újabb terveket készített a hadászati kezdeményezés újbóli megragadására. De az elmúlt időszak veszteségei olyan nagyok voltak, hogy továbbra sem próbálkozhattak több arcvonalon egyidejű, hatalmas támadásokkal. Úgy vélték, ha erőiket koncentráltan, helyi hadműveletekben vetik be, esély kínálkozhat a sikerre. A kivitelezés helyszíne Kurszk városának környéke lett. A tavaszi küzdelmek végeredményeként itt a frontvonal mélyen beékelődve húzódtott nyugati irányban, ahonnan a szovjetek Orjolt, illetve Harkovot fenyegették. A Wehrmacht vezetése úgy határozott, északi és déli átkarolással bekeríti a Kurszknál állomásozó orosz erőket és megsemmisíti azokat.⁷⁴

A harapófogó északi szárnyán helyezkedett el a 2. páncélos-hadsereg és a 9. hadsereg, míg a déli szárnyon Harkov felől a 4.

⁷² Uo. 30.

⁷³ A veszteségek pótlására elrendelték a totális háborút, a gazdaságot teljesen haditermelésre állították át, újabb és újabb korosztályokat soroztak be.

⁷⁴ Ezzel lerövidítik az arcvonalat és az áttörést kihasználva, megindulhatnak akár ismét a Kaukázus vagy pedig déli irányból Moszkva felé. Az esetleges győzelem nemcsak kedvező helyzetet teremtene a további hadműveletek szempontjából, hanem európai szövetségeseit is megnyugtatná.

páncélos hadsereg és a Kempf harccsoport. A kiszögelléssel szemben a tavaszi harcokban legyengült 2. hadsereg állt. A németek összesen 900.000 embert, 10.000 löveget, 2.700 harckocsit és 2.000 támogató repülőgépet vontak össze.⁷⁵

A kurszki kiszögellés természetesen a szovjet parancsnokok figyelmét sem kerülte el, mint az ellenség harctevékenységének jövőbeni helyszíne. De nem dőlt el, defenzívában maradjanak vagy indítsanak megelőző csapást, mint 1942 májusában. Zsukov a Főhadiszállás kérésére március 17-én délre, Kurszk környékére utazott, majd annak képviselőjeként március végén, április elején a későbbi hadműveleti területen járt szemleúton. Sztálinnak szóló jelentésében a németek várható támadását valószínűsítette és a védekezés elsőbbsége mellett foglalt állást.⁷⁶ Néhány nap múlva Sztálin Zsukov, Vaszilevszkij és Alekszej Antonov altábornagy (a vezérkari főnök helyettese) társaságában értékelt a helyzetet.⁷⁷ Sztálin az április 12-i értekezleten zöld utat adott Zsukov ötletének végrehajtásához, azzal a feltétellel, hogy a kurszki csapda kialakítása nem járhat a moszkvai főirány meggyengítésével.⁷⁸ Zsukov tehát ugyanazt a taktikát akarta követni, mint 1941-ben Leningrádnál és Moszkvánál, vagyis jól megerősített, többlépcsős védelemmel feltartóztatni és kivézetetni az ellenfelet, megfosztani páncélosaitól, majd mielőtt lélegzetvételnyi szünethez jutna sorai rendezéséhez, friss tartalékok bevetésével ellentámadást indítani ellene és megsemmisíteni. Leningrád ostrománál elképzelése nem lehetett teljes, hiszen még a város megmentésére is alig maradt erő, Moszkvánál pedig a széles arcvonalon megindított offenzíva sztálini ötlete akadályozta meg befejezését. A fenti két eset abban is különbözött a mostanitól, hogy 1943 nyarán a Vörös Hadsereg tervszerű védelemre készült, míg 1941-ben kényszerű védelemre kárhoztatták. Zsukov az egész tavaszi időszakot a csapatoknál töltötte, irányította az előkészületeket arra az öszszecsapásra, amely eldönthette a keleti front és vele együtt az egész világháború sorsát.

⁷⁵ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 195.

⁷⁶ ZSUKOV II., 1976. 151-53.

⁷⁷ VASZILEVSZKIJ 1975. 303.

⁷⁸ KEEGAN, 2003. 783.

A Vörös Hadsereg hatalmas csapatösszevonásokat hajtott végre, aminek eredményeképpen hasonló védelmi rendszert sem a háború addigi, sem későbbi történetében nem találunk.⁷⁹ Külön páncéltörő tüzérezredekot szerveztek az ellenség tankjainak megsemmisítésére. Nagy figyelmet fordítottak az álcázásra is.

Magában a kurszki ívben megalakították a Központi Frontot Rokosszovszkij vezetésével, ide az északról várható támadás megállítására soroltak be 710.000 főt, 5.282 löveget, 5.637 aknavetőt, 1.783 harckocsit. A frontot segítette a 16. légi hadsereg 1.092 repülőgéppel.⁸⁰ Tőle délre, a másik legvalószínűbb védekezési irányban helyezkedett el a Voronyezsi Front, csapatai 626.000 főt, 4.029 löveget, 4.150 aknavetőt, 1.661 harckocsit és 1.080 repülő számláltak.⁸¹ E két csoportosítás mögött tartalékban várakozott a Sztjeppi Front Ivan Konyev parancsnoksága alatt. Konyev korábban Zsukov felfedezettjének számított, egy alkalommal, még 1941 őszén Sztálin bíróság elé akarta állítani Konyevet harctéri sikertelensége miatt, Zsukov azonban megvédte. Konyev elkerülte a látványos lefokozást vagy a büntetőszázadot, Sztálin megelégedett annyival, hogy Zsukov lépett helyébe a Nyugati Front parancsnoki tisztségében és Konyevet alárendeltségébe utalta. A Sztjeppi Front 573.000 fővel, 3.397 löveggel, 4.004 löveggel és 1.551 harckocsival rendelkezett.⁸² A szárnyakon lévő – északon a Brjanszki és a Nyugati, míg délen a Délnyugati – frontoknak a későbbiekben megindítandó ellentámadások ékének szerepét szánták.

Májusban és júniusban egyre nőtt a feszültség a szemben álló csapatok között, több téves riasztást is elrendeltek. A légtér birtoklásáért heves légi csaták folytak. A mögöttes területeken partizánok akadályozták eredményesen a németek felkészülését, júni-

⁷⁹ A német támadás megindulásáig egyedül a kiszögellés déli szektorában 83.912 lövészgödröt, géppuska- és páncéltörőpuska állást ástak, 5.322 harcálláspontot és figyelőpontot, 637.500 harckocsi- és gyalogsági aknát telepítettek, 593 km drótakadályt építettek. A kiásott lövészárkok teljes hossza összesen 4.240 km-t tett ki. A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ VII., 1976-84. 183. 10,7 km-nyi szögésdrótba elektromos áramot is vezettek. BARBIER, 2002. 54. A műszaki berendezések mélysége elérte a 150 km-t. ZSUKOV II., 1976. 177.

⁸⁰ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ VII., 1976-84. 181.

⁸¹ Uo. 182.

⁸² Uo.

usban megsemmisítettek 298 mozdonyt, 1.222 vasúti kocsit és 44 hidat.⁸³ Mindkét fél hírszerzése megfeszítve dolgozott a másik lehetséges céljainak felfedésére, hadieszközeinek elhelyezkedésére és annak nagyságára vonatkozóan. Ez a szovjeteknek sikerült jobban. Ugyan a német támadást május elejére tervezték, azt többször el kellett halasztani.⁸⁴ Végül a Führer július 1-én kiadott parancsában ismertette a Citadella hadművelet céljait és július 5-re tűzte ki annak megindítását.⁸⁵

Június 30-án Zsukovot felhívta Sztálin és helyette számára az elkövetkezendő csatában azt a feladatot adta, hangolja össze a Központi, a Brjanszki és a Nyugati frontok tevékenységét, ellenőrizze őket, szükség esetén javaslataival segítsen nekik.⁸⁶

Július 5-én hajnalban a Központi Front törzsénél tartózkodó Zsukovot tájékoztatta a front parancsnoka, hogy elfogtak egy német utászt, aki elmondta, az ellenség készen áll a támadásra. Ez a hír nem okozott meglepetést, a hírszerzés jóvoltából már nagyjából kikövetkeztették az időpontot és megtették a szükséges előkészületeket. Zsukov, miután konzultált Sztálinnal, elrendelte egy megelőző tüzérségi csapás megindítását.⁸⁷

A váratlan tüzérségi tűz zavart okozott az ellenség soraiban és 2-3 órával elcsúsztatta az offenzívát. Amikor pedig megindultak a szovjet állások felé, a védelem erőssége újabb meglepetést tartogatott számukra. Többnapig elkeseredett harc kezdődött, a németek csak lassan, nagy áldozatok árán jutottak előre. Mindkét fél újabb és újabb tartalékokat vetett be a döntés kierőszakolására, de ezt csak a szovjetek engedhették meg maguknak súlyos követ-

⁸³ BARBIER, 2002. 58.

⁸⁴ A meglehetősen esős tavaszi időjárás miatt a csapatok szállítása akadozott, a felderítés pedig jelezte, a szovjetek erősítéseket vonnak össze a kurszki kiszögellésben. Erőket kellett átcsoportosítani Dél-Európába, ugyanis május 17-én a szövetséges angol-amerikai erők szétverték az afrikai német-olasz csapatokat Tunisznál, félő volt, hogy a csatlós Olaszország lesz a következő célpont. Mindezen körülmények okán a vezérkarban heves viták dúltak. Az év elején megjelentek a sokat ígérő Párduc, Tigris és Ferdinand elnevezésű új harcjárművek. Hitler a halogatással azt akarta elérni, hogy egy későbbi időpontig minél több új páncélos álljon rendelkezésre. Végül is a német offenzíva előestéjére összesen 421 darabot szállítottak belőlük a csapatokhoz. ANDERSON - CLARK - WALSH, 2002. 144.

⁸⁵ BARBIER, 2002. 57.

⁸⁶ ZSUKOV II., 1976. 176.

⁸⁷ Uo. 180-81.

kezmények nélkül. Rokosszovszkij nemcsak védekezett, hanem érzékeny ellentámadásokat is végrehajtott. Július 11-re az északi szárnyon folytatott hadművelet 16 km megtétele és mintegy 20.700 fő elvesztése után kifulladt.⁸⁸ A válaszcsepás nem is késett sokáig. Másnap a már gondosan előkészített Kutuzov fedőnevű ellentámadást Orjol ellen a Brjanszki Front és a Nyugati Front balszárnya kezdte meg. Hamar elsöpörték a meghökkent németeket, akik hirtelen támadókból védők lettek.

A kurszki kiszögellés déli oldalán eleinte sokkal sikeresebben haladtak a dolgok – köszönhetően annak, hogy ide több új típusú harckocsit osztottak be – és az első nap végére már 20 km mélyen nyomultak be az orosz vonalakba,⁸⁹ válogatott SS egységek a légierő zömének támogatásával mind északabbra szorították a védőket, céljuk Prohorovka elérése volt. A Sztyeppi Front állományából előrevonták az 5. gárda-harckocsihadsereget, Zsukov is a helyszínre utazott. Július 12-én lezajlott a hadtörténelem legnagyobb páncélos ütközete Prohorovka előterében, melyben 700 szovjet és 500 német tank csapott össze.⁹⁰ Mindkét fél óriási veszteségeket szenvedett, de a német előrenyomulást sikerült megállítani. Aznap este Hitler a Wolfschanzéban tájékoztatta az illetékes parancsnokokat a Citadella hadművelet lefújásáról.⁹¹ Ugyanakkor a Dél hadseregcsoport folytathatta a támadást,⁹² aminek következtében néhány napig még próbálkoztak az áttöréssel, sikertelenül. Július 17-én a legerősebbnek számító II. SS-páncélos hadtestet kivonták az arcvonalból és Olaszországba vezényelték.⁹³ Sztálin azonnal meg akarta indítani a kiszögellés déli részén tervezett ún. Rumjancev névre hallgató ellencsapást, de Zsukov meggyőzte, várja meg, amíg a megterhelő harcok után megkapják a szükséges feltöltéseket. Sztálin elfogadta marsalljának érvelését.⁹⁴ Augusztus 3-án reggel 5 órakor alapos tüzérségi előkészítés után támadásba lendültek a Voronyezsi és a Sztyeppi frontok csapatai. A

⁸⁸ ANDERSON – CLARK – WALSH, 2002. 153.

⁸⁹ Uo. 152.

⁹⁰ Uo. 155.

⁹¹ Érvei közé a megengedhetetlenül nagy veszteségeket, a szovjet ellentámadással kialakult veszélyt és a szövetségesek szicíliai partraszállását sorolta.

⁹² BARBIER, 2002. 153-55.

⁹³ Uo. 155.

⁹⁴ Uo. 164.

németek csak leharcolt, fáradt egységeket tudtak bevetni, ennek ellenére ellenálltak, amennyire erejükből telt. Két nap múlva kénytelenek voltak feladni Belgorodot és megkezdeni a lassú, harcokkal megtűzdelt visszavonulásukat nyugati irányban. Augusztus 24-én kiürítették Harkovot, ahová bevonultak a szovjet katonák.

Mindeközben eredményesen haladt előre a Kutuzov hadművelet, augusztus 5-én visszafoglalták Orjolt, majd szétverték a németek itteni csoportosítását, a maradék erők bevették magukat a 121 km-rel nyugatabbra fekvő Hagen-vonalba.

A kurszki csata befejeződött. A német kísérlet megbukott, elvesztettek 50.000 embert, rengeteg harckocsit,⁹⁵ sőt a kezdeményezés egyértelműen a Vörös Hadsereg kezébe ment át, amelyet a háború győzedelmes befejezéséig többé már nem is adott ki onnan.

A kedvező helyzetet kihasználva a szovjet vezérkar az őszi időszakban újabb offenzívát indított, katonái szeptember folyamán elérték a Dnyepert, majd hídfőket alakítottak és több ponton átkeltek a folyón. A Déli Front csapatai október 25-ig előrenyomultak Perekopig és elvágták a Krím-félszigeten lévő német 17. hadsereget.⁹⁶ Teljes megsemmisítésüket következő év májusában fejezték be. Az Észak-Kaukázusi Front katonái együttműködve a Fekete-tengeri Flottával és az Azovi Katonai Flotillával szeptember 16-án felszabadították Novorosszijszket, október 10-re a Tamany-félszigetet teljesen megtisztították az ellenségtől.⁹⁷ A Szuvorov hadművelet keretében szeptember végén visszafoglalták Brjanszket és Szmolenszket. Sikereik megkoronázásaként november 6-án felszabadult Kijev. November végén a németek Zsitomirnál megállították a Voronyezsi Front túlságosan nyugatra előrenyomult csapatait, Sztálin mégis elégedetten utazhatott Teheránba.⁹⁸

⁹⁵ Uo. 167.

⁹⁶ ANDERSON - CLARK - WALSH, 2002. 162.

⁹⁷ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 215.

⁹⁸ 1943. november 28. és december 1. között az iráni főváros adott otthont az Antifasiszta Koalíció vezetői első tanácskozásának, Sztálin, Churchill és Roosevelttel részvételével. A felek megállapodtak egy 1944-re tervezett angol-amerikai partraszállásról Észak-Franciaországban, amelynek nagy jelentősége lehetett a Vörös Hadsereg tehermentesítése szempontjából.

A Dnyepertől a Visztuláig

1943-44 fordulóján a Vörös Hadsereg már nem ugyanaz a haderő volt, mely két és fél évvel azelőtt megriadt a váratlan és hatalmas német támadástól.⁹⁹ A harcokban kitűnt egységeket gárda elnevezéssel jutalmazták, állományuk jobb ellátásban részesült, tökéletesebb fegyvereket kapott. 1944 februárjában ismét létrejöttek nemzetiségi alakulatok.¹⁰⁰ A tisztikar intellektuálisan érettebbé vált, tagjai közül azok léphettek előrébb és kaphattak magasabb szintű feladatokat, akik nyomás alatt is ki tudták bontakoztatni tehetségüket és megőrizték hidegvérüket.

Alig értek véget a harcok 1943 decemberében, a Főhadiszállás – Zsukov és Vaszilevszkij vezetésével – a következő időszakra újabb támadásokat dolgozott ki. A harcok ezúttal a tavaszi olvadásos hónapokban sem szünetelhetek. Tervbe vették a betolakodók kiűzését a Szovjetunió egész területéről. A háború után a szovjet történetírás ezt az esztendőt a sztálini tíz csapás éveként nevezte el, utalva egy sor ragyogó győzelemre.

A Harmadik Birodalom azonban még nagyon erős ellenfélnek számított. A Führer úgy gondolta, mindaddig, amíg nyugaton vissza nem veri a szövetségesek támadását, különböző vonalakra és a hatalmas térre támaszkodva rugalmasan védekezik, majd átcsoportosított erőivel véglegesen rendezni a keleti front kérdését.¹⁰¹

Karácsony estéjén Vatutyin 1. Ukrán Frontja (korábbi Voronyezsi Front) támadásba lendült Kijevtől nyugatra Zsitomir irányába, amelyet december 31-ére elfoglalt, majd 1944. január 5-én Bergyicsevnél elvágta a Közép és Dél Hadseregcsoportok közti

⁹⁹ A veszteségek dacára 6.000.000 katonával, 91.000 löveggel, 4.900 harckocsival, 8.500 repülőgéppel rendelkezett. GOSZTONYI, 1993. 196. Az arcvonal nyugatabbra húzódásával a hadianyaggyáratok már nem fenyegették az ellenséges légierő bombázásait. A németek új harckocsijaira válaszul megjelentek a SZ-76, SZU-122, SZU-152, majd a KV-85 és Joszif Sztálin (ISz) típusok. A T-34-est tökéletesítették. Hatalmas harckocsi-hadseregeket alakítottak, melyek mellett a német egységek eltörpültek. Emellett tömegesen gyártották a korábban is jól bevált La-5, Jak-9D, Pe-2, Tu-2, Il-2 gépeket. 1943-ban befejeződött a légierő átszervezése és felfegyverzése, az egyes frontok önálló hadműveletekre képesített légi hadseregeket kaptak.

¹⁰⁰ GOSZTONYI, 1993. 194.

¹⁰¹ KEEGAN, 2003. 762.

vasútvonalat.¹⁰² Konyev 2. Ukrán Frontja (korábbi Szeppi Front) is támadott, elérte Kirovgrád külső kerületeit. A két front erői január 28-án Korszun-Sevczenkovszkij körzetében körbezárták a német 1. páncéloshadserget.¹⁰³ A rossz időjárási körülmények miatt a katlan felszámolása akadozott, amit a németek kihasználtak és február közepén kitörtek, de a bekerített 56.000 ember alig több mint fele érte el a saját vonalait.¹⁰⁴ Eközben Leningrádnál is offenzíva kezdődött, január folyamán az Észak Hadseregcsoportot 70-100 km-rel visszavetették nyugatra, elérték a Csúd-tavat.¹⁰⁵

A 3. és 4. Ukrán frontok (korábban Délnyugati- és Déli Front) szintén támadásba mentek át és február 22-ig bevették Nyikopolt, Krivoj Rogot.¹⁰⁶ A szükséges átcsoportosítások után Zsukov, aki 1943 szeptemberétől Vatutyin és Konyev tevékenységét figyelte, március 1-én maga vette át az 1. Ukrán Front irányítását.¹⁰⁷ Március 4-én megkezdődött a németek még meglévő erőinek kiűzése Ukrajnából. A kedvezőtlen időjárási viszonyok és az ellenség erős ellenállása dacára bekerítették a Tarnopolt védő helyőrséget, Kamenyec-Podolszktól északra pedig gyűrűbe fogták az 1. páncéloshadserg 21 hadosztályát.¹⁰⁸ Ezzel párhuzamosan a 2. Ukrán Front csapatai átkeltek a Déli-Bugon és a Dnyeszteren. E két front április közepére elérte az 1941-es szovjet-román határt, sőt benyomult Románia északkeleti területeire. A 3. Ukrán Front visszavette Odesszát.

Zsukovot a Győzelem Rend 1. fokozatával jutalmazták és április 22-én Moszkvába rendelték,¹⁰⁹ hogy részt vehessen a Vörös Hadsereg nagy nyári támadó hadjáratának előkészítésében, melynek keretében a belorusz és balti területeken állomásozó Wehrmacht csapatokat akarták megsemmisíteni. A tervet a Napóleon elleni háborúban életét áldozó Bagratyion tábornokról ne-

¹⁰² ANDERSON - CLARK - WALSH, 2002. 171.

¹⁰³ Uo. 173.

¹⁰⁴ Uo. 179.

¹⁰⁵ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 238.

¹⁰⁶ Uo. 232.

¹⁰⁷ Ugyanis ukrán nacionalisták február 29-én halálra sebeztek Vatutyin frontparancsnokot.

¹⁰⁸ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 233.

¹⁰⁹ ZSUKOV II., 1976. 254.

vezték el.¹¹⁰ Végrehajtását megkönnyítette, hogy ellenfelük tévesen, az eredeti irány helyett Magyarország, Szlovákia és Románia ellen várta a főcsapást, május végén a Közép Hadseregcsoport páncélos állományának 90%-át átvezényelték délre,¹¹¹ június elejétől pedig fő figyelmük Észak-Franciaországra terelődött.¹¹²

Zsukovnak ezúttal az 1. és 2. Belorusz frontok tevékenységének összehangolását kellett elvégeznie.¹¹³ Május 5-én reggel Zsukov megérkezett a Belorusz Front harcálláspontjára,¹¹⁴ majd miután megismerkedett a tábornokokkal és tisztekkel, részleteiben is kidolgozták a csapatok előtt álló feladatokat, felmérték a terepet és a várható ellenállás csomópontjait.

Erre az időre lassan már megszokottá vált, hogy a Vörös Hadsereg offenzívái előtt hatalmas tüzérségi előkészítéssel egyszerűen lehengereli a szembenálló felet. Június 23-án hajnalban a német Közép Hadseregcsoportot 24.000 löveg mintegy két óráig lőtte, majd megindultak a harckocsik és a gyalogság. Minden a tervek szerint alakult. Az 1. Balti Front balszárnya és a 3. Belorusz Front Vityebszknél katlanba zárta a 3. német páncélos hadsereg zömét, amely pár nap alatt 11.000 főt veszített, 23.000 katona letette a fegyvert.¹¹⁵ Ettől délebbre június 27-re virradó éjszaka bevették Orsát, tovább nyomultak Minszket északi irányból akarták bekeríteni. Az 1. Belorusz Front június 24-én kezdte hadműveletét, a Pripjaty mocsarak felől támadó jobbszárnya Bobrujszk térségében 70.000 német katonát ejtett csapdába, a hónap utolsó előtti napjára felszámolta az ellenállást.¹¹⁶ Minszket déli irányból zárta

¹¹⁰ Mintegy 2.500.000 katonát, 4.000 harckocsit, 24.400 löveget és aknavetőt, valamint 5.300 repülőgépet csoportosítottak a hadműveletben részt vevő hat hadseregcsoport számára. ANDERSON - CLARK - WALSH, 2002. 193.

¹¹¹ Uo. 189.

¹¹² Június 6-án hajnalban a szövetséges angol-amerikai-kanadai-szabad francia csapatok partra szálltak Normandiában. A D-napon a világháború vagy talán a hadtörténelem legnagyobb szabású hadművelete bontakozott ki. Teljesült Sztálin régi kérése a második front megnyitásával, Németország két tűz közé szorult. Miután öt partszakaszon megvetették lábukat, tovább nyomultak Franciaország belseje felé. Párizs augusztus 25-én felszabadult. A háború befejezése és ezzel együtt Németország veresége elérhető közelségbe került.

¹¹³ ZSUKOV II., 1976. 262-63.

¹¹⁴ Uo. 263.

¹¹⁵ ANDERSON - CLARK - WALSH, 2002. 194.

¹¹⁶ Uo. 196.

körül. A 2. Belorusz Front szerepe a középben lévő német erők lekötése volt, június 28-án felszabadította Mogiljovot.¹¹⁷ Július 3-án sikerült bekeríteni Minszket, a katlanban maradt ellenséges erők felszámolása július 12-ig tartott.¹¹⁸ Ezzel befejeződött a belorusszai csata első szakasza. Ivan Csernyahovszkij hadseregtábornok 3. Belorusz Frontja folytatta előrenyomulását Vilnius irányába, míg az 1. Belorusz Front Rokosszovszkij vezetése alatt Baranovicsi városa felé tört.

Július közepén aktivizálták magukat a szovjet 2. és 3. Balti Frontok, a Leningrádi Front. Július 23-án felszabadult Pszkov, 26-án Narva, augusztus 25-án Tartu.¹¹⁹ A nyár folyamán Finnország kilépett a háborúból, békét kért.¹²⁰

Július 7-én Sztálin felhívta az arcvonalon tartózkodó Zsukovot és Moszkvába rendelte. A hadműveletek következő szakaszában Zsukovnak az 1. Ukrán Front tevékenységét is felügyelnie kellett.¹²¹ A német hadvezetés ugyanis a Belorussziában keletkezett veszély elhárítására Ukrajnában lévő egységeit gyorsan a Közép Hadseregcsoporthoz irányította át. Így lehetővé vált a szovjet 1. Ukrán Front számára, hogy július 13-án támadásba menjen át. Július 18-án harckocsiegységei találkoztak egymással Lvov-tól 48 km-re nyugatra. Mögöttük a bekerített Brodi városában okozták a legnagyobb veszteségeket az ellenségnek, 65.000 katonát kerítettek be, akiknek több mint fele elesett. Eközben Konyev csapatai július 20-án elérték Rava-Russzkaját, hét nap múlva a németek kiürítették Lvovot, a hónap végére az egyre erősödő ellenlökések dacára hídfőket foglaltak a Visztulán Sandomierztől délre.¹²²

¹¹⁷ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IX., 1976-84. 55.

¹¹⁸ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 255.

¹¹⁹ Uo. 268-69.

¹²⁰ Június 10-én a Leningrádi és a Karéliai front csapatai a Balti Flottával, a Ladoga- és az Onyega-tavi Katonai Flotillákkal együttműködve megrohmozta a finneket. A számbeli és főként tüzérségi fölényt kihasználva gyorsan nyomultak előre, egymás után törték át a finn védvonalakat. A harcok egész nyáron folytatódtak, a finn kormány augusztus 25-én békét kért, szeptember 4-én elcsendesült ez a hadszíntér. A Karéliai Front 14. hadserege az Északi Flotta támogatásával elfoglalta Petsamót, kisebb szovjet egységek behatoltak Észak-Norvégiába is.

¹²¹ ZSUKOV II., 1976. 177-79.

¹²² ANDERSON - CLARK - WALSH, 2002. 199-200.

Eközben megindult az 1. Belorusz Front bal szárnya is. Július 20-án három helyen kiterjesztették az átkelést a Nyugati-Bugon, két nap múlva elfoglalták Chelm városát, másnap Lublint. A front jobbszárnyán elhelyezkedő alakulatai 27-én bekerítették Bresztet, a város másnap megadta magát. Sikerült hídfőket létesíteni a Visztulán Magnuszew és Pulawi térségében.¹²³ Ekkor felkelés robbant ki Varsóban, de a szovjet hadsereg nem folytatta előrenyomulását.¹²⁴

Északabbra a 2. Belorusz Front csapatai augusztus végére felzárkóztak a Visztula-Narew vonalra, keskeny területen behatoltak Kelet-Poroszországba.¹²⁵

Június 23. óta a Vörös Hadsereg szétzúzta a német Közép Hadseregcsoportot, valamint alaposan meggyengítette az Észak- és Észak-Ukrajna hadseregcsoportokat, megsemmisített 17 hadosztályt és 3 dandárt, további 50 hadosztály elvesztette személyi állománya felét.¹²⁶ Németország 1944 nyarán 215.000 halottat és 627.000 eltűntet regisztrált.¹²⁷ De a szovjet katonák is kimerültek, a támadást fel kellett függeszteni, míg az utánpótlás utoléri a harcolókat és feltöltik őket. Ekkor a front vonala a Baltikum kivételével szinte mindenhol ott húzódott, ahol 1941 júniusában. A hadműveletek sikereiért Zsukovot másodszor is kitüntették a Szovjetunió Hőse címmel.¹²⁸

Augusztus 20-án a 3. és 4. Ukrán Front lecsapott a Iasi és Kiszinyov közötti térségében elhelyezkedő német-román csapatokra. Három nap múlva Románia átállásával az itt tartózkodó német seregek kilátástalan helyzetbe kerültek és visszavonultak Bulgáriába, illetve Magyarországra.¹²⁹ Rogyion Malinovszkij 2. Ukrán Frontja déli irányból megkerülte a Kárpátokat és behatolt Erdélybe. A szomszédos 3. Ukrán Front pedig folytatta előrenyomulását

¹²³ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 256-57.

¹²⁴ Napjainkra már elfogadottá vált az a nézet, mivel a felkelést az angolbarát Honi Hadsereg robbantotta ki, Sztálin szándékosan cserbenhagyta őket, így téve könnyebbé a kommunisták háború utáni hatalomra kerülését.

¹²⁵ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IX., 1976-84. 72.

¹²⁶ Uo. 89.

¹²⁷ KEEGAN, 2003. 856.

¹²⁸ ZSUKOV II., 2003. 209.

¹²⁹ Annak érdekében, hogy Románia elkerülje a szomorú véget, II. Károly király felszólította csapatait, szüntessék be az ellenállást, majd hadat üzent Németországnak.

a bolgár határ irányába.¹³⁰ Sztálin Zsukovot bízta meg Bulgária megszállásának feladatával.¹³¹ A hadműveletek folyamán a front csapatainak ki kellett jutniuk a Giurgiu-Karnobat-Burgasz terepszakasza, birtokba venniük a várnai és burgaszi kikötőt, elfogniük az ellenséges flottát és felszabadítaniük Bulgária tengeremlletti részét. Előrenyomulásukat 210 km mélyre tervezték.¹³² Szeptember 8-án délelőtt 11 órakor megindultak az előrevetett osztagok, tüzérségi előkészítés és légi támogatás nélkül, mivel a szovjet frontparancsnokságon úgy vélték, a bolgár hadsereg nem fog ellenállást tanúsítani. Ez a megérzés hamar beigazolódott.¹³³ Sztálin válaszul utasításba adta, a bolgár hadsereget tilos lefegyverezni, katonáit hadifoglyoknak tekinteni.¹³⁴ A rövidre sikeredett bolgár közjáték után a szovjet csapatok új szövetségeseikkel karöltve léphettek az egykori Jugoszlávia területére, ahol felvették a kapcsolatot a kommunista partizánokkal és október 15-én velük együtt elfoglalták Belgrádot. Az események meggyorsították a németek kivonását Görögországból, Albániából. Fjodor Tolbuhin marsall 3. Ukrán Frontja ezt követően a Vajdaságon át Magyarország déli határai felé vette az irányt.¹³⁵ Az év hátralevő részében a harcok már magyar területen zajlottak, karácsony napjaiban bezárult az ostromgyűrű Budapest körül.

Az őszi folyamán felújultak a hadi cselekmények a Baltikumban. A 2. és 3. Balti Front szeptember 17-én ismét támadást intézett Riga ellen, október 9-én az 5. gárda-harckocsihadsereg Klapédától északra és délre elérte a Balti-tengert. Az Észak Had-

¹³⁰ Bulgária volt az egyetlen olyan németekkel csatlós állam, mely az országban tapasztalható szláv érzelmekre hivatkozva nem lépett be a Szovjetunió elleni háborúba, igaz, területi követelése is lehetettek. 1944 augusztusára Bulgáriában erős ellenzéki – köztük kommunista – mozgalom bontakozott ki. Szeptember 5-én a szovjet kormány arra hivatkozva, hogy Bulgária nem szakított Németországgal, valamint menedéket nyújtott a területére menekült egységeinek, hadat üzent az országnak. A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IX., 1976-84. 161.

¹³¹ ZSUKOV II., 1976-84. 293.

¹³² A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IX., 1976-84. 158.

¹³³ Fél órával később számos helyről beérkeztek a jelentések a szervezett ellenállás hiányáról és a katonák barátkozásairól. Még aznap éjszaka az ellenzéki csoportok átvették a hatalmat, az új kormány hadat üzent Németországnak.

¹³⁴ GOSZTONYI, 1993. 202.

¹³⁵ ANDERSON – CLARK – WALSH, 2002. 208.

seregcsoport maradványait Kurlandban bekerítették.¹³⁶ Szeptemberben a Leningrádi Front áttörte az ellenség Narvától nyugatra kiépített vonalait, a harcokat a Finn-öböl partvidékére vitte át, szeptember 22-én elfoglalta Tallint, négy nap múlva megtisztította a megszállóktól Észtország teljes szárazföldi részét.¹³⁷

A végső győzelem

A Harmadik Birodalom helyzete 1945 elején kilátástalannak tűnt: hadseregét megtépázta és kimerítette a többfrontos védekezés, egykori szövetségesei átálltak ellenfelei oldalára vagy reménytelen küzdelembe bocsátkoztak.¹³⁸ Az angolszász légierő jórészt már szétbombázott minden nagyobb német települést, de maga Németország eddig még elkerülte azt, hogy a harci cselekmények a területére tevődjenek át. A front most azonban megállíthatatlannul közeledett határaihoz. De Hitler hallani sem akart megadásról vagy fegyverszüneti kérelemről, további harcokra buzdított és ragaszkodott új egységek felállításához.¹³⁹

1944 októberétől a szovjet főhadiszálláson elkezdték kidolgozni a Németország elleni, utolsónak szánt hadjáratot, amely meghozza a Vörös Hadseregnek a végső győzelmet. A fő csapást a Visztulán keresztül az Odera folyó és Berlin irányába tervezték, de a német erők gyengítése és felaprózására támadásokat akartak indítani Kelet-Poroszországban és Magyarországon is. Zsukov újra konkrét frontparancsnoki megbízást kapott, Sztálin a Berlin irányában elhelyezkedő, a hadjárat szempontjából legfontosabb 1.

¹³⁶ Uo. 203.

¹³⁷ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 269-70.

¹³⁸ A nyugati arcvonalon az angol-amerikai-szabad francia erők felszabadították Franciaországot, Belgium és Hollandia egy részét. Délen Olaszországból csak egy északi sáv maradt a tengelyhatalmak kezén. A keleti fronton a szovjet hadsereg a Visztulánál és Kelet-Poroszország határain állt. Magyarország és Szlovákia területén kemény harcok folytak, tőlük délebbre a csatlós horvát usztasa kormány ugyancsak fennmaradásáért küzdött.

¹³⁹ A Kriegsmarine és a Luftwaffe állományából átirányítottak 200.000 főt és további 300.000 újoncot soroztak be. Megalakították a Volkssturmot, melynek minden 16 és 60 év közötti német férfi tagja volt. ANDERSON - CLARK - WALSH, 2002. 212. A Führer abban is reménykedett, hogy az angolszászok és a Szovjetunió „természetellenes” szövetsége bármikor felbomolhat, megnyitva a lehetőséget egy különbéke megkötésére a nyugati hatalmakkal.

Belorusz Fronthoz őt nevezte ki,¹⁴⁰ érzékeltetve, a németek vereségeiért ő tette addig a legtöbbet. Rokosszovszkij csalódással vette tudomásul áthelyezését a jobbszárnyon lévő 2. Belorusz Front élére, hiszen korábbi alakulatát – más néven – a sztálingrádi csata óta vezette. Úgy érezte, a döntésben Zsukov keze is benne van.¹⁴¹ Zsukovtól délre Konyev 1. Ukrán Frontja a sziléziai iparvidék megszállására készült.

Az offenzíva megindítását január 20-ra tervezték, de a szövetséges erők tehermentesítése érdekében nyolc nappal előbbre hozták.¹⁴² Az 1. Ukrán, az 1. és 2. Belorusz frontok állományába 32.143 löveget és aknavetőt, 6.460 harckocsit és önjáró löveget, 4.772 repülőgépet, összesen mintegy 2,2 millió embert juttattak el. Így a Varsó és Berlin közti térségben az oroszok 5,5-ször több emberrel, 7,8-szor több löveggel, 5,7-szer több harcjárművel és 17,6-szor nagyobb légi erővel rendelkeztek, mint ellenfelük.¹⁴³ Hitler nem tulajdonított nagy jelentőséget a hírszerzéstől származó információknak és december végén újabb egységeket vezényelt Magyarországra, valamint a nyugati arcvonatra.¹⁴⁴

Január 12-én hajnalban hatalmas tüzérségi előkészítés után a sandomierzi hídfőből előretörték az 1. Ukrán Front harcosai. Az ellenállást hamarosan elsöpörték, hat nap alatt 150 km-t nyomultak előre, menetből átkeltek a Warta folyón és elfoglalták Czesztochowát, a balszárny csapatai bevették Krakkót. Breslautól északra és délre hídfőket hoztak létre az Oderán.¹⁴⁵

Zsukov január 14-én indította meg támadását a magnuszewi és pulawi állásokból. Két nap múlva a németek kiürítették Varsót, Zsukov pedig gesztusként a vele szövetséges 1. lengyel hadsere-

¹⁴⁰ ZSUKOV II., 1976. 300.

¹⁴¹ A két tábornok között régóta lappangó ellentét munkált: az 1930-as évek végén Rokosszovszkijt letartóztatták és amíg Ljubjanka kihallgató helyiségeiben kínozták, Zsukov megelőzte a ranglétrán. Kiszabadulása után gépesített hadtestével a Kijevi Katonai Körzethez Zsukov alárendeltségébe került.

¹⁴² A nyugati fronton Hitler 1944. december 16-án játszotta ki utolsó ütőkártyáját, másolva a négy évvel korábbi, Ardennek hegységen át véghezvitt hadmozdulatát és néhány hétig sikerült éket vernie a karácsonyra készülődő angol és amerikai csapatok közé.

¹⁴³ BAHM, 2002. 51.; A MODERN KOR, 1997. 144.

¹⁴⁴ ANDERSON - CLARK - WALSH, 2002. 217.

¹⁴⁵ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 356-57.

get küldte a város bevételére,¹⁴⁶ majd átszágulva Közép-Lengyelországon január 26-án elérte Poznan déli részét, 60.000 német katonát zárva körül. Január utolsó napján csapatai eljutottak az Oderához és Küstrintől északra elfoglalták Kienitzet.¹⁴⁷

Csernyahovszkij 3. és Rokosszovszkij 2. Belorusz Frontja is megindult január közepén, a németek visszahúzódtak a königsbergi megerődített körzet külső területeire.

Amikor Zsukov csapatai kijutottak az Odera folyóhoz, Vaszili Csujkov, a 8. gárda-hadsereg parancsnoka javasolta, ne törjék meg katonáik lendületét, hanem egyetlen rohammal vegyék be Berlint. A frontparancsnok nem osztotta Csujkov optimizmusát. A hosszú előrenyomulás miatt a hadtáp jócskán lemaradt, a támogató repülőgépek bázisait messze maguk mögött hagyták, akadozott a lőszerutánpótlás. Mivel Zsukov nyugati, Rokosszovszkij pedig északi irányú támadásokat hajtottak végre, február elejére a két front között 200 km-nyi távolság keletkezett.¹⁴⁸ Tarthattak tőle, a németek megfelelő eszközöket csoportosítanak át és Pomerániából csapást mérnek az 1. Belorusz Front hátába, amely az addig ismeretlen terepen az oderai hídfőkkel volt elfoglalva. A korán bekövetkező olvadás további akadályt jelentett. Zsukov levonva a következtetéseket, átszervezte erőit és március elsején megindult északi irányba, segítve a 2. Belorusz Frontot a pomerániai és nyugat-poroszországi ellenséges csoportosítások felszámolásában. A hadművelet további egy hónapot vett igénybe. Közben az Odera hídfőiben sem szünetelt a harc, a szovjet csapatok elfoglalták a küstrini erődöt, a Berlin elleni támadás legkedvezőbb kiindulási pontját.¹⁴⁹ Konyev is megtette a magáét, március végére 100 km-es szakaszon elérte a Neissét, délen hadseregei bevették magukat a Szudéták előhegyeibe. Glogau körzetében 18.000, Breslauban 40.000 főnyi helyőrséget kerítettek be.¹⁵⁰

Március végén Sztálin Moszkvába hívta Zsukovot és Konyevet, hogy egyeztesse velük a vezérkar által már kidolgo-

¹⁴⁶ ANDERSON - CLARK - WALSH, 2002. 220.

¹⁴⁷ Uo. 224.

¹⁴⁸ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ X., 1976-84. 141.

¹⁴⁹ BAHM, 2002. 61.

¹⁵⁰ A NAGY HONVÉDŐ, 1976. 366.

zott, Berlin elleni támadás részleteit. A tervek szerint Zsukovnak az Odera és a Spree folyók, valamint a Hohenzollern-csatorna által határolt 88 km-es szakaszon kellett három irányból Berlin felé törnie és elszigetelnie vagy megsemmisítenie a német 9. hadsereget, mielőtt az még bevehetné magát a fővárosba.¹⁵¹ Sztálin parancsa értelmében Berlint május 1-ig, a munkásság nemzetközi ünnepéig kellett elfoglalni. Az 1. Ukrán Frontra Berlintől délre fekvő területek megszállását és a Cottbus mellett állomásozó 4. páncélos hadsereg megsemmisítését bízták, majd előre kellett nyomulnia nyugat-északnyugati irányban Drezda és az Elba felé. Konyevnek arra is fel kellett készülnie, hogy adott esetben jobbszárnyát Berlin déli részei felé irányítsa.¹⁵² Északon Rokosszovszkij 2. Belorusz Frontjának erejét csökkentették a februári-márciusi elhúzó harcok, ezért a többiekénél később kapcsolódhatott be az események menetébe. Mindenesetre az öt vegyes fegyverzetű hadseregből és öt mobil hadtestből álló csoportosításra Pomeránia és Észak-Brandenburg megszállásának feladata hárult, valamint annak megakadályozása, hogy a 3. páncélos hadsereg Berlin védelmére siethessen.¹⁵³ A célok eléréséhez 2,2 millió szovjet, 155.900 lengyel katonát, 6.250 harckocsit és önjáró löveget, 41.600 ágyút és aknavetőt, valamint 7.500 harci repülőgépet szándékoztak bevetni.¹⁵⁴

Sztálin a német főváros bevételének dicsőségét mindenképpen saját hadseregének akarta megszerezni és tartva az amerikaiak hasonló szándékaitól, a szövetséges főparancsnokságot folyamatosan félrevezette valós terveit illetően. Távirataiban azt sugallta, Berlin nem bír stratégiai jelentőséggel és a Vörös Hadsereg következő fő célpontja Drezda lesz. Az április 1-i megbeszélésen tábornokainak szegezte a kérdést: „*Nos, ki veszi be majd Berlint, mi vagy a szövetségesek?*”¹⁵⁵ „*Berlint mi vesszük be. Hamarabb el tudjuk foglalni, mint a szövetségesek.*”¹⁵⁶ - válaszolta azonnal Konyev. Az 1.

¹⁵¹ Az 1. Belorusz Frontot hét szovjet és egy lengyel vegyes fegyverzetű hadsereg, valamint két harckocsihadsereg, továbbá négy különálló hadtest alkotta. BAHM, 2002. 62.

¹⁵² BAHM, 2002. 62.

¹⁵³ Uo. 63-64.

¹⁵⁴ Uo. 64.

¹⁵⁵ KONYEV, 1968. 92.

¹⁵⁶ Uo.

Ukrán Front parancsnoka tehát nem rejtette véka alá, nem elégszik meg a kisegítő szerepkörrel. „*Én mindenesetre el tudtam képzelni azt a lehetőséget: ha frontunk jobbszárnya sikeresen tör előre, kedvező helyzet alakulhat ki számunkra ahhoz, hogy manővert hajtsunk végre, és délről csapást mérjünk Berlinre.*”¹⁵⁷ - magyarázta visszaemlékezéseiben. Sztálin pontosan így kívánta, kedvenc parancsnokai versenyezzenek a földjért, melyet ő élvezettel fog végignézni. Néhány nappal később, amikor a parancsnokok elkészültek a küszöbönálló hadművelet részleteivel, a rivalizálás fokozása érdekében a térképen ceruzájával nem választotta el teljesen a két front tevékenységének területét.¹⁵⁸ A konzultáció végén Sztálin utasította őket, a hadművelet részleteit legkésőbb április 16-ig dolgozzák ki.¹⁵⁹

A Vörös Hadseregnek a lehengerlő számszerű fölény ellenére erre a végső csatára nem ígérkezett könnyű dolga. Különösen rosszul állt a helyzete lőszer és üzemanyag terén. De a Balti-tenger és a cseh határ közötti lerövidült frontszakasz lehetővé tette az erők nagyobb koncentrációját. A német hadvezetés már jóval korábban a berlini irányban mélyen lépcsőzött védelmet készített elő.¹⁶⁰ A náci propaganda utolsó emberig és utolsó töltényig tartó harcra szólított fel.¹⁶¹

¹⁵⁷ Uo. 96.

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ BEEVOR, 2004. 166.

¹⁶⁰ A védelem alapját az odera-neisse-i védelmi terepszakasz és a berlini védőkörlet képezte. Előbbi három védőövből állt, mélységük elérte a 20-40 km-t. Az Odera zsilipjei és számos csatorna segítségével több körzet elárasztását készítették elő. A peremvonalról 10-20 km-re húzódtott a második védőöv. Ezt a seelowi magaslatok körzetében erősítették meg műszakilag a legjobban, majd következett a harmadik védőöv. A védelmi berendezések építői nagy gondot fordítottak a páncéelhárítás megszervezésére, amelyben a rohamlővegek és a harckocsik tüzét összehangolták a műszaki zárákkal, az aknamezőkkel, a folyók, csatornák, tavak és más természetes akadályok védelmi lehetőségeivel. Magában Berlinben szintén három védőgyűrűt alakítottak ki és a várost kilenc szektorra osztották fel. Az utcákon, tereken tűzérési harckocsi-, rohamlőveg-tűzelőállásokat és vasbeton tűzfészeket rendeztek be. Valamennyi védelmi állást közlekedőárkokkal kötöttek össze.

¹⁶¹ Berlinben rengeteg Volksturm-zászlóaljat szerveztek. A parancsot megtagadók vagy magukat megadókat számára megtorlást helyeztek kilátásba. A lakosságot nem is kellett ijesztgetni, nagyjából sejtették, mire számíthatnak a bosszúszomjas orosz katonák részéről és abban reménykedtek, fel tudják tartóztatni őket a nyugat felől közeledő amerikai hadsereg érkezéséig.

Miután a kéthetes felkészülési időszakot a lehető legjobban kihasználta, Zsukov és Konyev arra készült, hogy bevegye Berlint és feltétel nélküli megadással térdre kényszerítse a német hadsereget. Zsukov úgy gondolta, a náci főváros elfoglalása őt illeti, amivel megkoronázhatja addigi győzelmi sorozatát. Látszólag vetélytársánál előnyösebb pozíciót foglalt el, küstrini hídfőállása Berlinhez a legközelebb, mindössze 60 km-nyi távolságra feküdt. Viszont közvetlenül előtte helyezkedett el a 46 m magas és 1,6 km hosszú Seelow dombvonulat,¹⁶² amely uralta a térséget és elzárta a Berlin felé vezető utat. A védők, kihasználva ezt a természeti adottságot a domb körül, rengeteg géppuska- és páncéltörő ütegállást fészkeltek be.

Április 16-án hajnali három órakor megindult a tüzérségi előkészítés. Az áttörés helyszínéül választott szakaszon minden négy méterre jutott egy ágyú.¹⁶³ Fél óra alatt 100.000 tonna lövedék zúdult a német állásokra, miközben a szovjet bombázók is ledobták halálos terhüket.¹⁶⁴ Zsukovnak a támadás előkészítése alatt merőben újszerű ötlete támadt: fényszórókat hozatott a helyszínre, melyek fénye pontosítja majd az ellenség elhelyezkedését és elvakítja a védőket. Közvetlenül a tüzérségi tűz befejezés után bekapcsolták a 143 darab hatalmas fényszórót, a katonák pedig rohamra indultak. Minden gond nélkül lerohanták az első védvonalat, a másodikon azonban hamarosan megtorpantak. A magaslatok védelmét irányító Gotthard Heinrici vezérezredes a második vonalnak szánta a főszerepet és előző este az első védvonal számos egységét kivonta, ezért a tüzérségi tűz nem érte el azt az eredményt, amit vártak tőle. Emellett a fényszórók fényei a lövedékek becsapódása okozta füstől visszaverődtek és legalább annyira zavarták a támadókat, mint a védőket. Zsukov ingerülten vette tudomásul a történeteket és módosítva az eredeti tervén úgy döntött, harcba veti az 1. és 2. gárda-harckocsihadseregét, hogy utat törjenek a gyalogságnak.¹⁶⁵ A kis patakokkal szabdalta, mocsaras, ingoványos terep egyáltalán nem kedvezett a tankoknak, akik nem tudván kihasználni manőverező képességüket, össze-

¹⁶² ANDERSON - CLARK - WALSH, 2002. 238.

¹⁶³ BEEVOR, 2004. 227.

¹⁶⁴ BAHM, 2002. 91.

¹⁶⁵ BEEVOR, 2004. 232.

torlódtak a kevés átkelőhely körül és teljesen kiszolgáltatottá váltak a német páncéltörő ágyúk tüzének. Azoknak a harckocsiknak, amelyek mégis előre tudtak jutni, a meredek hegyoldallal kellett megküzdeniük. Éjfél körül Sztálin telefonon érdeklődött Zsukovnál a helyzet alakulásáról, majd értesülve a kudarcról, megdorgálta, amiért korán vetette be a harckocsikat. Zsukov biztosította a szovjet diktátort, a második nap végére áttörik a védelmet. Sztálin ezután a rivalizálás tüzét szítva röviden közölte, Konyevnek sikeresebben halad az offenzívája és gondolkodik rajta, az 1. Ukrán Frontot is Berlin ellen fordítja, majd egy kurta elköszönéssel bontotta a vonalat.¹⁶⁶

Konyev tábornok ugyanazon a napon, április 16-án pár órával Zsukov támadása után indult meg a német főváros felé. Mivel az ő egységei nem építettek előzetesen hidakat, csónakokon kellett átkelniük a Neissén. A tüzéség sűrűsége nagyjából ugyanakkora volt és 145 percig lőtte az ellenséges vonalakat. A légierő füstbombákat dobott le annak érdekében, hogy ne lehessen beazonosítani az átkelési pontjaikat.¹⁶⁷ A nap végére elől haladó egységei már félúton jártak a Spree folyó felé, másnap megkezdték az átkelést. Sztálin éjfélkor, nem sokkal a Zsukovval folytatott telefonbeszélgetés után engedélyt adott a Berlin délnyugati területei irányában történő előrenyomulásra.¹⁶⁸ Konyev leírása szerint erre a beszélgetésre csak 17-én este került sor és 18-ára virradóan fordította két gárda harckocsihadseregét – Zossen-en, a német főparancsnokság székhelyén keresztül – Berlin felé.¹⁶⁹

Zsukov 17-én bombázó repülőgépeket vetett be, de Sztálinnak tett ígérete ellenére sem tudott áttörést elérni április 17. éjjelig. Dühét tetézte, amikor tudomást szerzett a Konyevnek tett gesztusról. A *Krasznaja Zvezda* helyszínen tartózkodó tudósítója szerint „a dicsőséget mindig magának akaró Zsukov felettébb zaklatott volt.”¹⁷⁰ A marsall ezért a hadseregek vezetőit a támadás ütemének fokozására, éjszakai rajtaütésekre utasította és az egész tüzéséget pár kilométerre az első harclépcső mögé rendelte. A követe-

¹⁶⁶ Uo. 238.; ZSUKOV II., 1976. 364.

¹⁶⁷ BEEVOR, 2004. 238-39.

¹⁶⁸ Uo. 240.

¹⁶⁹ KONYEV, 1968. 123-25.

¹⁷⁰ BAHM, 2002. 99-100.

léseinek eleget tenni képtelen parancsnokokat leváltással fenyegette. Arra is rádöbbsent, eddigi kudarcait elsősorban az ellenség állásairól szerzett hiányos információknak köszönheti, ezért utasította alárendeltjeit, pontosabban mérjék fel a németek vonalait és haderejét, személyesen ellenőrizték saját csapataik harcrendjét, készleteiket. Az ötletes szovjet katonák eközben a környékbeli házakból rekvirált rugós matracokat erősítettek járműveikre, amiről a páncéelhárító fegyverek lövedékei egyszerűen lepattantak. A német 9. hadsereg, ahonnan csak tudott, erősítéseket kapart össze, katonái tudták, ha itt nem tartanak ki, akkor Berlinig a nyílt terepen már semmi sem állíthatja meg az oroszokat. Szívós ellenállásuk dacára a Seelow-ért folytatott csata lassan anyagháborúvá változott, amivel egyszerűen nem tarthattak lépést, készleteik megcsappantak, és utánpótlásra sem számíthattak. Végül 18-a reggelén a szovjet rohamhadseregek hatalmas áldozatokat hozva áttörtek a második vonalon is,¹⁷¹ de ellenfeleik kétségbeesett ellenlökéseket hajtottak végre. Április 19-én a harcok már a német fővárostól 30 km-re keletre fekvő Müncheberg alatt zajlottak, amit a nap végére a 8. gárdahadseregnek sikerült bevennie. A szovjetek kijutottak a Reichsstrasse 1 főútvonalra. Ezzel egy időben Zsukov északi szárnya elfoglalta az Öreg-Odera parti Wriezent. A németek keleti fala megszűnt létezni és másnap hajnalban a 2. Belorusz Front is megindította támadását az északon állomásozó, még intakt egységek ellen. A front alakulatai heves harcok közepette kiszélesítették hídfőiket és átszállították egységeiket a Nyugati-Oderán, április 25-re a 65. és 70. hadseregek befejezték a fővédőöv áttörését.¹⁷²

Április 20-án, Hitlernek 56. születésnapjára Zsukov néhány jelképes ágyúlövéssel kedveskedett, este nyolckor pedig utasította az 1. gárda-harcocsihadsereg parancsnokát, másnap hajnali négy óráig törjön be Berlinbe és az eredményekről tegyen jelentést Sztálinnak. Mintegy 20 perccel a Zsukov által kiadott parancs előtt az időközben délről beérkező Konyev is hasonló utasítást adott a 3. és 4. harcocsihadseregnek. A következő néhány napban a két versengő tábornok szinte csak Berlint, az elérendő célt látta maga előtt. Konyev elszántsága rajta kívül álló okokból nem

¹⁷¹ ZSUKOV II., 1976. 365.; A MODERN KOR, 1997. 151.

¹⁷² A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ X., 1976-84. 428.

tarthatott sokáig, 23-án éjjel egy óra tájban kézhez kapta Sztálin szigorúan titkos parancsát, melyben egy képzeletbeli vonallal elválasztotta egymástól a két front hadműveleti területét. Az első számú célpontnak számító Reichstag a vonaltól 140 méterre keletre, Zsukov körzetében állt.¹⁷³ A legfelsőbb főparancsnok az elhátárolást 25-én megismételte és véglegesítette.¹⁷⁴ Zsukov keleti, északi és nyugati irányból, míg Konyev dél felől tört be a város külső kerületeibe és vonta egyre szorosabbra a gyűrűt. Együttes erővel a Berlintonól délkeletre állomásozó 9. hadsereg maradványait teljesen elszigetelték. A bekerítés április 25-én vált teljessé, amikor a Potsdam felől előretörő 4. páncélos hadsereg és a Zsukov alárendeltségébe tartozó 47. hadsereg, valamint a 2. gárdaharcoksi hadsereg előrevetett egységei Ketzinnél összehatalakoztak. A német főváros köré vont hurkot ekkor kilenc szovjet hadsereg alkotta.¹⁷⁵ Ugyanezen a napon az amerikai és a szovjet katonák találkoztak az Elba menti Torgaunál.¹⁷⁶

A bunkerébe visszahúzódó Hitler kitartásra és harcokra buzdító parancsai a kommunikációs vonalak állapota miatt már el sem jutottak minden egységhez. Számos náci vezető idejében elmenekült. Amikor a vörös gyűrű bezárult, a német fővárosban már megszűnt a víz- és gázszolgáltatás, a legtöbb helyen villany sem volt, a túlélésért küzdő lakosság egyre gyakrabban fosztogatott.

A hadműveletek kidolgozásakor a szovjet vezérkar az értelmetlen veszteségek elkerülése végett kiemelten foglalkozott a városi harc sajátosságaival. Több ezer felderítőgépet küldtek Berlin fölé, s feltérképezték a védelmi állásokat, terepasztalon méretarányos másolatot készítettek a birodalom központjáról. A makettek az utcák, terek és épületek mellett még a csatornákat és a földalatti járatokat is figyelembe vették. Zsukov utasította a parancsnoksága alatt álló lövészadosztályokat, képezzenek ki egy-egy alakulatot a városi hadviselés különleges keménységére, má-

¹⁷³ BAHM, 2002. 127.

¹⁷⁴ KONYEV, 1968. 198.

¹⁷⁵ BAHM, 2002. 137.

¹⁷⁶ 1945. március-április folyamán a szovjet csapatok felszabadították Magyarországot dunántúli részéit, április 13-án bevették Bécsset. Az amerikaiak március közepén átkeltek a Rajnán és az angolokkal együtt benyomultak Németország belsejébe.

sokkal a folyókon való átkelést gyakoroltatta. Csujkov is megosztotta sztálingrádi tapasztalatait, kiadványt készített, tájékoztatva embereit az utcákon rájuk leselkedő veszélyekre.¹⁷⁷ A szovjet katonák leginkább azt a harcmodort alkalmazták, hogy a légielő által még épen hagyott házakat és minden védekezésre alkalmas, vagy annak vélt épületet az ágyúk és a harckocsik tüzevel a földdel tették egyenlővé, majd a felkészített rohamosztagok lángszórókkal és gránátokkal füstölték ki a pincékben rejtőzködőket.

Április 27-én este már csak egy 16 km hosszú és 5 km széles nyugat-kelet irányú folyosó maradt a németek kezén.¹⁷⁸ Amikor április 30-án a szovjet katonák már végső célpontjuk, a birodalmi gyűlés épülete ellen készülődtek, Hitler meghallgatta Berlin városparancsnokának jelentését a siralmas helyzetről.¹⁷⁹ A Führer levonva a megfelelő következtetéseket, aznap délután felségével együtt öngyilkosságot követett el. Holttestüket pokrócokba csavarták, benzinnel teli gödörbe dobták, majd elégették.

A Reichstagért vívott harc április 30-án 13 órakor kezdődött. Az épületet jelentős német helyőrség védte, ezért a támadóknak emeletről emeletre haladva kellett azt megtisztítani. 22.50 perckor két szovjet katona mászott ki a tetőre és meglengette a győzelmüket hirdető sarló-kalapácsos vörös lobogót.¹⁸⁰ Az alagsorba visszahúzódtott német katonák ellenállásának felszámolása kora reggelig tartott.

Hitler halála, illetve a harcok alakulása új helyzetet teremtettek, és a magukra hagyott náci vezetők április 30-án késő este jelezték tárgyalási szándékukat. Csujkov értesítette Zsukovot, aki azonnal felhívta Sztálint, továbbítva a Führer halálhírét és a német parancsnokság fegyverletételi szándékát. Sztálin Zsukov értesére adta, a szövetségesekkel történt korábbi megállapodás alapján csakis feltétel nélküli megadást fogadhat el. Hamar kiderült, erre a küldöttség nem hajlandó, sőt ki akarják csikarni egy új német kormány elismerését is. A tárgyalások május 1-én délelőtt

¹⁷⁷ BAHM, 2002. 78.

¹⁷⁸ ANDERSON - CLARK - WALSH, 2002. 249.

¹⁷⁹ Gyakorlatilag minden lőszer elfogyott, alig akadt működőképes harckocsi, légi utánpótlásra sem számíthattak. A védők java része fiatalokból, idős nyugdíjasokból vagy a már korábban katonai szolgálatra alkalmatlanoknak nyilvánítottakból áll, a csata napokon belül szovjet győzelemmel véget ér.

¹⁸⁰ BAHM, 2002. 157.

megszakadtak, a hadműveletek folytatódtak. A szovjet tüzekek és harckocsizók ismételtén tüzet nyitottak az ellenállás utolsó fészkeire. Másnap hajnalban a berlini helyőrség parancsnoka, szembesülve az értelmetlen öldökléssel, megadta magát. Ezt követően számos egymástól elszigetelt egység is letette a fegyvert. Május 2-án délután három órakor a csata hivatalosan is véget ért.

A szovjet hadvezetés számításai szerint az Oderától a birodalom központjáig 70 gyalog-, 12 páncélos- és 11 gépesített hadosztályt semmisítettek meg, 480.000 német katonát ejtettek fogságba. Csak az utolsó napon a két szovjet frontnak 134.000-en adták meg magukat, sokan öngyilkosok lettek, vagy több-kevesebb sikerrel megpróbáltak nyugat felé szökni. A főváros lakói közül mintegy 100.000-en hunytak el.¹⁸¹ A két szovjet front is nagy áldozatot hozott a győzelemért – 304.887 főt –, többet, mint bármely más addigi csatájában.¹⁸² Csak a Seelow magaslatokért vívott ütközetben 30.000-en estek el soraikból.¹⁸³

A Berlin bevételében kétségtelenül nagy érdemeket szerzett Konyev Prága felszabadításával vigasztalta magát.

Berlin kapitulációja meggyorsította az egész Harmadik Birodalom bukását.¹⁸⁴ Május 4-én a lüneburgi síkon a Németország északi felében rekedt csapatok letették a fegyvert az angol Montgomery tábornok előtt, másnap az ország déli területeit védő G Hadseregcsoport adta meg magát az amerikaiaknak.¹⁸⁵ Május 7-én a Hitler által végrendeletében utódjául kinevezett Karl Dönitz tengernagy képviselőjében Gustav Jodl Eisenhower tábornoknak, a szövetséges haderők főparancsnokának reimsi főhadiszállásán aláírta a Németország feltétel nélküli fegyverletételéről szóló okmányt. Az aktuson részt vett egy szovjet összekötő tiszt, de Sztálin a hír hallatán dühöngött és követelte, az aláírást ismételjék meg Berlinben, a szovjet hadsereg parancsnokságán Zsukov marsall előtt. Május 8-án tehát Keitel tábornok és kísérete megjelent

¹⁸¹ Uo. 167.

¹⁸² Uo.

¹⁸³ ANDERSON – CLARK – WALSH, 2002. 243.

¹⁸⁴ Annak ellenére, hogy német csapatok tartották megszállva Kurföld egyes részeit, Csehországot, Ausztria nyugati területeit, a Pó folyó vidékét, Dániát és Norvégiát.

¹⁸⁵ BAHM, 2002. 170.

Zsukov Karlshorstban berendezett főhadiszállásán, hogy eleget tegyen Sztálin kérésének.¹⁸⁶

Amikor a győztesek kézjegyeikkel hitelesítették az okmányt, és a németek következtek, Zsukov nem állta meg, hogy ne alázza meg addigi ellenfelét. Keitel ugyanis jelezte, hogy vigyék oda neki az iratokat, azonban Zsukov asztalának végére mutatott: „Mondja meg nekik, hogy jöjjenek ide aláírni!”¹⁸⁷ - szólt a tolmácsnak. Keitel felállt és odament, aláírta, majd a német tengerészetet képviselő von Friedeburg főtengernagy és a légierőt megjelenítő Stumpff vezérezredes is követte példáját. „A német küldöttség elhagyhatja a hallt.”¹⁸⁸ - zárta be az eseményt Zsukov.

1945 júniusában megvalósult a történelmi találkozás Frankfurtban a Hitler-ellenes koalíció országainak első számú katonai vezetőinek részvételével: Georgij Zsukov, Dwight Eisenhower, Bernard Montgomery és De Lattre de Tassigny megosztották háborús élményeiket, közös fotókat készítettek, valamint kitüntetésekkel ajándékozták meg egymást. Zsukov az amerikai kormánytól a Legion of Merit főparancsnoki fokozatát, a brittől a Bath-rend I. fokozatát nyerte el.¹⁸⁹ A győzelem felett mondott pohárköszöntők alkalmával Zsukov méltatta szövetségesei katonai erőfeszítéseit, a Szovjetunióknak nyújtott támogatást és hitet tett a közösen kialakítandó békés jövő mellett. Zsukov és Eisenhower között szoros kapcsolat, azt is mondhatnánk, valamiféle bajtársiasság alakult ki. A két katona a nyelvi nehézségek és az őket elválasztó világnézeti különbségek ellenére is megtalálta a közös hangot, volt miről mesélniük egymásnak. Ike úgy jellemezte szovjet harcostársát, „mint akinek az Egyesült Nemzetek nagyobb hálával tartozik a Wehrmacht legyőzéséért, mint bármely más katonai figurának.”¹⁹⁰

Nem sokkal később Ike moszkvai látogatása idején Zsukovval együtt kimentek egy futballmeccsre. Amikor a közönség felfedezte őket, hatalmas ováció tört ki, ügyet sem vetve a játékra. Az

¹⁸⁶ Az eseményre Eisenhower elküldte helyettesét, Tedder tábornokot, valamint Spaatz-t, az USA európai légierejének parancsnokát. Megjelent még De Lattre de Tassigny tábornok is Franciaország képviselőjeként.

¹⁸⁷ BEEVOR, 2004. 387.

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ AXELL, 2005. 65.

¹⁹⁰ Uo. 53.

éljenzésnek csak úgy tudtak véget vetni, hogy kb. tíz perc után a két tábornok elhagyta a dísztribünt.¹⁹¹

Június 24-én Moszkvában katonai díszszemlét tartottak, ahol díszezredeket alakítottak ki a Karéliai, a Leningrádi, az 1. Balti, az 1., 2., 3., Belorusz, az 1., 2., 3., 4., Ukrán frontok legkiválóbb egységeiből, valamint a haditengerészet és a légierő állományából. Minden ezred élén a frontparancsnokok haladtak. Az eseményre hazaszállították a Reichstagra kítűzött vörös lobogót.¹⁹² Bagramjan tábornok emlékezete így örökítette meg a felejthetetlen pillanatokat: *„Akkor... a Szpaszkij-torony órája ütni kezdte páratlanul melodikus hangján a tizedik ütést. A tér felett még el sem ült a tizedik ütés hangja, amikor felharsant az elnyújtott vezényszó: „Vigyázz!” K. K. Rokosszovszkij, a díszszemle parancsnoka hollófekete lován G. K. Zsukov elé vágatott, aki világosszürke, majdnem fehér lovon léptetett ki a Szpaszkij-torony kapuján. A Vörös tér teljes csendbe dermedt. Tisztán hallatszott a patadobogás, majd a díszszemleparancsnok szabatos jelentése. Rokosszovszkij utolsó szavait az 140 zenészt egyesítő zenekar ünnepélyes hangjai nyelték el. Zsukov Rokosszovszkij kíséretében végigjárja a díszszemlére felsorakozott csapatokat és a győzelem alkalmából üdvözli a harcosokat, tiszteket és tábornokokat. Elemi erejű elnyújtott „hurrá” kiáltás kíséri a két marsallt egyik ezredtől a másikig. A hangorkán egyre távolodik a Vörös tértől, majd ezerhangú visszhangként kíséri vissza Zsukovot és Rokosszovszkijt, s valósággal lebegni tűnik a levegőben.”*¹⁹³ A rendezvény csúcspontját az a momentum jelentette, amikor 200 szovjet katona a Lenin Mauzóleum elé vetette a zsákmányolt hadizászlókat, ezzel jelképezve, a kommunizmus győzelmet aratott a fasizmus felett.

Zsukov részt vett a potsdami konferencia előkészítésében és többször is jelen volt az üléseken, annak ellenére, hogy nem számított a szovjet delegáció hivatalos tagjának.¹⁹⁴

A szövetségeseknek tett korábbi ígéretével összhangban Sztálin augusztus 8-án hadat üzent Japánnak, másnap megindult a támadás. A hadműveletek mindössze három hétig tartottak, a Vörös Hadsereg elfoglalta Mandzsúriát, a Koreai-félsziget északi- és Szahalin déli részét, valamint a Kuril-szigeteket. Japán szept-

¹⁹¹ Uo. 68.

¹⁹² ZSUKOV II., 1976. 420.

¹⁹³ BAGRAMJAN, 1979. 531.

¹⁹⁴ ZSUKOV II., 1976. 446.

tember 2-án kapitulált. Sztálin a szovjet néphez szólva a győzelmet, a cári Oroszország által 1904-05-ben elszenvedett vereség revánsaként is értékelte.¹⁹⁵ A második világháború befejeződött.

A háború mérlege

A náci Németország és szövetségesei elleni harc, valamint a feletük aratott győzelem egy széles nemzetközi koalíció együttes diadala volt. Tény azonban, eléréséhez a Szovjetunió és annak Vörös Hadserege járult hozzá a legnagyobb mértékben.¹⁹⁶ Ebből következően a pusztítás is szovjet földön volt a legjelentősebb: megsemmisült 1.710 város, 70.000 falu, 32.000 ipari üzem, 98.000 kolhoz és 1.876 szovhoz.¹⁹⁷ Az emberi veszteségeket – részben az orosz szakirodalom szűkszavúsága miatt – még ma sem lehet pontosan meghatározni. Legobjektívebbnek a 21 milliós szám tűnik, a nyugati történészek szerint 13.600.000 katona és 7.700.000 civil (köztük sok zsidó) halt meg, az ország 1941-es lakosságának 11%-a.¹⁹⁸ Ezzel szemben Nagy-Britannia 370.000, Franciaország 600.000 főt veszített.¹⁹⁹ Az Egyesült Államok, köszönhetően az „óceánpajzsának”, egyetlen polgári áldozatot sem. Katonai halottainak száma 273.900 volt.²⁰⁰

A közös győzelmet talán legjellemzőbben a Szovjetuniónak nyújtott angol-amerikai segélyszállítmányok szimbolizálták.²⁰¹

¹⁹⁵ Sztálin szózata a néphez. www.bibl.u-szeged.hu

¹⁹⁶ Három évig ennek az országnak a területe jelentette a hadszínteret, itt zajlottak a legnagyobb csaták, melyek elroppantották a Wehrmacht gerincét. 1941 decembere és 1942 novembere között a keleti arcvonalon mintegy 9 millió német és szovjet katona állt egymással szemben, egyedül a kurszki csatában kétmillió katona vett részt. Még az 1944 júniusi normandiai partraszállás után is Németország teljes fegyveres erejének 62%-a az oroszokat próbálta feltartóztatni. BAHM, 2002. 171.

¹⁹⁷ GOSZTONYI, 1993. 231.

¹⁹⁸ HELLER – NYEKRICHS, 2003. 407.

¹⁹⁹ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ XII., 1976-84. 186.

²⁰⁰ GOSZTONYI, 1993. 231.

²⁰¹ A kritikus 1941-es év utolsó három hónapjában Nagy-Britanniából 669 repülőgép és 487 harckocsi, az Egyesült Államokból egész évben 162 harckocsi és 204 repülőgép érkezett. GOSZTONYI, 1993. 177. A tankokat, hasonlóan a német típusokhoz, szintén nem az orosz terepre tervezték, sokkal többet értek a gyalogság mozgását és utánpótlását segítő teherautók, dzsipek, valamint a ruházati cikkek és élelmiszerek. Egy brit hadtörténész kiszámította, ezek a szállítások hatmillió

A Szovjetunió mégis ennek a hatalmas csapásnak az árán vált a XX. század második felére a világ sorsát nagymértékben meghatározó szuperhatalommá. Határai az 1939. szeptember 1-i állapotokhoz képest jócskán kitolódtak.²⁰² Szovjet hadsereg állomásozhatott Lengyelországban, Kelet-Németországban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában, Bulgáriában, Ausztria keleti részén, Iránban, Észak-Koreában és Mandzsúriában.

ember számára napi fél kiló koncentrált ételmet jelentettek a háború egész tartamára. GOSZTONYI, 1993. 179.

²⁰² Sztálin bekebelezte Lengyelország keleti sávját, Königsberg városának környékét, ismét birodalmához csatolta a balti államokat és Besszarábiát. Finnországgal az 1940-es békében megállapított határok maradtak érvényben. A Távol-Keleten megszerezte Port Arthur kikötőjét, a Kuril-szigeteket és Szahalin déli felét.

Tündöklések és bukások

Meghurcolás és rehabilitálás

A győzelem után Zsukov lett a Vörös Hadsereg németországi megszálló csapatainak főparancsnoka, ebben a beosztásban a katonai és polgári közigazgatás fejeként irányította a szovjetek által ellenőrzött zónát. Dicsősége mégsem tartott túl soká. Sztálin ugyanis úgy érezte, itt az ideje a következő tisztogatásnak a hadsereg soraiban. Annak ellenére, hogy az egész világ úgy tekintett rá, mint a faszizmus legyőzőjére, ezért nemzetközi tekintélye magasra emelkedett és generalissimusznak nevezte ki magát, túlságosan zavarták a háború alatt felemelkedett, önállóságra hajlamos, népszerű tábornokok. Tömeges kivégzésekről ezúttal szó sem lehetett. Sokakat váltottak és fokoztak le, vagy küldtek az ország távoli vidékeire. Különösen rájárt a rúd a külföldön szolgálatot teljesítőkre, pláne, ha munkájuk során kapcsolatba kellett lépniük az angolokkal, amerikaiakkal.¹

Zsukovot egyes nyugati újságírók, mint a Kreml eljövendő, új urát emlegették, borzolva Sztálin idegeit, aki úgy döntött, megszabadul potenciális riválisától. 1946 márciusában visszahívták Németországból és elválasztva berlini kapcsolataitól kinevezték a honvédelmi miniszter helyettesévé, valamint korábban nem létező posztot, a szárazföldi csapatok főparancsnokságát kreáltak számára.² Júniusban az Odesszai Katonai Körzet vezetését bízták rá, miközben már folyt az eljárás ellene. Otthonában poloskákat helyeztek el, minden lépését figyelték. Sztálin Viktor Abakumovot, a SZMERS³ vezetőjét utasította, gyűjtsön terhelő adatokat Zsukovról. Konsztantyin Tyelegin altábornagyból – aki Zsukov 1. Belorusz Frontjában szolgált – vallomást akartak kicsikarni, miszerint Berlinben összeesküvést szőttek Sztálin meggyilkolására.⁴ Alekszandr Novikovot, a légierő marsallját arra kényszerítették, vallja be, egyik beszélgetésük alkalmával Zsukov lekicsinylően nyilatkozott Sztálin képességeiről.⁵ A marsallt azzal is

¹ GOSZTONYI, 1993. 240.

² Akire Sztálin és Hruscsov is féltékeny volt. www.mult-kor.hu

³ Szmerty spionam = Halál a kémekre (katonai elhárítás).

⁴ GOSZTONYI, 1993. 240.

⁵ SZILÁGYI, 1998. 12.

vádolták, hogy a háború során időnként összebeszéltek más frontparancsnokokkal a főhadiszállás félretájékoztatása érdekében, valamint eltúlozta saját érdemeit Hitler legyőzésében. *„Negyvenhétben minden nap vártam a letartóztatásomat. Össze volt készítve a bőröndöm a fehérneműkkel. Bebörtönözték az összes közeli munkatársamat.”*⁶

A másik támadási felületet olyan emberi gyarlóság kínálta, amely számos főtisztet magával ragadott: a meghódított Németország műkincsei iránti gyűjtőszennvedély. Abakumov és emberei 1948. január 5-én házkutatást tartottak Zsukov moszkvai lakásán, majd néhány nappal később a fővároshoz közeli nyaralójában. Az utóbbiban talált értéktárgyakról: gyapjúszővetekről, selyemről, aranybrokátokról, prémekről, szőnyegekről, gobelinekről, festményekről, étkészletekről, vadászfegyverekről és könyvekről részletes listát állítottak össze. A készülő megkonstruált per vádja – a fentebb említettek mellett – tehát egyértelmű volt: a tárgyak Zsukov németországi tartózkodásának idejéből származnak, vagyis embereivel összeraboltatta a neki megtetsző dolgokat.

Zsukov válaszlevelében cáfolta az ellene felhozott rágalmakat, mondván azok merő kitalációk. *„Az a vád, hogy ellenséges érzületet tápláltam Sztálin et. iránt és számtalanszor kisebbittem vagy elhallgattam Sztálin et. szerepét a Nagy Honvédő Háborúban – nem felel meg a valóságnak és merő kitalálás.”*⁷ *„Kérem, ellenőrizzék, folytatom-e én valaha is bármiféle beszélgetést Konyevvel és másokkal arról, hogyan kell félrevezetni Sztálin elvtársat, mikor a helyzetről beszámolunk neki.”*⁸ Ugyanígy elutasította az állami hadizsákmány fosztogatásának vádját, arra hivatkozva, a megtalált értékeket vásárolta vagy ajándékba kapta, némelyik legrosszabb esetben is nála „felejtődött”. A lakás különben is az Államvédelmi Minisztérium fennhatósága alá tartozik.⁹ *„Kérem a párt Központi Bizottságát, vegye figyelembe, hogy amikor a háború alatt hibákat követtem el, nem rossz szándék vezetett, és a gyakorlatban nem bizonyultam a párt, a Haza és a nagy Sztálin rossz szolgájának. Mindig becsülettel és lelkiismeretesen teljesítettem mindazt, amivel Sztálin et. megbízott. Kemény bolsevik*

⁶ Georgij Konsztantyinovics Zsukov. www.sudden-strike.ru/history

⁷ SZILÁGYI, 1998. 16.

⁸ Uo. 19.

⁹ Uo. 16-17.

esküvéssel fogadom, hogy a fentiekhez hasonló hibákat és ostobaságokat többé nem fogok elkövetni."¹⁰ - próbálgatta az önkritikát a marsall.

A Honvédelmi Minisztérium külön ülésén vitatta meg Zsukov ügyét, számos tiszt kelt védelmére, saját magukat is mentve ezzel. Zsukov szíve nem bírta a megpróbáltatásokat, 1948 januárjában infarktust kapott és kórházba szállították. Miután felépült, az Uráli Katonai Körzet parancsnoka lett. Befeketítése figyelmeztető jelként szolgált, senkinek még eszébe se jusson megkérdőjelezni vagy elhomályosítani Sztálin katonai zsenialitását.

Zsukov vesszőfutása idején a Szovjetunió és korábbi szövetségeseinek viszonya alaposan megromlott. A faszizmus elleni közös harc még eltakarta meglévő ellentéteiket és a világ jövőjéről vallott különböző nézeteiket, de a közös győzelem gyümölcseinek learatásakor ezek nyíltan felszínre törtek, kezdetét vette a hidegháború.¹¹

A szovjet hadsereg addigi lefegyverzését 1948 közepén abba hagyták, az újrafegyverkezés és a személyi állomány bővítése előnyt élvezett az újjáépítéssel szemben. Figyeltek a korszerűsítésekre is, új fegyvertípusok jelentek meg.¹² De a megnövekedett

¹⁰ Uo. 19.

¹¹ A szovjetek az általuk megszállt országokban igyekeztek kommunista kormányokat hatalomra segíteni, amellyel az Egyesült Államok a tönkrement gazdaságok újjáépítésének tervét helyezte szembe. Görögországban és Kínában polgárháború tombolt a bal- és jobboldali erők között. A németkérdésben sem sikerült egyezsége jutni. Sztálint felbosszantotta, hogy a nyugati hatalmak nem érdekeltek egy elszegényített, semleges, de egységes Németország létrehozásában, ezért elrendelte Nyugat-Berlin blokádját, ami majdnem egy éven át tartott, véglegessé téve a szakítást egykori partnereivel. 1949. április 4-én tizenkét állam létrehozta az Észak-Atlanti Szövetséget (NATO). Ugyanezen év májusában Németország nyugati, angol, amerikai és francia megszállási zónáiból megalakult a Németországi Szövetségi Köztársaság, októberben a maradék keleti részből a kommunista vezetésű Német Demokratikus Köztársaság. Ekkor már kommunista rezsimek voltak hatalmon Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában, Albániában, Bulgáriában, Kínában, valamint Korea és Vietnam északi részén. A kelet-európai országok közül elsőként szocialista útra tért Jugoszlávia vezetése hamar összeűzésbe keveredett Sztálinnal, válaszul kiközösítették a blokkból.

¹² Elsősorban a tűz- és csapásmérő erő növelését tűzték ki célként, ami a harckocsik és önjáró lövegek gyártásának elsőbbségét jelentette. Hamarosan megjelentek az ISZ-III és T-54-es páncélosok. A légierőnél a sugárhajtású gépekre tértek át, mint a MiG-9 és Jak-15. A bombázóknál a régi Pe-2-eseket felváltotta az Il-28-as és Tu-4-es generációja. Az ötvenes évek fordulóján megjelent egy új fegyvernem, a ballisztikus rakéta, az elsőt 1947. október 18-án indították útjára. A flottaépítési

katonai erőt mindennél jobban azon esemény mutatta, amikor a Szovjetunió 1949. augusztus 29-én felrobbantotta első atombombáját, megtörve ezzel az amerikaiak addigi monopóliumát.

1953. március 5-én meghalt Joszif Sztálin. A maga mögött hagyott hatalmi úrt nem lehetett egyetlen személlyel betölteni, ezért utódai egymás között megegyeztek a pozíciók elosztásában. A későbbiekre maradt, ki lesz a Szovjetunió politikáját alapjaiban meghatározó, új erős ember.¹³

Sztálin halála Zsukov életében is változást jelentett, visszakerült Moszkvába és ismét honvédelmi miniszterhelyettes – ami ezúttal lefokozás helyett előrelépést jelentett –, ezzel párhuzamosan központi bizottsági tag lehetett. Zsukov egy szakmailag jól kiképzett hadsereget képzelt el, terveihez engedélyt kapott az új vezetéstől. Feloszlatta a három évvel korábban létrehozott haditengerészeti minisztériumot, feladatkörét a fegyveres erők minisztériuma vette át. A hadiflották számát nyolcra négyre szállították le.¹⁴ A szovjet hadsereg személyi állománya két év alatt 5,7 millióra nőtt. Zsukov már a háború alatt is olyan egyéniségeket igyekezett maga mellé venni, akikben látott tehetséget és fantáziát. Most is ezt a szokását követte. Vaszilij Szokolovszkij marsallt, korábbi németországi helyettesét vezérkari főnökké tette meg, politikai főcsoportfőnökének székébe Alekszej Zseltozov került, akit 1941-ben Karéliában ismert meg. Pavel Polubojarovot 1954-ben a harckocsi csapatok főparancsnokává nevezte ki, a tüzérség Szergej Varenov személyében kapott új parancsnokot, Szergej Birjuzov hadseregtábornok a légvédelem főparancsnoka lett. Zsukov fontosnak tartotta a tisztek munkájának anyagi megbe-

programot is folytatták – bár korántsem olyan mértékben, mint a szárazföldi haderőt –, az 1953-ban szolgáló hajók 30%-a már a háború után épült. GOSZTONYI, 1993. 235-38.

¹³ A párfőtítkári pozíció feladatainak ellátásával az ukrán származású Nyikita Hruscsovot bízták meg anélkül, hogy első titkárrá nevezték volna ki. A miniszterelnök, Sztálin egyik jobb kezének számító és mostanában örökösének tartott Georgij Malenkov, a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke, vagyis államfő a veterán Vorosilov lett. A belügyi tárcát az állambiztonság rettegett főnöke, Lavrentij Berija, míg a külügyet Molotov kapta. A honvédelmi miniszter egy tipikus civil, Nyikolaj Bulganyin lett, akinek mindössze annyi köze volt a hadsereghez, hogy a háború alatt több front haditanácsának politikai tagjaként keserítette meg a parancsnokok életét és kapott tábornoki rangot.

¹⁴ Keleti-tengeri, fekete-tengeri, csendes-óceáni, északi-tengeri.

csülését, életkörülményeinek javítását, ezért magasabb fizetést harcolt ki számukra.¹⁵ Elérte számos korábban meghurcolt tábornok rehabilitálását.

Zsukov hamarosan a Kremlben dülő személyi küzdelmekből is kivette részét. 1953 nyaráig az irányvonalat a Malenkov-Berija-Molotov hármás – oroszul trojka – határozta meg. Hruscsov, aki tisztában volt Sztálin belügyi népbiztosának szadista módszerivel, másrészt a kezében összpontosított túl nagy hatalom miatt félelem töltötte el, úgy érezte, valamilyen módon el kell távolítania. Hosszas rábeszélés során ecsetelte munkatársainak a Berija által jelentett veszélyt, míg végül mindenki beleegyezett megbuktatásának hruscsovi forgatókönyvébe. A hadseregnek döntő szerepet szánt az akcióban, hiszen a belügy számos kiváló alakulattal rendelkezett, ezek Berija egyetlen szavára a védelmére siethettek volna. 1953. június 9-re meghirdették a Központi Bizottság Elnökségének ülését, Hruscsov beszédében élesen támadta a meglepődött Beriját, majd hasonló hangnemben szólaltak meg mások is. Végül Hruscsov indítványozta, mentsék fel Beriját minden tisztsége alól. Ekkor Malenkov asztalán megnyomott egy csengőt, amely az asztal alól a szomszédos szobába volt vezetve, itt Zsukov és egy csoport katona várakozott. Náluk volt a Legfelsőbb Tanács Berija letartóztatását elrendelő írásos parancsa. Zsukov és emberei a jelre berohantak az ülésre és letartóztatták a belügyminisztert. A biztonság kedvéért Zsukov Moszkvába rendelte a kantemirovi és a tamanyi harckocsizó hadosztályokat.¹⁶ Elfogták közeli munkatársait is, mielőtt azok még ellenállást tanúsíthattak volna. Beriját később bíróság elé állították és kivégezték.

A honvédelmi miniszter

1953 szeptemberében Hruscsov hivatalosan is elfoglalhatta az első titkári széket és 1955 februárjára kiszorította a hatalomból Malenkovot, helyét Bulganyin vette át, Zsukov pedig feljebb lépve a ranglétrán, honvédelmi miniszterként folytatta katonai reformjait. Zsukov 1955 tavaszán üzenetet juttatott el Eisenhowernek – aki időközben a világ legerősebb hatalmának elnökeként

¹⁵ GOSZTONYI, 1993. 246-47.

¹⁶ MEDVEGYEV, 1989. 83-84.

költözött a Fehér Házba – felvetve a hidegháború tárgyalások útján történő befejezésének gondolatát, majd a genfi értekezleten tíz év után újra találkozhatott tengerentúli barátjával.¹⁷ A viszontlátás lehetőségét mindketten különös izgalommal és örömmel várták.¹⁸

Az 1955-ös esztendő számos kedvező fejleményt hozott a szovjet külpolitikában, a történetírás később a folyamatot olvadásnak nevezte el.¹⁹ A hadseregre vonatkozó eredményeket és a jövőbeni célokat Zsukov az SZKP 1956. februári, ominózus XX. kongresszusán ismertette a küldöttekkel: „A szovjet kormány tavaly augusztusban elhatározta, hogy 640.000 fővel csökkenti a Szovjetunió Fegyveres Erőinek létszámát. (...) Kormányunk a hadsereg létszámának csökkentésén kívül 1956-ban majdnem tízmilliárd rubellel csökkenti a katonai kiadásokat. Port-Arthur és Porkkala-Udd katonai támaszpontokról csapatainkat kivontuk és leszereltük.”²⁰ Az általános minőségbeli fejlődést elemezve beszámolt arról: „A szovjet gazdaság megnövekedett lehetőségei, mindenekelőtt a nehézipar hatalmas eredményei lehetővé tették hadseregünk, légierőnk és haditengerészetünk felszerelésének elsőrendű haditechnikával való felújítását. Fegyveres Erőinken belül lényegesen megnőtt a légierő és a légvédelmi csapatok aránya. Megvalósult a hadsereg teljes gépesítése és motorizálása. A szovjet Fegyveres Erőknek most különféle atom- és hidrogénfegyverei, köztük messzehordó

¹⁷ AXELL, 2005. 69-70.

¹⁸ A rossz nyelvek szerint Zsukov csak azért lehetett tagja a politikai küldöttségnek, hogy a régi harcostársak újra összejöhessenek.

¹⁹ Hruscsov és Bulganyin májusban ellátogatott Jugoszláviába, ahol bocsánatot kértek a pár évvel korábbi alaptalan rágalomhadjáratért és az ország kiközösítéséért a szocialista blokkból. Május 15-én a négy nagyhatalom kivonta csapatait Ausztriából, amely így elnyerte teljes szuverenitását. Július 18-án ugyanezen államok vezető politikusai összegyűltek Genfben, megvitatták az országaik között fennálló problémákat, valamint fegyverzetcsökkentésről állapodtak meg. Azonban az NSZK beemelése a NATO-ba Moszkvát arculcsapásként érte és félelmet keltett. Úgy vélték, innen fog megindulni a szovjetellenes támadás az elveszített területek visszaszerzésére. Ezért erre a veszélyre hivatkozva – valójában azonban már jó előre előkészítve – május 14-én a Szovjetunió és kelet-európai szövetségesei létrehozták Barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződésüket. A közös haderő élén az Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnoksága állt, csúcán a főparancsnokkal, aki a mindenkori szovjet hadügyminiszter első helyettesének számított. Az első főparancsnok Ivan Konyev marsall lett. A Varsó Szerződés hangzatos céljai ellenére a későbbiekben a szovjet hadsereg sajátos intézményeként funkcionált.

²⁰ AZ SZKP XX., 1956. 417.

rakétái vannak. A lövészalakulatokat új, hatékonyabb fegyverekkel szereltük fel, és teljesen motorizáltuk. (...) Jelenleg elsőrendű lökhajtásos légierővel rendelkezünk, olyannal, amely az agresszor támadása esetén minden feladatot meg tud oldani. (...) Haditengerészetünk jelenleg a hadsereggel és a légierővel együtt megbízhatóan tudja védelmezni hazánk tengeri határait. (...) Jelenleg a légvédelem korszerű, a hang sebességénél gyorsabb vadászrepülőgépekkel, kiváló légvédelmi tüzéséggel, légvédelmi rakétafegyverekkel és más légvédelmi eszközökkel rendelkezik.”²¹

Az 1956-os magyar események alatt pozíciójánál fogva Zsukov rendelkezett a lehető legpontosabb információkkal a katonai állapotokról és rendszerint ő tájékoztatta a felsőbb vezetést. Október 23-án a késő esti órákban Zsukov jelentette Hruscsovnak a Budapesten előállt helyzetet, aminek következtében összeült az ország élén álló 11 tagú Elnökség.²² Itt született meg a döntés, be kell vetni a szovjet hadsereget a rend helyreállítására. Zsukov támogatta az indítványt, ugyanakkor javasolta, a magyar kormány is tegyen lépéseket, léptessen életbe kijárási tilalmat és stáriumot. A mintegy félórás ülés után Zsukov parancsot kapott: a Székesfehérváron és Ungváron állomásozó katonai egységeket indítsa meg a főváros ellen.²³ Az események további menete ismert: kibontakozó fegyveres felkelés, utcai harcok, politikai zűrzavar. A magyar forradalom alatt a szovjet elnökség szinte minden nap ülésezett. A hazánk jövőjét meghatározó vitákban Zsukov a testület póttagjaként szintén részt vett. A Nagy Imre-kormány október 28-ára elérte a szovjet csapatok részéről Budapest elhagyását és tárgyalásokba kívánt bocsátkozni az országos kivonásról. Október 31-én – néhány napos hezitálás után – megszületett a döntés a Kremlben a felkelés elfojtásáról. Zsukov a hadsereg tekintélyének megőrzése által vezetve az ún keményvonalasok, ezzel együtt a beavatkozás mellé állt: *„Határozott cselekvésre van szükség. Elkapni az összes gazembert. Lefegyverezni az ellenforradalmat.”*²⁴ A november 4-én hajnalban meginduló és a magyar reformkísérlettel pár hét alatt végző Forgószél elnevezésű

²¹ AZ SZKP XX., 1956. 423-24.

²² DÖNTÉS, 1996. 120-21.

²³ Uo. 122.

²⁴ Uo. 145.

hadműveletet Zsukov és Konyev dolgozták ki. A sikeres végrehajtásért Zsukov megkapta negyedik Szovjetunió Hőse címét is. A rend helyreállítása után 1957 májusában Zsukov és Révész Géza altábornagy aláírta a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról szóló államközi egyezményt.

1957 júniusában a konzervatív irányvonal hívei, Molotov, Malenkov és Kaganovics halovány kísérletet tettek Hruscsov eltávolítására.²⁵ A szavazás során Hruscsov kisebbségben maradt álláspontjával, de nem nyugodott bele vereségébe, mivel maga mögött tudhatta a hadsereg és a KGB²⁶ támogatását, így akcióba lépett: Zsukov Ivan Szerovval (KGB vezető) együttműködve repülőgépeket bocsátott a rendelkezésére a fővárosba hozatva a központi bizottsági tagokat. Mivel a KB tagjainak többsége mellette állt, a félreállítási kísérlet hamvába holt.

Habár Zsukov kétszer segítette Hruscsovnak megőriznie hatalmát, az első titkár – hasonlóan korábban Sztálinhoz – egyre idegesebben figyelte a marsall tekintélyének növekedését. Zsukov portréi lógtak minden laktanya és katonai intézmény falán, a Szovjet Hadsereg Házának előcsarnokában díszlett Jakovlev monumentális festménye, amely Zsukovot fehér lovon ábrázolta és az 1945-ös győzelmi parádét idézte. Erre még rájátszott a nyugati sajtó is, mely a különböző lapokban gyakran vörös Napóleonnak nevezte őt.²⁷ Hruscsov ellenérzései előhívták a tábornoki karban lévő ellenfeleit, mindenekelőtt Konyevet és Golikovot. Utóbbi sosem tudta megbocsátani Zsukovnak, hogy annak idején, 1943 elején támogatta Sztálin javaslatát a Voronyezsi front parancsnoki tisztségéből való leváltására. A marsall irigyei gyorsan megtalálták a támadási felületet ellene. A fő vádpont szerint a magyarországi felkelés elfojtásakor a szovjet katonák egy része azért ingadozott és szimpatizált a forradalmárokkal, mert a hadseregben elhanyagolták az ideológiai munkát. 1957 nyarán Zsukov fontos intézkedéseket hozott a Központi Bizottsággal való egyeztetés nélkül, többek között a politikai munkásokat katonai szaktanul-

²⁵ Hasonlóan az 1953-as forgatókönyvhöz, amikor összeült a KB Elnöksége, egyik agresszív hangvételű beszédet vágott ki az első titkár ellen, ostromozva annak kudarcot vallott bel- és külpolitikáját.

²⁶ Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi = Állambiztonsági Bizottság.

²⁷ GOSZTONYI, 1993. 259.

mányok folytatására kötelezte, arra hivatkozva, háború idején gyakran kell átvenniük az egységparancsnokok feladatait.²⁸ Zsukov meggyőződéses kommunista volt, ugyanakkor sohasem tagadta, előnyben részesíti a szakmai tudást és rátermettséget a párttagkönyvvel szemben. *„Zsukov személyes befolyásának ernyője alatt a Sztálin utáni szovjet hadsereg olyan mértékben vált szabaddá a kommunista párt ellenőrzésétől, mint addig még soha.”*²⁹ – vélekedett egy szovjet ezredes. Ugyanakkor maga Zsukov is hozzájárult a személyétől való félelmekhez. A konzervatívok eltávolításakor magabiztosan jelentette ki Malenkovnak: *„A tankok csak az én parancsomra indulnak meg.”*³⁰

Valószínűleg annyira tartottak tekintélyétől és hatalmától, hogy akkor váltották le miniszteri tisztségéből, amikor 1957 októberében egy balkáni körutazást tett. Távollétében összeült a Központi Bizottság plenáris ülése és megvitatta a bonapartizmus veszélyeit. Zsukovot azzal vádolták, lekezelően bánik a hadseregben dolgozó politikai munkásokkal és meghonosította saját személyi kultuszát,³¹ *„megsértette a fegyveres erők vezetésének lenini elveit”*.³² Mire október 26-án Zsukov visszatért Moszkvába, már szembesülnie kellett kegyvesztettségével. Senki sem fogta pártját. Zselto, aki ugyanúgy elmarasztalható volt a katonák ideológiai felkészítéséért, tartózkodóan viselkedett. Konyev november 3-án megjelentetett egy cikket a Pravdában, amiben Zsukovot hiúsággal vádolta, valamint azzal, hogy Sztálinnal együtt felelősség terheli a Vörös Hadsereg felkészületlenségéért 1941 nyarán.³³ Miniszteri székében utóda, Malinovszkij a párt soron következő kongresszusán sikerként könyvelte el félreállítását: *„Az SZKP Központi Bizottsága éppen a legjobbkor látott át Zsukov marsallnak, (...) azon szándékán, hogy a hadsereget elszakítsa a párttól, s kemény választ adott ennek az újsütetű Bonaparténak.”*³⁴

Zsukovot nyugdíjazták, párttagsága kivételével megfosztották tisztségeitől és megfigyelésével régi ellenlábását, Golikovot

²⁸ MEDVEGYEV, 1989. 157.

²⁹ GOSZTONYI, 1993. 247.

³⁰ HELLER - NYEKRICHS, 2003. 502.

³¹ MEDVEGYEV, 1989. 156.

³² Akire Sztálin és Hruscsov is féltékeny volt. www.mult-kor.hu

³³ GOSZTONYI, 1993. 259-60.

³⁴ AZ SZKP XXI., 1959. 491.

bízták meg.³⁵ Később így nyilatkozott Hruscsovról: „Volt pillanat, amikor Ő megingott, de én biztosítottam neki a hadsereg támogatását. Akkor Ő nekem őszintén hálás volt, de levonta a következtetéseket, mi van, ha én az Ő helyére szeretnék kerülni? Ekkor Eisenhower volt az USA elnöke és azt gondolhatta, hogy én is az államfővé válásról álmodozom. Hiábavalóan! Én soha nem akartam állami hatalmat, én katona vagyok, a hadsereg az én elsődleges dolgom.”³⁶

Zsukov házi őrizete a győzelem huszadik évfordulójáig, 1965. május 9-ig tartott, akkor a Kreml-beli fogadásra, ahol számtalan miniszter, marsall, tábornok és nagykövet vett részt, Leonyid Brezsnyev pártfőtitkár meghívta őt is. Amint meglátták, kitört a taps, aztán az éljenzés. A kántálást: „Zsukov! Zsukov! Zsukov!” az asztalon dobogással kísérték. A katonai kitüntetésekkel páváskodó, ugyanakkor a háborúban jelentéktelen szerepet betöltő Brezsnyev rezzenéstelen arccal vette tudomásul az eseményeket.³⁷

Zsukov élete hátralevő részében visszavonultan élt, múzeumokba járt, utazgatással, horgászattal töltötte idejét. Számos egykori harcostársa látogatta meg. Habár megtörte az őt ért igazságtalan bánásmód és elképzelni sem tudta mindenapjait megszokott életformája nélkül, hú maradt filozófiájához, miszerint „Az idő mindent a helyére tesz, és mindenki felett ítélkezik.”³⁸ Belefogott *Emlékek, gondolatok* című emlékirataiba, amely először 1969-ben – majd az 1970-es évek közepén bővített, átdolgozott kiadásban – erősen cenzúrázva jelent meg és hamarosan világsikerré vált, bár sokakat csalódással töltött el Sztálin hadvezéri dicsőítése.³⁹ A könyv főszerkesztője, Anna Minkina mesélte: „Márciusi napos idő volt, amikor a szállítószalagon megjelentek az első piros „téglák”. Igen csinos, bíborszínű cellofáncsomagolásban volt ez a könyv, a könyvek császára! Georgij Konsztantyinovics kezébe vette a könyvet, letette az asztalra, sokáig csendben nézte. (...) A Kalinyin sugárúton a Könyvárúháznál hatalmas sor állt, majdnem a sugárút végéig. A Kirov utcán, a „Könyv-

³⁵ SPAHR, 1998. 385.

³⁶ Georgij Konsztantyinovics Zsukov. www.sudden-strike.ru/history

³⁷ BEEVOR, 2004. 406.

³⁸ AXELL, 2005. 54.

³⁹ Zsukov, Georgij Konsztantyinovics (1896-1974). www.bibl.u-szeged.hu

világ” épületében az emberek betörték a bolt vitrinjeit, úgy jutottak be – ki kellett hívni a lovas rendőröket.”⁴⁰

Zsukov 1974 májusában egy újabb infarktus után kómába esett, néhány héttel később elhunyt. Halála után katonai tiszteletadással a Kreml falánál helyezték örök nyugalomra.

Szobrát 1995-ben, fél évszázaddal a fasizmus felett aratott történelmi győzelem után állították fel Moszkvában, a Történelmi Múzeum előtti téren. Születésének 100. évfordulóján pedig bevezették a róla elnevezett Zsukov-érdemrendet.⁴¹

⁴⁰ Georgij Konsztantyinovics Zsukov. www.sudden-strike.ru/history

⁴¹ AXELL, 2005. 72.

Befejezés

Dolgozatomban Georgij Zsukov életútját próbáltam meg követni és bemutatni, zömében a rendelkezésemre álló magyar nyelvű szakirodalom felhasználásával. Mivel a hazai történetírás keretei között egyelőre nem született orosz levéltári dokumentumokra épülő, az összevetést elősegítő arcképvázlat, ezért Zsukov saját emlékiratai számítottak vezérfonalnak. De óvakodtam azok feltétel nélküli elfogadásától vagy másolásától. A Vörös Hadsereget érintő változásokat, átszervezéseket, illetve a második világháború Szovjetuniót érintő eseményeit nélkülözhetetlen háttérnek tartottam, mégis ezek taglalásánál igyekeztem csak a marsall pályafutásához szorosan kapcsolódó momentumokra és eseményekre koncentrálni. Különösen az utóbbi témánál nem szerettem volna a részletekbe belemenni, hiszen a csatákat gazdagon illusztrált kötetekben már számtalanszor feldolgozták és elemezték. Csupán Zsukovnak a történelmi fordulópontokban játszott szerepét, személyének jelentőségét kívántam feltárni és kiemelni.

Zsukov a Nagy Honvédó Háború alatt sokszor magára vállalta a kezdeményező szerepet és ezzel együtt a Sztálinnak való ellentmondást – főként, ha értelmetlennek, az emberélet és technika pazarlásának látott egy-egy akciót –, ami nem kevés határozottságáról és saját képességeiben vakon bízó jelleméről tesz tanúbizonyosságot. Sztálin, mint korlátlan hatalomhoz szokott diktátor, időnként nem vette figyelembe a katonai realitásokat, ezért Zsukov tanácsait sem szívelte meg minden esetben. Fokozatosan figyelt fel képességeire és tudatosult benne, hogy olyan – egyébként a katonái vérével hozzá hasonlóan keveset törődő – hadvezérről van szó, aki nem roppan össze a felelősség hatalmas súlya alatt és mindig a legveszélyesebb frontszakaszokra állítható. Sztálint világos és meggyőző érvekkel le lehetett beszélni illúziókat kergető haditerveiről, de meggyőzése akkor lehetett célra vezető, ha több magas beosztású parancsnok is Zsukovhoz hasonló tartalommal nyilatkozott. Sztálin a háború derekán arra is ráébredt, ha meg kívánja nyerni a Hitler elleni küzdelmet, nagyobb önállóságot kell adnia alárendeltjeinek a hadműveletek kidolgozása és végrehajtása során.

Zsukov akaratát leginkább a harcok első, legkritikusabb hónapjaiban tudta nehezen keresztülvinni, fellépései idején állandóan vékony jégen kellett egyensúlyoznia, a szovjet valóság rideg és feljelentésekkel tűzdelt világában riválisai bármikor ellene fordulhattak. Csak konkrét eredmény felmutatása garantálhatta pozíciójának megtartását. Egy nagyobb kudarc derékba törhette volna pályafutását vagy akár az életébe is kerülhetett volna. Ezért alárendeltjeitől feltétlen engedelmességet, sokszor emberfeletti teljesítményt követelt. Rokosszovszkij tábornok, akivel sokszor „viharos párbeszédbe” keveredett, a következő pár mondatral jellemezte nyers modorát: *„A maximális igényesség a katonai vezetőnek szükséges és igen fontos tulajdonsága. De a vasakaratnak mindig párosulnia kell a beosztottak iránti tapintattal, mert a parancsnok csak így támaszkodhat beosztottainak észére és kezdeményezőkézségére. A mi parancsnokunk azonban a nehéz napokban nem mindig követte ezt a szabályt. Ha ingerültté vált, igazságtalan is tudott lenni.”*¹ Kuznyecov tengernagy, a flotta igen fiatalon kinevezett parancsnoka úgy látta, *„Zsukovval lehetetlen volt együtt dolgozni.”*² Sokak szerint gyakorta viselkedett bántóan őszintén, időnként pedig átgondolatlan, munkatársait önérzetükben sértő kirohanásokra ragadtatta magát. A kortársak egy részének emlékezetében ezért Zsukov hajthatatlan, durva, arrogáns és hiú emberként maradt meg, amiben biztosan van valamennyi igazság. Kíméletlensége legmarkánsabban Leningrád ostromakor került felszínre, Zsukov akkor úgy rendelkezett, bárkit, aki írásos engedélye nélkül elhagyja álláshelyét, azonnal agyon kell lőni. Borisz Vigyenszkij történést fiatalon a Tüzérségi Akadémia diákjaként ágyúöltelékként használta a moszkvai csatában, idősebb fejjel azonban már védelmébe vette a mészárlást: *„A németeket mindenáron meg kellett állítani. Ez a könyörtelenség biztosította a győzelmet.”*³

Zsukov úgy vélte, a keleti front embertelenségei és kegyetlenségei közepette, amikor a tét a szovjet állampolgárok megmaradása vagy pusztulása, szabadsága vagy rabsága, mindenfajta „finomkodás” megengedhetetlen, öngyilkossággal egyenlő luxus lenne. Másrészt a rendszer eleve könyörtelen végrehajtókat ter-

¹ ROKOSSZOVSKIJ, 1971. 98.

² PLESAKOV, 2007. 269.

³ NAGORSKI, 2009. 155.

melt ki magából. Mindesetre viselkedésével saját maga iránt inkább tisztelőket, mintsem barátokat szerzett.

Faragatlansága mellett létezett Zsukovnak egy másik, emberibb arca is, tudott nevetni és a feszültséget humorral vagy együttérző szavakkal oldani. Számos olyan helyzetben, amikor felmérte, katonáira milyen kétségbeejtő nyomás nehezedik, és a legkisebb sikert is óriási fegyvertényként kell értékelni, szigorú utasításait kérészé szelídítette. Eisenhower fia „*túláradóan temperamentumos*”⁴ férfinak látta, bár ő nem dolgozott vele nap mint nap.

Az ambíciózus Zsukovnak a katonaság jelentette élete értelmét. Egyetlen dolog érdekelte: jobbnak lenni az ellenségénél és legyőzni a harctéren. Tudatában volt annak, a Szovjetunióknak olyan mérhetetlen emberanyag, fegyverzet és gazdasági potenciál áll a rendelkezésére, amelyek segítségével bármelyik állam haderejével a siker reményében szállhat szembe. Mivel a hadművészet terén önmaga számára is mind magasabbra tette a mércét és tevékenységét a szorgalom mellett a precizitás jellemezte, ezért környezetétől is ugyanezt várta el. Parancsnoki módszereiről még Eisenhower tábornok is elismeréssel nyilatkozott Montgomery előtt: mindig megjelent a kritikus pontokon, minden egyes lépése racionális okokra vezethető vissza, az időjárásnak, mint fontos tényezőnek a figyelembevételére, és az az alaposság és gondosság, mellyel biztosította a hadműveletekhez szükséges technikai feltételeket, fegyverzetet, felszerelést.⁵ Badjakin történész elmondja, katonai szolgálata idején, fiatal tisztként rendszeresen éves jelentéseket kellett írnia a hadgyakorlatokról és a jelentéseket a katonai körzet parancsnokának – Zsukovnak – kellett elküldeni jóváhagyásra. „Általában két hét múlva kaptuk vissza a jelentést. Aki nem látta, el sem tudja képzelni... A papír sűrűn tele volt írva Zsukov megjegyzéseivel, kommentárjaival és utasításaival. És a katonai körzetben természetesen rengeteg hasonló jelentés született.”⁶

Az igazsághoz tartozik, Zsukov szálnalmas figuráknak tartotta és gyakorta lekezelte a hatáskörüket túllihegő szakmai analfa-

⁴ AXELL, 2005. 56.

⁵ Uo. 67.

⁶ Uo. 54.

bétákat, viszont a másokban felfedezett tudást elismerte és felkarolta.

Minden emberi tulajdonságát egybevetve, Georgij Konsztantyinovics Zsukov az orosz-szovjet történelem egyik kiemelkedő alakja, ritka katonai tehetségű ember volt. Karrierjében felfelé ívelő szakaszokat és buktatókat egyaránt találhatunk. Az olyan „mindenható” politikusok, mint Sztálin és Hruscsov félték tőle, Brezsnyev pedig ki nem állhatta. Amikor bajba kerültek, hozzá fordultak, máskor, ha tehették, nagy hatalmuknál fogva megalázták őt, másodlagos tisztségeket adtak neki, illetve teljesen félreállították. De akaratuk ellenére sem tudták a legértékesebbeket, katonai dicsőségét, világhírnevét és népe szeretetét elvenni tőle.

Felhasznált irodalom

Könyvek, tanulmányok:

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ, 1976-84 = A második világháború története I-XII. (szovjet szerkesztőbizottság). Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1976-84.

A MODERN KOR 1997 = A modern kor híres csatái (Szerk.: Peter Young). Alexandra Kiadó, Pécs, 1997.

A NAGY HONVÉDŐ 1976 = A Nagy Honvédő Háború története. (Szerk.: P. A. Zsilin). Kárpáti Kiadó, Uzsgorod/Kossuth Kiadó, Budapest, 1976.

ANDERSON - CLARK - WALSH 2002 = Anderson, Duncan - Clark, Lloyd - Walsh, Stephen: A keleti front 1941-45. Hajja Kiadó, Debrecen, 2002.

AZ SZKP XX. 1956 = Az SZKP XX. Kongresszusa (1956. február 14-25.) Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1956.

AZ SZKP XXI. 1959 = Az SZKP XXI. Kongresszusa (1959. január 27 - február 5.) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959.

BAGRAMJAN 1973 = Bagramjan, Ivan H.: Így kezdődött a háború. Zrínyi Katonai Kiadó/Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.

BAGRAMJAN 1979 = Bagramjan, Ivan H.: Így győztünk. Zrínyi Katonai Kiadó/Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979.

BAHM 2002 = Bahm, Karl: Berlin 1945. A végső leszámolás. Hajja Kiadó, Debrecen, 2002.

BARBIER 2002 = Barbier, M. K.: Kurszk 1943. A legnagyobb páncéloscsata. Hajja Kiadó, Debrecen, 2002.

BEEVOR 2004 = Beever, Antony: Berlin. 1945 - az összeomlás. Gold Book Kiadó, Debrecen, 2004.

CLARK 2014 = Clark, Lloyd: Kurszk. A legnagyobb csata. Keleti front, 1943. Gabo Kiadó, Budapest, 2014.

DÖNTÉS 1996 = Döntés a Kremlben 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról (Szerk.: Vjacseszlav Szereda-Rainer M. János) 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

GALÁNTAI 1980 = Galántai József: Az első világháború. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.

GLANTZ 2007 = Glantz, David M.: Leningrád ostroma 1941-44. A félelem 900 napja. Gold Book, Debrecen, 2001

- GOSZTONYI 1993 = Gosztonyi Péter: A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917-89. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993.
- HELLER - NYEKRICS 2003 = Heller, Mihail - Nyekrics, Alekszandr: Orosz Történelem. II. kötet. A Szovjetunió története. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- KEEGAN 2003 = Keegan, John: A második világháború. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003.
- KOLONTÁRI 2003 = Adalékok az 1939-1941 közötti szovjet külpolitikai, hadászati elképzelésekhez. In: Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar Tudományos Közleményei VI. Szekszárd, 2003. 65-90.
- KOLONTÁRI 2010a = Kolontári Attila: A Krím félsziget kiürítése. Az oroszországi exodus utolsó nagy hulláma. In: Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. (Szerk.: Háda Béla-Ligeti Dávid-Majoros István-Maruzsa Zoltán-Merényi Krisztina). ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2010. 329-350.
- KONYEV 1968 = Konyev, Ivan Sz.: A negyvenötös esztendő. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1968.
- MEDVEGYEV 1989 = Medvegyev, Roj: Hruscsov. Politikai életrajz. Laude Kiadó, Budapest, 1989.
- NAGORSKI 2009 = Nagorski, Andrew: A legnagyobb csata. Sztálin, Hitler és a küzdelem Moszkváért. Park Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- NYEKRICS 1967 = Nyekrics, Alekszandr: Így történt... 1941. június 22. Kossuth Kiadó, Budapest, 1967.
- PLESAKOV 2007 = Plesakov, Konsztantyin: Sztálin baklövése. A tragikus első tíz nap a II. világháború keleti hadszínterén. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2007.
- ROKOSSZOVSKIJ 1971 = Rokosszovszkij, Konsztantyin K.: Katonai kötelesség. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1971.
- SPAHR 1998 = Spahr, William J.: Sztálin hadvezérei. A szovjet vezérkar 1917-45. Aquila Kiadó, Debrecen, 1998.
- SZUVOROV 2006 = Szuvorov, Viktor: A Jégtörő. Hitler szerepe Sztálin terveiben. Kairosz Kiadó, Budapest, 2006.
- VASZILEVSZKIJ 1975 = Vaszilevszkij, Alekszandr M.: A vezérkar élén. Zrínyi Katonai Kiadó/Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.

VOLKOGONOV 1990 = Volkogonov, Dimitrij: Győzelem és tragédia. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990.
WALSH 2001 = Walsh, Stephen: Sztálingrád 1942-43. A pokoli katlan. Hajja Kiadó, Debrecen, 2001.
WERTH 1973 = Werth, Alexander: Oroszország nagy háborúja 1941-45. Kossuth Kiadó/Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1973.
ZSUKOV 1976 = Zsukov, Georgij K.: Emlékek, gondolatok. I-II. Zrínyi Katonai Kiadó/Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976.

Újságok, folyóiratok:

AXELL 2005 = Axell, Albert: Zsukov marsall. Aki legyőzte Hitlert. Eszmélet. 2005/1. 53-74.
KOLONTÁRI 2010b = Kolontári Attila: Sztálin tábornokai. Szakértelem vagy lojalitás? Rubicon, 2010/10. 22-28.
KOLONTÁRI 2015 = Kolontári Attila: A Sztálini forgatókönyv. A Vörös Hadsereg háborús előkészületei 1939-41. Rubicon, 2015/9. 58-67.
NÉPSZABADSÁG 1974 = Népszabadság, 1974. június 20. 3.
SZILÁGYI 1998 = Szilágyi Ákos: Korruptió és kompromat anno 1948. 2000. 1998/9. 10-19.

Internetes honlapok:

<http://journal.ke.hu/asc/index.php/asc/article/viewFile/193/237> (Letöltés ideje: 2016. július 31.)
www.bibl.u-szeged.hu (Letöltés ideje: 2006. december 30.)
www.mult-kor.hu (Letöltés ideje: 2014. június 18.)
www.sudden-strike.ru/history (Letöltés ideje: 2007. február 1.)

Tartalom

Sorozatszerkesztői előszó	5
Lektori előszó	7
Bevezetés	11
Az ifjúság évei. Az első világháborúban	13
A polgárháborúban	17
A Vörös hadsereg fejlődése a két világháború között	24
Katonai reformok	24
Az ötéves tervek. A hadsereg felfegyverzése	26
Tisztogatások a hadsereg soraiban. A III. Ötéves Terv	28
Halhin-Gol. Zsukov bemutatkozik	32
A Szovjetunió és a második világháború első szakasza (1939-41)	36
A Molotov-Ribbentrop paktum és következményei	36
A szovjet- finn háború tanulságai. Fogy az idő	38
A Vörös Hadsereg állapota és felkészültsége 1941. június 22-én	46
A Nagy Honvédő Háborúban (1941-45)	51
A Barbarossa-terv	51
Leningrád és Moszkva megvédése	56
Sztálingrád	62
A kurszki csata	71
A Dnyepertől a Visztuláig	77
A végső győzelem	83
A háború mérlege	96
Tündöklések és bukások	98
Meghurcolás és rehabilitálás	98
A honvédelmi miniszter	102
Befejezés	109
Felhasznált irodalom	113
Tartalom	116